

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

SALİH BABA DİVANI'NDA TASAVVUFİ KAVRAMLAR

Yüksek Lisans Tezi

NAGEHAN TEKİN

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

SALİH BABA DİVANI'NDA TASAVVUFİ KAVRAMLAR

Yüksek Lisans Tezi

NAGEHAN TEKİN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

NAGEHAN TEKİN

SALİH BABA DİVANI'NDA TASAVVUFİ KAVRAMLAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Esmâ ÖZTÜRK

Tez Sınavı Tarihi: 25.06.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(25.06/2019.)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Nagehan TEKİN

İmzası

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SALİH BABA'NIN HAYATI VE TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ

1.1. Tüfekçizade Salih Baba'nın Doğumu, Soyu ve Ailevi Durumu	6
1.2. Tahsili	7
1.3. Evliliği ve Çocukları	7
1.4. İntisabı	8
1.4.1. Nakşbendîlik	14
1.4.2. Muhammed Sâmi Erzincanî (1848-1912)	14
1.4.3. Silsile-i Şerife	17
1.5. Eserleri	20
1.5.1. <i>Salih Baba Divanı</i> 'nın Teşekkülü	20
1.6. Yetiştirdiği Talebeler	21
1.7. Vefatı	21

II. BÖLÜM

SALİH BABA DİVANI'NDA TASAVVUFİ KAVRAMLAR

2.1. Giriş	22
2.2. İbadet Hayatı İle İlgili Kavramlar	27
2.2.1. Tevbe (التوبة)	27

2.2.2. Zühhd (الزهد).....	30
2.2.3. Fakr (الفقر)	35
2.2.4. Sabır (الصبر).....	39
2.2.5. Rıza (الرضا).....	48
2.2.6. Şükür (الشكر).....	54
2.2.7. Ahlâk (الأخلاق).....	57
2.2.8. Sıdk (الصدق).....	62
2.2.9. Takva (التقوى)	69
2.2.10. Zikir (الذكر)	73
2.2.11. İhlas (الإخلاص).....	78
2.2.12. Kanaat (القناعة).....	83
2.2.13. İhsan (الإحسان).....	86
2.3. Tarikat Unsurları İle İlgili Kavramlar.....	93
2.3.1. Seyr ü Sülûk (السير السلوك).....	93
2.3.2. Fena ve Beka (الفناء - البقاء)	94
2.3.3. Şeyh ve Mürşid (الشيخ - المرشد)	96
2.3.4. Mürid ve Sâlik (المريد - سالك).....	99
2.3.5. Biat ve İntisab (البيعة - الإلتساب).....	101
2.3.6. Sohbet (الصحبة).....	103
2.3.7 Rabıta (الرابطة).....	106
2.3.8. Hatm-i Hacegan (ختم الخواجان).....	109

III. BÖLÜM

SALİH BABA DİVANI'NDAN EL YAZMASI ÖRNEKLER	113
SONUÇ	138
KAYNAKÇA	140
ÖZET	157
ABSTRACT	158

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser.
- a.g.m. : Adı geçen makale.
- a.s : Aleyhisselam.
- AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- AÜİFY : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- BİD : Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi.
- Bkz. : Bakınız.
- BTMÜİİD : Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi.
- c. : Cilt.
- c.c : Celle Celaluhu.
- Çev. : Çeviren.
- ÇÜİFD : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- DEİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- der. : Derleyen.
- DEÜİF : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Edit. : Editör
- ERZSOSDER : Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- ETDBZ : Eskişehir Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Gönül Sultanları Buluşması.
- FİD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- H. : Hicrî.

- Haz. : Hazırlayan.
- Hız. : Hazreti.
- KÜİFD : Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- M. : Mîladi.
- Mno: : Mektup numarası.
- md. : Madde, maddesi.
- ö. : Ölüm tarihi.
- r.a : Radiyallahu anh.
- s. : Sayfa.
- s.a.v : Sallallahu aleyhi ve sellem.
- Sayı : Sayı.
- ss. : Sayfalar arası.
- SUSBETAS : Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Bilim Dalı.
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı.
- Thk. : Tahkik eden.
- ts. : Tarihsiz.
- Ünv. : Üniversite.
- vb. : Ve benzeri.
- vd. : ve diğerleri.
- Yay. : Yayınları, yayıncılık.
- yy. : Basım yeri bilgisi mevcut değil.
- YDD : Yakın Doğu Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı.

ÖNSÖZ

Hamd Rahman, Rahîm ve Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c)'a; Selâm O (c.c)'nun kutlu elçisi Resûlullah (s.a.v)'in üzerine olsun...

Divan türü eserler Türklerin İslâm'ı kabul etmesinden sonra gelişen dînî ve tasavvufî geleneğinin mahsulleridir. Arap ve Fars kültüründen etkilenerek olgunlaşan bu edebî türün ilk örnekleri Türkler daha Orta Asya'dan Anadolu topraklarına göç etmeden evvel, 11. ve 12. yüzyılda verilmeye başlanmıştır. *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakâyık* ve *Divân-ı Hikmet* bu dönemin bilinen örneklerindedir. Divan edebiyatı 19. yüzyılın sonlarına kadar kıymetli eserler vermeye devam etmiştir.

Çalışmamızın konusu, Salih Baba'nın bilinen tek eseri olan divanı ışığında tasavvufî düşüncelerinin incelenmesidir. Salih Baba 19. asrın ikinci yarısı ile 20. asrın başları arasındaki zaman diliminde yaşamış tasavvufî tekke edebiyatının temsilcilerindedir. Bilinen tek eseri olan *Salih Baba Divanı* 1899-1901 tarihleri arasında kaleme alınmıştır. Bu eser günümüzde aynı isim ile tanınmış olsa da, yazma nüshalarda adı "*Risale-i Rabita-i Nakşî Hayâli*" şeklinde geçmektedir.

Divan yüz altmış beş adet şiirden oluşmakta, bütün şiirler dini ve tasavvufî mevzuları içermektedir. Dili Türkçe olup, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin pek çok yerde kullanıldığı görülmektedir. Yakın sayılabilecek bir zamana ait olması nedeniyle anlaşılması zor değildir. Şiirlerin uzunlukları muhtelif, bir kısmı aruz vezninde, bir kısmı ise hece vezninde yazılmıştır.

Şiirlerde tema olarak mürşid-i kâmilin önemi ve müridin yetiştirilmesindeki rolü anlatılmış, Salih Baba'nın kendi irşad edicisi olan Muhammed Sâmi Erzincanî (ö.1331/1912) tanıtılmıştır. Buna ek olarak sâlikin eğitimi esnasında geçirdiği merhaleler, tâliplere tavsiyeler ve daha pek çok tasavvufî hakikatın yer aldığı zengin içerikli bir divandır.

Salih Baba Divanı dağınık vaziyette Osmanlıca el yazmaları şeklinde iken, zamanın Erzincan ili Refahiye ilçesi Melikşerif köyü imamı Hacı Bahaddin Efendi (ö. 1984) çevredeki el yazması nüshaları toplamıştır. 1970’li yıllarda Orhan Aktepe tarafından Osmanlıca nüshalar Latin harflerine çevrilmiştir.

Fehmi Kuyumcu, Mehmed Sâmi Efendi’nin oğlu Selâhattin Kırtıloğlu’nun şahsî kütüphanesinde yer alan 1899 tarihli yazma nüshasını, Orhan Aktepe’nin çevirisinden yararlanarak, 1979 yılında “*Salih Baba Divanı*” ismiyle Ankara’da bastırılmıştır. İkinci basımı 1992 yılında yine Ankara’da yapılmıştır. Kitap, *Salih Baba Divanı*’nı tüm beyitleri ile ihtiva etmekle birlikte, önsözünde Salih Baba’nın hayatı ile ilgili diğer kaynaklarda yer almayan bilgiler de mevcuttur.¹

Ahmet Doğan’ın, 1988 yılında divanın edebî yönden ele alındığı “*Salih Baba Hayatı ve Eserleri*” konulu çalışması Kültür Bakanlığı tarafından Kültür Eserleri Dizisi’nde yayınlanmıştır.²

Erzincanlı bir Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olan şair Şeyhettin Yalçınkaya, *Salih Baba Divanı*’nın nüshalarını gözden geçirerek tekrar düzenlemesini yapmış ve bu çalışması 2015 yılında basılmıştır.³ Tezimizde kullandığımız şiir alıntılarında bu eserdeki sıralama kaynak alınacaktır.

Çalışmamızın amacı, *Salih Baba Divanı*’nın metinlerinde geçen tasavvufî kavramları izah ederek, okuyucuları tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve Salih Baba’nın tasavvufî görüşlerini ortaya çıkarmaktır.

Salih Baba ve divanı ile ilgili akademik çalışmalar yapılmış olsa da, bunlar daha ziyade şairin hayatı ile ilgili araştırmaları kapsamış, divanın edebî veya tasavvufi yönden dar kapsamlı olarak ele alınmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu nedenle hazırladığımız

¹ Fehmi Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, Reyhan Yay., Ankara 1992.

² Ahmet Doğan, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

³ Şeyhettin Yalçınkaya, *Salih Baba Divanı*, Semerkant Yay., İstanbul 2015.

tez çalışmamızın bir diğerk amacı da, *Salih Baba Divanı*'nın tasavvufi çerçevdede daha geniş bir şekilde değerkendirilerek yapılacak diğerk araştırmalara yöntem bakımından katkıda bulunmaktır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Salih Baba'nın hayatı ve tasavvufi şahsiyeti tanıtılmakta, ikinci bölümde *Salih Baba Divanı*'nda bulunan tasavvufi kavramlar incelenerek Salih Baba'nın tasavvufi görüşlerine yer verilmektedir. Üçüncü bölümde ise *Salih Baba Divanı*'nın Hacı Yahya Efendi (1866-1916)'ye ait nüshasından el yazması örnekler bulunmaktadır.

“Salih Baba Divanı'nda Tasavvufi Kavramlar” isimli tezimin danışmanlığını yürüten ve bu süreçte kıymetli vakitlerini ayıran Dr. Öğr. Üyesi Öncel Demirdaş'a, Salih Baba Divanı'ndan el yazması örnekleri göndererek çalışmamıza eklememizi sağlayan Şeyheddin Yalçınkaya'ya, tezimin başlangıcından itibaren bitişine kadar fedakârlık göstererek destek olan kıymetli eşime teşekkürlerimi sunarım.

Nagehan Tekin

Haziran 2019, Yalova

GİRİŞ

a. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Salih Baba Divanı'nda Tasavvufi Kavramlar adlı çalışmamızın teşekkülünde, öncelikle *Salih Baba Divanı* adlı eserin muhtevastındaki tasavvufi kavramlar tasnif edilmiş, bu kavramların evvela lügavî anlamları, daha sonra ıstılâhî manaları çıkarılarak açıklamaları yapılmıştır. Ardından söz konusu kavramın, ayet ve hadislerde geçip geçmediği araştırılmıştır. Zira tüm İslami disiplinlerde olduğu gibi, tasavvufta da mevzunun Kur'an ve hadis kaynaklarına isnad ettirilmesi, meselenin sıhhati ve muteber olması ile yakından ilgilidir. Özellikle tarikatların kurumsallaşmasından önceki dönemde, mutasavvıflar eserlerinde tasavvufi kavramları ele alırken, genellikle bu kavramlarla ilişkili ayet ve hadislere de geniş çapta yer vermeye çalışmışlardır. Sûfilerin eserlerinde Kur'an âyetlerinin bazen zâhir manaları kullanılmakta, bazı durumlarda ise bu zâhir mânâ ile konu örtüşmediği halde, iş'ârî tefsirlere müracaat edilerek, âyetlerin içerisindeki tasavvufi hakikatlar istinbat ettirilmiştir.

Salih Baba Divanı'nda kavramın geçtiği beyitler esas tutularak, bu beyitlerde kullanılan manaları analiz edilip, tasavvufi kaynaklardaki açıklamaları karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Kavram açıklamalarından sonra, bu kavramların geçtiği beyitleri listelerken, Şeyhettin Yalçınkaya'nın 2015 yılında Semerkant Yayınları tarafından basılan *Salih Baba Divanı*⁴ adlı eserindeki beyit düzeni esas alınmıştır.

Sufilerin kullandıkları kavramların ortaya çıkıp yaygınlaşmasında belli tasavvuf klasikleri müelliflerinin kabulleri belirleyici faktör olmuştur. Tasavvufi kavramların açıklandığı klasik tasavvuf literatürü çalışmamızın temel kaynakları arasında yer almaktadır.

⁴ Yalçınkaya, a.g.e..

Bu kaynaklar arasında en meşhur olanları şu şekilde sıralamak mümkündür: Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *er-Risâle*⁵, Ebu Nasr Serrâc Tûsî (ö. 378/988)'nin *el-Lüma'*⁶, Sühreverdî (ö. 587/1191)'nin *Avarifu'l Mearif*⁷, Kelâbâzî (ö. 380/990)'nin *et-Ta'arruf*⁸, Muhasibî (ö. 243/857)'nin *Er-Riaye*⁹, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'nin *Kûtu'l-kulûb*¹⁰, Herevî (ö. 481/1089)'nin *Menâzilü's-sâirîn*¹¹, Hucvîrî (ö.465/1072)'nin *Keşfü'l-mahcûb*¹², Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*¹³.

Zikredilen kaynakların yanısıra İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*¹⁴, Seyyid Şerif Cürcanî (ö.816/1632)'nin İslâmî ilimlere dair terimler sözlüğü olan *Ta'rifat*¹⁵ da müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında sıralanabilir.

Adı geçen eserler başta olmak üzere, çalışmamızda diğer neşredilmiş belli başlı tasavvufî kaynaklar da kavramların anlam analizlerine ulaşmak için kullanılmıştır. Bu müelliflerin eserlerinden söz konusu kavramlar ile ilgili bölümlere ve değerlendirmelere müracaat ederek araştırmamız genişletilmiştir.

⁵ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin , *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk.: Halil el-Mansûr, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001; Kuşeyrî , *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2017.

⁶ Ebû Nasr Abdullah b. Ali Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fî târihi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Haz.: Kamil Mustafa el-Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007; Ebû Nasr Abdullah b. Ali Serrâc et-Tûsî , *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, Çev.: H.Kamil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2012.

⁷ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, el-Mektebetü'l-allâmiyye, Mısır 1358/1939; Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarifu'l Mearif*, Çev.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2016.

⁸ Ebu Bekir Muhammed İbn İshak Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2016; Ebu Bekir Muhammed İbn İshak Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Haz.: Ahmed Şemsüddin, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1413/1993.

⁹ Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî, *Er-Riaye Kalb Hayatı*, Çev.: Abdülhakim Yüce, Çağlayan Yay., İzmir 2000; Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî, *er-Riaye li-hukûkillah*, Şeriketü'l-Kuds, Kahire 1429/2008.

¹⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kalplerin Ağızı: Kûtu'l-kulûb*, Çev.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2003; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfı tarîki'l-mürîd ilâ makami't-tevhîd*, Haz.: Asım İbrâhim el-Keyyâlî el-Hüseynî eş-Şâzelî ed-Derkâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2009.

¹¹ Ebû İsmâil Pir-i Herat Hâce Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî , *Kitâb-u Menâzili's-sâirîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988; Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî , *Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü's-sâirîn*, Çev.: Abdurrezzak Tek, Emin Yay., Bursa 2017.

¹² Hucvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfü'l Mahcûb*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2016.

¹³ Ebû Hamid Hucetü'lislâm İmam Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmid-dîn*, Çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1975.

¹⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-İsfahânî en-Nisâbü'rî İbn Fûrek, *el-İbâne an turuki'l-kâsîdîn* (Tasavvuf İstîlâhları), Çev.: Ahmet Yıldırım, Abdülgaâfar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

¹⁵ Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta'rifat*, Terc.: Arif Erkan, Bahar Yay., İstanbul 1997; Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî , *Mu'cemü't-ta'rifât*, Thk.: Muhammed Sıddîk el-Münşâvî, Dâru'l-fâzîlet, Kahire ts.

b. 19. ve 20. Yüzyılda Erzincan'da Dini ve Tasavvufi Gelenek

Erzincan şehri Anadolu'da tasavvufi hayatın canlı olarak yaşandığı yerleşim birimlerindedir. Anadolu'nun İslam ile tanışmasından sonraki süreçte, pek çok tasavvuf yolunun etkin olarak faaliyet gösterdiği bu şehirde; Nakşbendilik, Kâdirilik, Mevlevîlik, Halvetîlik, Kübrevîlik gibi meşhur tarikat kollarına rastlanmaktadır.¹⁶

Erzincan'daki dini-tasavvufi hayatın 19. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi veren *Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede* adlı eser, Aşçı Dede (ö. 1323/1906) ismiyle tanınan İbrahim Halil Dede'nin hatıratıdır. Aşçı Dede pek çok vilayette vazife almış bir ordu mensubu idi. 1856 yılında Dördüncü Ordu Rûznâmçeciliği göreviyle Erzincan'a atanınca, burada Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden Mustafa Fehmi Efendi (ö.1297/1880)'yi tanıma imkânı bularak kendisine intisap etmiştir. Eserinde Erzincan'da kaldığı süre boyunca bu şehrin tasavvufî yapısına ışık tutacak bilgileri de kaydetmiştir. Zira intisap ettiği şeyhi Mustafa Fehmi Efendi, Nakşbendiliğin Hâlidî koluna bağlı olan ve Terzi Baba (ö.1264/1848) ismiyle tanınan zâtın halifesidir.¹⁷

Anadolu topraklarının 15. yüzyıldan itibaren Nakşbendilik ile tanışmaya başladığı bilinmektedir. Nakşbendiliğin Mevlânâ Hâlidî Bağdadî (ö.1242/1827)'ye dayanan Hâlidîlik kolu ise Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Erzincan'da da 19. yüzyıldan sonra hızlı bir yayılma göstermiştir.¹⁸ Mevlânâ Hâlidî'in önde gelen talebelerinden olan Abdullah Mekkî (ö. 1311/1894), müridinden icâzet alıp eğitimini tamamladıktan sonra, Mevlânâ Hâlidî'in halifesi olarak Erzincan'a gönderilmişti. Mekkî'nin, Erzincan'da hilafet görevini Terzi Baba'ya devrettikten sonra Mekke'ye

¹⁶ H.Baltacı, Ö.Aslan, "Erzincan'da Nakşî-Hâlidî Gelenek", *BİD.*, Batman 2017, c. I, sayı: 2, ss. 80-95; Ömer Aslan, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşbendilik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Erzincan 2018, s. 1.

¹⁷ Halil Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde 19. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat", *ERZSOSDER.*, Erzincan 2015, sayı: 1, ss. 47-64; Nihat Azamat, "Aşçı İbrahim Dede Mecmuası", *DİA.*, İstanbul 1991, c. III, s. 546.

¹⁸ Halil Baltacı, "Erzincan'da Ârif-i Ümmî İki Şâir: Leblebici ve Tüfekçizâde Sâlih Baba Şiirlerinde Tasavvufi Düşünce", *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan 2016, c. I, s. 867.

döndüğü rivayet edilmektedir. Asıl adı Mehmed Vehbi Hayyât olan bu zât, terzilik mesleğinden dolayı Erzincan havâlisinde Terzi Baba olarak tanınmakta idi.¹⁹

Terzi Baba'nın ardından bu kol, meşhur talebe ve müridleri olan Hafız Mustafa Fehmi Efendi (ö. 1297/1880) , Lelebici Baba adıyla meşhur ümmî bir şâir olan Süleyman Efendi (ö.1293/1877), Hacı Hâfız Mehmed Rüşdü Efendi (ö.1341/1923), Ciminli Baba (ö.1357/1939), Ömer Hüdayi Efendi (ö.1322/1905) ve Bayburtlu İrşadî Baba (ö.1293/1877) ile devam etmiştir. Şair Lelebici Baba'nın şiirleri toplanıp *Tuhfetü'l-uşşâk* ismiyle 1879 senesinde İstanbul'da yayınlanmıştır.²⁰ İrşadî Baba'nın şiirleri de derlenip neşredilmiştir.²¹

1924 yılında Terzi Baba kolunun son postnişini olan Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi (ö.1342/1924)'nin vefatı ile Erzincan Nakşî-Halidî Terzi Baba kolu sona ermiştir.²²

Halen Erzincan merkez kabristanının adı *Terzi Baba Kabristanı* olarak geçmektedir. Bu kabristanda Muhammed Beşir (ö.1350/1932), Dede Paşa namıyla bilinen Musa İmrani (ö.1393/1974), Abdürrahim Reyhan (ö.1418/1998), Hacı Ahmed Fevzi Efendi (ö.1342/1924) gibi veli zatların kabirleri mevcuttur ve pek çok kişinin ziyaretgâhı durumundadır.

Erzincan'da Hâlidîliğin halen varlığını sürdürmekte olan ikinci kolu ise Muhammed Sâmi Erzincanî (ö.1331/1912)'nin yoludur. Abdurrahmân Tâğî (ö.1303/1886)'nin silsilesinden gelen Muhammed Sâmi Efendi aynı zamanda Salih Baba'nın şeyhidir. Abdurrahmân Tâğî, Muhammed Sâmi Efendi'yi Nurşin'deki kısa eğitiminin ardından Erzincan'a hilafet vazifesi ile göndermiş ve Sâmi Efendi burada bir dergâh kurarak tebliğ vazifesine başlamıştır. Pîr-i Sâmi'den itibaren bu kolu sürdürenler

¹⁹ Necdet Tosun, "Nakşbendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Edit.: Semih Ceyhan, İSAM Yay., İstanbul 2015, s. 655; Baltacı vd., "Erzincan'da Nakşî-Hâlidî Gelenek", s. 80.

²⁰ Tosun, "Nakşbendiyye", s. 655.

²¹ Fetani Battal, *Can Nehrine Varınca İrşadi*, Şule Yay., İstanbul 2016.

²² Baltacı vd., *a.g.m.*, s. 95.

sırasıyla; Muhammed Beşîr Erzincânî (ö.1350/1932), Musa İmrani Dede Bayburdî (ö.1393/1974), Abdurrahim Reyhan Efendi (ö.1418/1998)' dir.²³

²³ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., İstanbul 2014, s. 156, 452 ; Ünal Tuynun, *Abdürrahim Reyhan Erzincani*, Kervan Yay., İstanbul 2006, s. 11.

I. BÖLÜM

SALİH BABA'NIN HAYATI VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Tüfekçizade Salih Baba'nın Doğumu, Soyu ve Ailevi Durumu

Erzincanlı Tüfekçizade Salih Baba, 1846 yılında Erzincan'da doğmuştur. Bir kolu doğuştan çolak, bir ayağı aksaktır. Soyu Erzincan'ın tanınmış ailelerinden Tüfekçigil sülalesine dayanır. Asıl mesleği çilingirlik veya demirciliktir ve halk arasında “Salih Usta” olarak bilinir.²⁴ Bir şiirinde doğum tarihine şöyle telmih yapmaktadır:

*“Salihem usandım dâr-ı fenadan
Bir an kurtulmadım renc ü anâdan
Bin iki yüz altmış üçte me'vâdan
Bir beşer sûretli Hân'e gelmişem”²⁵*

Salih Baba'nın babası Mustafa Efendi, annesi Atike Hanım'dır. Babasının mesleği imamlıktır. Abdurrahman isminde bir de erkek kardeşi vardır. Annesi, babası ve kardeşlerine dair yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, babası ve amcası Halim Efendi'nin birlikte çalıştıkları, Salih Baba'nın da onların yanında tüfekçi ustası olduğu kaydedilmektedir.²⁶

Salih Baba aşağıdaki şiirinde yaşadığı yer ile ilgili bilgi vererek Erzincan'da mukim olduğunu ifade etmiştir:

*“Muhammed Şeyh-i Sami'dir Pirimiz
Bilâdı şehr-i Erzincan yerimiz”²⁷*

²⁴ Yalçinkaya, a.g.e., s. 28; Mustafa Deniz, *Salih Baba Divanı'nda Dini-Tasavvufî Şahsiyetler, Ayet ve Hadisler*, Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Lefkoşa 2002, s. IX; Abdülkerim Erdoğan, “Erzincanlı Salih Baba”, *Eskişehir Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Gönül Sultanları Buluşması*, Eskişehir 2014, c. II, s. 441.

²⁵ Yalçinkaya, a.g.e., s. 216.

²⁶ Ahmet Doğan, “Salih Baba”, *DİA.*, İstanbul 2009, c.XXXVI, s. 37; Yalçinkaya, a.g.e., ss. 27-34; Doğan, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, ss. 8-9.

²⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s. 251.

1.2. Tahsili

Salih Baba şiiirlerinde ümmî olduğunu beyan etmekle beraber, bunun gerçekten okur-yazarlık anlamında mı söylendiği, yoksa tasavvufî geleneğe veya şairlik geleneğinde tevazu mahiyetinde mi kullanıldığı müphemdir.²⁸

“Ümmiyem, bir zerre denli ilme yoktur takatim,
Gâh olur ilm ile bî-pâyân oluram kime ne”²⁹

Abdurrahman Tüfekçi'nin mektubuna göre, Salih Baba'nın en fazla okur-yazarlık derecesinde tahsili olduğu beyan edilmektedir.³⁰ Orhan Aktepe'ye göre ise, Salih Baba halk arasında ümmî olarak bilinen bir zattır.³¹

1.3. Evliliği ve Çocukları

Salih Baba iki defa evlenmiş, üç oğlu olmuş, oğullarının üçü de genç yaşlarında iken vefat etmişlerdir. İlk evliliğinden olan iki çocuğunun isimleri Osman ve Fehmi'dir. İkinci evliliğinden de Dursun adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Osman ve Dursun sağır ve dilsiz idiler. Bunlar babalarının yanında çalışarak geçimlerini sağlamaktaydılar. Dursun sabah erkenden dükkanı açar, sonra Salih Baba dükkana gelirdi.³²

Osman, babasından kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Diğer oğulları Fehmi ve Dursun ise babalarının ölümünden sonra İstanbul'a yerleşmişlerdir. Dursun'un evlenip, Sıdika isminde bir kız çocuğu olduğu, Sıdika'nın Erzincan Ulular köyünde Ali Polat

²⁸ Doğan, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, s. 9; Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2018, s. 462.

²⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 286.

³⁰ Abdurrahman Tüfekçi'nin Fehmi Kuyumcu'ya gönderdiği 19 Temmuz 1979 tarihli cevabî nitelikteki mektuptur. Abdurrahman Tüfekçi, Salih Baba'nın amcasının torunudur ve mektubu yazdıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Kaynakların içerisinde Salih Baba'nın hayatıyla ilgili en geniş bilgiler bu mektupta yer almaktadır. Bkz: Yalçinkaya, *a.g.e.*, ss. 17, 28; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. V.

³¹ Aktepe, “Erzincan'lı Tekke Şairi Salih Baba”, ss. 4-6.

³² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 30; Doğan, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, s. 8.

isimli şahıs ile evlendiği ve 1939 yılındaki Erzincan depreminde vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir.³³

1.4. İntisabı

Şiirlerinde de açıkça beyan ettiği üzere Salih Baba, Nakşebendî yolunun Halidî kolu meşâyihlerinden Muhammed Sâmî Erzincanî'ye intisap etmiştir:

“Sâlihem şeyhim Muhammed Pîr-i Sâmî'dir benim

İstemem bundan ziyâde devlet ile rifati”³⁴

Salih Baba'nın şeyhi Muhammed Sâmî Erzincanî, o dönemde Abdurrahman-ı Tâgî'den emir alıp, halifelik vazifesiyle Erzincan'a gelmiş, dergâhını kurmuş ve irşâda başlamıştı.³⁵

Rivayete göre bir gün Muhammed Sâmî Efendi, Salih Usta'nın dükkanına geldi. Sâmî Efendi'nin manevi haşmetinden etkilenen Salih Baba, onun velayet sahibi bir zât olduğunu anladı, kendisine saygı ve hürmette kusur etmedi. Muhammed Sâmî Efendi orada bulunan ham demirlerden birini göstererek bundan dergâh için bıçak yapmasını talep etti. Salih Usta mahcubiyet içinde bu demirin bıçak yapmaya elverişli olmadığını söyleyince, Sâmî Efendi “Sen hele yapmaya başla, o bıçak olur inşallah.” diyerek oradan ayrıldı. Salih Usta demiri ocakta dövmeye başlayınca, bu ham demirin çelikten bile daha iyi işlendiğini gördü ve Sâmî Efendi'nin bu kerameti karşısında hayrette kaldı. Pir-i Sâmî Efendi'nin dergâhına gidip intisap etti.³⁶

Salih Baba, akşamları Pir-i Sâmî Efendi'nin Kırtıloğlu dergâhına gider, sessiz sedâsız sohbethânenin arka saflarına oturur, kendi hâlinde sohbeti dinler, evine dönerdi. Bu şekilde geçen günlerden birinde, dergâhta yine Yunus Emre (ö.729/1328), Kuddisi

³³ Doğan, *a.g.e.*, s. 8; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. V.

³⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 51.

³⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 32; Doğan, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, s. 10; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. V; Alparslan Kartal, “Tüfekçizade Salih Baba (1846-1906) ve Divanında Ayet ve Hadislere Yaptığı Atıflar”, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan 2016, c. I, s. 822.

Baba (ö.1264/1848), Niyazi-i Mısri (ö.1106/1694) gibi mânâ âlemi büyüklerinin hikmetli şiirlerinden beyitler okunuyordu. Bazı müridler, Sâmi Efendi'den suâl ettiler: “Efendim, bizim kolumuzun büyüklerinde de şairler olsaydı, biz de onların şiirlerini okusaydık.” Muhammed Sâmi Efendi bu talep karşısında: “Bu bir himmet işidir. Şiiri bizim Sâlih bile söyler.” buyurarak, geri saflardaki Salih Baba'ya işaret etmişler, o an Salih Baba vâridât olarak şiir okumaya başlamış ve “Yeter Salih!” emrine kadar devam etmiştir.³⁷

Salih Baba, divanının büyük kısmında şeyhi Muhammed Sâmi'den senâlarla bahsetmektedir. Değişlerini, intisap ettiği Nakşbendiye yolunu ve bu yolun o dönemki temsilcilerinden olan Muhammed Sâmi Efendi'yi tanıtmak için söylemiştir:³⁸

*“Pîr-i Sâmi Hazretidir serverimiz şahımız
Hamdulillah peyk-i hazrettir delîl-i rahımız
Nakşbendî'den açılmış âlidir dergâhımız”*³⁹

Yalçinkaya, eserinde bu konuyu şöyle izah etmiştir:

*“Bu durum, bir tarikat geleneği olmanın ötesinde; nefsin terbiye ve tezkiyesinde, insanın olgunlaşp imanının kemal bulmasında, masivadan kurtulup katıksız bir Allah aşkına ulaşmasında, daha doğrusu dinimizin doğru anlaşılıp, kurucusunun gösterdiği şekilde yaşanmasında; önce peygamberlerin, onların yokluğunda da takipçileri olan Rabbani âlimlerin olmazsa olmaz rehberliklerinin önemini beyan etmenin bir yolu olarak da benimsenmiştir.”*⁴⁰

Aşağıdaki şiirlerinde ise Nakşbendî tarikatının Halidî koluna intisaplı olduğunu ve tarikata girenlerin gaflet uykusundan uyanacaklarını ifade etmektedir:

³⁷ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. IV; Erdoğan, “Erzincanlı Salih Baba”, s. 446.

³⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 121, 209, 295, 327.

³⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 131.

⁴⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 23.

*“Tarîkimiz Tarîk-ı Nakşbendî
Kamu ehl-i tarîkin ser-bülendi
Kolumuz Hâlidî'dir dil-pesendi
Girenler hâb-ı gafletten uyandı
Zuhuratı pîrimden söylerem ben
Bu yolda canı kurbân eylerem ben”⁴¹*

*“Evliyalar ser-firâzı Nakşbendî Hazreti
Pirlerimiz giydiler tacı abayı hil'ati
Âlemi kılmış ihata himmetiyle nisbeti
Biz gulâm-ı Nakşbendiz râhı erkân bizdedir”⁴²*

Nakşbendî tarikatının gönül ehli olanlarca beğenilen bir yol olduğunu dile getiren Salih Baba, mürşid-i kâmilleri nefsânî hastalıkları tedavi etmeleri yönüyle, meşhur tabib Hazret-i Lokman'a benzetmektedir:⁴³

*“Yakındır bil değil irak basîret gözleriyle bak
Yüzünde nûr eder berrak Pîr-i Sâmi-yi Erzincan
Tarîki Nakşbendîdir güruhu dil-pesendîdir
Tabib-i ser-bülendidir O'dur hem Hazret-i Lokman”⁴⁴*

1.4.1. Nakşbendîlik

Tarikat; gidilen yol, sınır anlamlarında Arapça bir sözcüktür. Tasavvufi ıstılahta ise kâmil bir mürşidin eğitimi doğrultusunda, Allah'ın bilgisine ulaştıran usulleri içeren manevi yoldur.⁴⁵ Nakşbendiyye tarikatı, Buharalı Bahaeddin Şâh-ı Nakşbend (ö.791/1390) tarafından, 12. yüzyılda Horasan civarında bulunan Hâcegân

⁴¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 249.

⁴² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 137.

⁴³ Mahmud Esad Erkaya, “Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Diyarbakır 2017, c. IX, sayı: 2, s. 856.

⁴⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 258.

⁴⁵ Cürcani, *Ta'rifat*, s. 145; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 510; Abdullah Yeğin, *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 685; Kemaleddin Abdürrezzak Kâşânî, *İsulâhâtu's Süfiyye*, Thk.: Muhammed Kemal İbrahim, Kahire 1981, s. 65.

tarikatinin devamı niteliğinde kurulan, bölgenin o dönemki sûfi anlayışı olan melâmet neşvesi ile sentez yapılmış bir tasavvuf ekolüdür.⁴⁶ Şâh-ı Nakşbend'in asıl adı Muhammed b. Muhammed el-Buharî'dir. H.718/ M.1317 senesinde Buhara'ya beş-altı kilometre uzaklıktaki Kasr-ı Ârifân köyünde dünyaya gelmiştir.⁴⁷ Asıl mürşidi Seyyid Emîr Külâl (ö.772/1370) olmakla birlikte, çocukluğunda Muhammed Baba Semmâî (ö.736/1335)'nin manevi terbiyesi altında bulunmuştur. Ayrıca Abdülhalik Gücdüvâni (ö.595/1199)'nin ruhaniyetlerinden de istifade etmiş olduğu için Bahaeddin Nakşbend'e "üveysî" denilmiştir.⁴⁸ Malum olduğu üzere Abdülhalik Gücdüvâni tarafından tarikatın temel ölçülerinin tespit edildiği sekiz düstur vardır:

Huş her dem (Allah'tan gafil olarak tek nefes almamak),

Nazar ber kadem (Gözün ayağa bakması),

Sefer der vaten (Kötü sıfatlardan iyi sıfatlara sefer etmek),

Halvet der encümen (Zahirde halk, batında Hak ile olmak),

Yad-ı Kerd (Dilin kalp ile beraber zikri),

Baz-ı Keş (Zikirde ihtiyarsızca hatıra gelen her fikri kovmak),

Nigah Daşt (Kalbe gelen havâtırdan korunmak) ve

Yad Daşt (Her an vicdan ve zevk yoluyla Allah'tan haberdar olmak). Bunlara;

Vukuf-u zamanî (Her an kendini bilip, halinin şükrü mü, özrü mü gerektirdiğini idrak etmesi),

Vukuf-u Adedî (Yapılan zikrin adedine dikkat etmek),

Vukuf-u Kalbî (Zikir edicinin her an Allah'ı bilmesi, gönülde Allah'tan başka

hiçbir şey kalmaması) de eklendiğinde hepsi birlikte on bir ölçü olur.⁴⁹

⁴⁶ Tosun, "Nakşbendiyye", s. 611.

⁴⁷ Selçuk Eraydın, "Hoca Bahaeddin Nakşbend", *İslam Medeniyeti Dergisi*, İstanbul 1973, sayı: 27, s. 13.

⁴⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 233; Salahuddin b.Mübarek el-Buhari, *Enisü't-Talibin ve Uddetü's Salikin Makamât-ı Nakşibendiyye*, Çev.: Süleyman İzzi Teşrifatı, Haz.: Gülser Keçeci, Buhara Yay., İstanbul 2010, s. 7; Hamit Algar, "Nakşibendiyye", *DİA.*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 342.

⁴⁹ Şeyh Safiyüddin, *Reşahat*, Çev.: Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1995, ss. 23-36; Muhammed b.Abdullah el-Hânî, *Adâb*, Erkam Yay., İstanbul 2012, s. 56; Ekrem Sağıroğlu, *Şah-ı Nakşibend Muhammed Bahaeddin Buhari Hayatı, Sözleri, Halifeleri*, Yasin Yay., İstanbul 2012, s. 301-319; Öncel Demirdaş, *Kösec Ahmed Trabzonî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İlâhiyât Yay., Ankara 2017, ss. 91-104.

Şâh-ı Nakşbend'e kadar "*Hâcegân Yolu*" olarak bilinen tarikat, kendisinden sonra "*Nakşbendilik*" adını almıştır. "*Şâh*" kelimesi "*gönül sultanı*" anlamında bir hürmet ifadesidir. "*Nakşbend*" ünvanının ise sürekli yapılan hafî (içten, sessiz) zikrin kalpte meydana getirdiği nakşa işaret olduğu söylenmektedir.⁵⁰ "*Nakşbend*" Farsça bir kelime olup, "*nakş*" ve "*bend*" (bağ) sözcüklerinden oluşur. Yapılan zikrin kalbi nakış nakış işlemesi nedeniyle zikirten hâsıl olan tesir nakşa; zikrullah da bu nakşın yapıldığı bağa nisbet edilmiştir. Bu tarikatın zikrullahtan maada, diğer bir esası ise rabıtaadır. Rabıta ise mürid ile şeyhin daima ruhen beraber olmalarını sağlayan bağıdır.⁵¹

Bahâeddin Nakşbend'in yetiştirdiği üç talebesi olan Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420), Alâeddin Attâr (ö. 802/1400) ve Ya'küb-i Çerhî (ö. 851/1447) Nakşî yolunun diğer beldelelere yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.⁵² Değerli bir ilim adamı ve müellif olan Muhammed Pârsâ, âlimler kesimi arasında tarikatın yayılmasında etkili olmuştur. Kendisine dindar ve zâhid anlamlarına gelen "*Pârsâ*" lakâbını da bizzat Bahâeddin Nakşbend'in verdiği rivayet edilmektedir.⁵³ Halifesi Alâeddin Attâr da, Bahâeddin Nakşbend'in sohbetinden ayrılmayan ve yolun esaslarını pek çok kişiye ulaştıran diğer bir talebesidir. Hâce Bahâeddin onun hakkında: "*Müridlerimi terbiye etmekle yükümü hafifletmiştir.*" buyurmuştur.⁵⁴ Ya'küb-i Çerhî ise Maverâünnehir civarında bulunan Kâbil yakınlarındaki Çerh köyünde dünyaya gelmiş, önce asrının ilimlerini öğrenmek maksadıyla Herat'a gidip, büyük âlimlerden şer'î ve akli ilimleri almış, sonra bâtın ilimlerini öğrenmek üzere Bahâeddin Nakşbend'e intisap etmiştir. Çerhî, yaratılış konusunda İbn Arabî tesirinde kalmış olsa da, varlık hususunda tevhid-i şuhûdî'yi esas almıştır. Tasavvufun yanısıra fıkıh, tefsir gibi ilimlere hâkim olan Çerhî'nin en bilinen eserleri *Neynâme*, *Risâle-i Ünsiyye* ve *Tefsîr-i Ya'küb-i*

⁵⁰ Tosun, "Nakşbendiyye", s. 613.

⁵¹ Sağıroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, s. 21-26.

⁵² el-Hânî, *Adâb*, ss. 73-75.

⁵³ Hamid Algar, "Muhammed Pârsâ", *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, ss. 563-565.

⁵⁴ Halil İbrahim Şimşek vd., *Altun Silsile'den Altun Halkalar*, Nasihat Yay., İstanbul 2017, ss. 257-266; Algar, "Nakşbendiyye", s. 336.

Çerhî'dir. *Tefsîr-i Çerhî*, Fatiha Sûresi ve Kur'an-ı Kerîm'in son iki cüzünü kapsamaktadır.⁵⁵

Bahâeddin Nakşibend 791 / 1390 senesinde Buhara'da vefat etmiştir. Halifesi Muhammed Parsa, söz ve sohbetlerini *Risale-i Kudsiyye* adlı eserinde bir araya getirmiştir.⁵⁶

Bu tarikat üç koldan Hz.Muhammed (s.a.v)'e ulaşır:

a. Birinci Kol: Hz. Ali (ö. 40/661)

İmam Hüseyin (ö. 60/680)

Zeynel Abidin (ö.75/694)

İmam Muhammed Bakır (ö.114/733)

Cafer-i Sâdık (ö.147/765)

b. İkinci Kol: Hz. Ebubekir (ö. 13/634)

Selman-ı Farisi (ö.34/655)

Kasım bin Muhammed (ö.101/720)

İmam Muhammed Bakır (ö.114/733)

Cafer-i Sâdık (ö.147/765)

Ebu Yezid Bestami (ö.261/875)

Ebu Hasan Harakani (ö.418/1028)

Ebu Ali Fermedi (ö.476/1084)

c. Üçüncü Kol: Hz. Ali (ö. 40/661)

Hasan Basri (ö.109/728)

Habib Acemi (ö.149/767)

⁵⁵ Abdülmecid Hani, *Hadaiku'l Verdiyye*, Semerkand Yay., İstanbul 2011, s. 573; Abdülmelik Vergi, "Ahmet Cahid Haksever, Ya'küb-ı Çerhî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", *Akademik Dergisi*, Ankara 2017, sayı: 3, s. 257; Arif Nevşahi, "Ya'küb-ı Çerhî", *DİA.*, İstanbul 2013, c. XLIII, ss. 281-282; Gülnaz Saidova, "Yâkub Çerhî'ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine Yapılan Tercümelere", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2013, c. XIV, sayı: 32, s. 183.

⁵⁶ Hacı Muhammed Parsa, *Risale-i Kudsiyye Terceme ve Şerhi*, İslâmi Neşriyat Yay., Çev.: Şeyh Abdullah Salahi-i Uşşaki, Haz.: Ahmet Oğuz, Konya 1969.

Davud Taî (ö.183/800)
Maruf Kerhî (ö.199/815)
Serî Sakatî (ö.252/867)
Cüneyd Bağdadî (ö.297/910)
Ebu Ali Kâtip (ö.321/933)
Ebu Osman Magribi (ö.372/983)
Ebu Kasim Kürkani (ö.449/1058).⁵⁷

1.4.2. Muhammed Sâmi Erzincanî (1848-1912)

Tasavvuf yollarının amacı Allah (c.c)'a ulaşmaktır⁵⁸, fakat ulaşmayı sağlayan delil ve yöntemleri birbirinden farklıdır. Nakşbendiyye tarikatının da iki ana esası vardır, bunlardan birincisi Hz.Muhammed (s.a.v)'e tam olarak ittiba etmek ve O (s.a.v)'nun yolunu izlemektir. İkinci esas ise kâmil bir şeyhe bağlılıktır.⁵⁹

Mürşid-i kâmil, her tarikatın kendine münhasır yöntemlerini kullanıp müridi terbiye eden, kendisi de bu yollardan geçmiş velayet sahibi zâttır. Sâdât-ı Kiram büyüklerinin ittifakla üzerinde durdukları nokta, müridin maksadına şeyhinin önderliğinde ulaşabileceğine inanması ve bu teslimiyetle şeyhine bağlanmasıdır.⁶⁰ Salih Baba beyitlerinde bu hususu şöyle dile getirir:

*“Menem Salih hulûs ile gulâm oldum kapısında
Memat iken hayât buldum olup divânıma bâis”*⁶¹

“Menem Salih hulûs ile gulâm oldum kapısında” diyerek, tasavvufi kemâlâtının ve manevi terakkiyâtının mimarı olan Muhammed Sâmi Erzincânî'ye işaret

⁵⁷ Hani, *Hadaiku'l Verdiyye*, ss. 26-28; Tuycun, *Abdürrahim Reyhan Erzincani*, ss. 9-10.

⁵⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2004, s. 22.

⁵⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s.185; Hani, *Hadaiku'l Verdiyye*, s. 20.

⁶⁰ el-Hani, *Âdâb*, s. 142.

⁶¹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s.83.

etmektedir.⁶²

Salih Baba'nın, şeyhinin terbiyesine ve emirlerine gönül rızası ile bağlanmış, sâdik bir mürid olduğu deyişlerinden anlaşılmaktadır:

*“Şerî'at pâyine bend ol hakikat râhına azm et
Bulup bir mürşid-i kâmil bu derdin çâresin ara
Pir-î Sâmi gibi şahı bulup sıdk ile kıl âhı
Açar ol müstakim râhı eriştirir seni Yâr'a”*⁶³

Erzincan'ın meşhur sülalelerinden Kırtıloğlu ailesine mensup olan Muhammed Sami Efendi 1848 senesinde Erzincan merkeze bağlı Selüke (Yeşilçay) köyünde dünyaya gelmiştir. Kendisine ilk eğitimi veren babası İbrahim Efendi, Erzincan merkezde imamlık vazifesi olan medrese tahsili görmüş tasavvuf ehli bir zât idi.⁶⁴

Sâmi Efendi'nin birinci eşinden Nusrettin, eşi vefat ettikten sonra evlendiği ikinci eşinden Eşref, Selahaddin, Şeyheddin, Fahreddin, Muhlise ve Halise isimlerinde çocukları dünyaya gelmiştir.⁶⁵

Pir-i Sâmi küçük yaşlarından itibaren ilim meclislerinde bulunmuş, Erzincan ve İstanbul medreselerinde dönemin âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Erzincan'da Müftü Kiremitçizade Efendi ve Hacı Sâdik Efendi, İstanbul'da ise Fatih medresesi müderrislerinden ders almıştır. Talebeliği esnasında bir saat tamircisinde çalışmış ve maişetini böylece temin etmiştir. Tekirdağ'da bir müddet imamlık görevi yapmış ve icazetini aldıktan sonra memleketi Erzincan'a avdet etmiştir. Burada Keleriç köyünde imam olarak mesleğini icra etmeye başlamış ise de bir süre sonra kendi isteği ile müracaat ederek Erzurum Rüşdiyesi'ne muallim olarak atanmıştır. Akabinde Erzurum'un Hınıs ilçesine müderrislik rütbesiyle tayin olmuştur. Hınıs'ta bulunduğu

⁶² Doğan, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, s. 10.

⁶³ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁴ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 25.

⁶⁵ Tuygun, *Abdürrahim Reyhan Erzincani*, s. 14-19.

dönemde bir gün, bölgeye Abdurrahman-ı Tâği'nin geldiğini haber almış, sohbet ve ziyaret maksadıyla bulunduğu yere gitmiştir. Abdurrahman-ı Tâği'den ziyadesiyle etkilenmiş, 1882 senesinde kendisine intisap etmiştir. Müderrislik vazifesinden istifa ederek Nurşin'e gitmiş, Tâği'nin dergâhında kendini hizmete adamaya karar vermiştir.⁶⁶

Dergâha ulaştığında içeri kabul edilmemiş, saatlerce dışarıda bekletilerek imtihana tabi tutulmuştur. Nihayetinde Abdurrahman-ı Tâği kapıya damadını göndermiş ve dışarıda bekleyen bu misafirin geliş amacını sordurmuştur. Muhammed Sâmi cevaben: *“Efendim, Allah sevgisini öğrenmek için geldim.”* dediğinde, Taği *“Senin ilmin de var, amelin de. Var git işine. Bu iş zordur. Çoluk çocuğunu mağdur etme.”* buyurmuştur. Başını büyük bir teessürle önüne eğen Muhammed Sâmi, bu hal üzere iken tekkeye kabul edilmiştir. Bir sene gibi kısa bir süre zarfında sülûkunu tamamlamış ve Tâği'nin halifesi olarak Erzincan'a gönderilmiştir.⁶⁷ Bu kadar kısa zamanda halifelik rütbesine ulaşması, yıllardır dergâhı bekleyen diğer talebeleri rahatsız etmiş ve onların bu merakları, hocalarına bunun sebebini sormaya sevk etmiştir. Taği bu sual karşısında mütebessim bir eda ile: *“Erzincanlı Hoca buraya gelirken sobasının içi odunla zaten doluydu. Bize sadece ateşi yakmak kalmıştı, onu yaktık.”* buyurmuştur. Şeyhinden ayrılmanın verdiği üzüntü ile vedaşırken, Taği kendisine Erzincan'da büyük bir dergâh açmasını emir buyurmuştur. Dedesinin maddi desteği ile günümüzde kabrinin bulunduğu arsayı satın alıp, burada dergâhını hizmete açmıştır.

Salih Baba, Abdurrahman Tâği'nin, Pir-i Sâmi'yi Erzincan'a göndermesi ve kendisinin burada irşada başlaması hadisesini beyitlerinde şöyle aktarmaktadır:

⁶⁶ Tuygun, *Abdürrahim Reyhan Erzincani*, s. 14.

⁶⁷ Tuygun, *a.g.e.*, s. 19.

“Gönderdi Sâmî'sin ol Pîr-i Tâgî

Erzincan şehrinde kurdu otağı

Sami'dir cihanın hem şeb-çerâgı

Bizim de ahd ile peymânımız var”⁶⁸

Kısa süre sonra Erzincan civarında adı “*Pir-i Sâmî*” olarak duyulmuş ve bölgenin büyük mânâ önderlerinden biri olmuştur. İki kez hacca giden Pir-i Sâmî, Sultan II. Abdülhamid Han (ö.1337/1918)’ın misafiri olarak sarayda ağırlandı. Erzincan’da vakıf kuran Pir-i Sâmî binlerce talebe yetiştirmiş, fakir fukarayı gözetmiştir. 1912 yılında vefat edince, vasiyeti üzerine dergâhının bulunduğu araziye, çok büyük bir kalabalığın katıldığı bir cenaze merasimi ile defnedilmiştir.⁶⁹ Pir-i Sâmî Türbesi, Erzincan merkezinde Terzibaba Kabristanı yolu üzerinde bulunmaktadır.⁷⁰ Muhammed Sâmî Erzincânî’den sonra silsilede Muhammed Beşir Efendi (ö.1934) gelmektedir.⁷¹

1.4.3. Silsile-i Şerîfe

“Nebi, Sıddıku Selman, Kasım estü Caferi Tayfur

Ki badez bul Hasan şud bu Aliyyü Yusuf est gencur

Zi Abdulhâlik âmed Ârifü Mahmud râ behre

Ki zîşan şud diyarı Mâverâünnehri kûhi Tur

Ali. Bâbâ, Gülâlü Nakşbend estü Alâeddin

Pes ez Yakubu Çerhî, Hâcei Ahrarı şud meşhur

Muhammed Zâhidu Derviş, Muhammed Hâcegî Bâkî

Müceddid Urvetül Vüskâ vü Seyfeddinü Seyyid Nur

⁶⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 26; Tuygun, *Abdürrahim Reyhan Erzincani*, s. 14-19.

⁷⁰ Tuygun, *a.g.e.*, s. 11.

⁷¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 26.

*Habibullahi Mazhar şâhı Abdullahı mevlâna
Çu âmed kâniten lillâhi yâ zel feyzi yâ zennur.
Pes işan Seyyid Tâhâ vü Seyyid Sıbgatullahi
Şâhı ma Abdurrahman ez-ü şud dü cihan ma'mur
Muhammed Samiyi gavvâsi bahri aşkı râ her dem
Reşâdetkanı bol himmet şude ez her cihet ma'mur
Mefhari müşşidandır Gavs-ı â'zam Hâzretî Sâni
Bekâ ender bekâ bulmuş, gelmemiş misli bir dahi
Zi feyzi pür Beşir âmed safâyı kalbi insane
Emsali Mûsâ İmrâni Dede nâmi diger mestur
Dede Paşadır mahlası, cemi-i Evliyâ hası
İrşad etmiştir çok nası, o idi zamanın gavsı
Abdurrahim Erzincani zamanın kutb-ü cihani
Sertabibi âşikani cümle dertlerin dermani.”⁷²*

Silsile-i Şerife'nin Tükçe Meali:

“Peygamberimiz (s.a.v) ,Ebubekir Sıddık (r.a), Selmân-ı Fârisî , Kâsım bin Muhammed, Câfer-ı Sâdik ve Bâyezîd-ı Bistâmî (Tayfur) ile Ebul Hasan Harkânî'den sonra Ebû Ali Fârîmedî ye Yûsuf-u Hemedânî esrar hazinesi oldu.

Abdülhâlik Gucdüvâni'den sonra Ârif-i Rîvegerî ve Mahmûd İncirî Fağnevî'ye hisse geldi (de) onların yüzünden Mâverâünnehir ülkesi (Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin arası) Tûr Dağı gibi tecelli yeri oldu.

Onlardan sonra, Hâce Ali Râmitinî, Muhammed Bâbâ Semmâsî, Seyyid Emir Gülâl ve Şâh-ı Nakşbend ile Alâeddin Attar, Yâkûb-u Çerhî'den sonra da Ubeydullah Ahrar meşhur oldu.

⁷² Tuygun, Abdürrahim Reyhan Erzincani, s. 90-92.

Muhammed Zâhid ve Dervîş Muhammed, Hâcegî Emkengî, Muhammed Bâkibillah, Müceddid İmâm-ı Rabbânî, Urvetül Vüskâ (Muhammed Masum), Şeyh Seyfeddin ve Seyyid Nur (geldi).

Allah'a sevgili Mazhar-ı Cân-ı Cânân Efendimiz (ile) Abdullah Dehlevî ki, onlara gıpta ettiğinden, karanlık geceler bize bayram sabahı gibi oldu.

Dinin ışığı, zamanın biriciği, Efendimiz Hâlid-ı Bağdâdî, feyiz ve nur sahibi idi ki O, Allah'a itaatla geldi.

Onlardan sonra, Seyyid Tâhâ ve Seyyid Sıbğatullah Arvâsî ve Şahımız Abdurrahman Tâgî ki ondan iki cihan mamur oldu.

Muhammed Sâmî, her an aşk denizinin dalgıcı, hidayet kaynağı, çok himmet sahibi ve her cihetten mamur oldu.

Gavs-ı A'zam Muhammed Beşîr ki, mürşidlerin övünç kaynağı idi. Beka içre beka bulmuş, gelmemiş misli bir dahi.

Beşîr'in bol feyzi ile (ibarede, edebî sanatla örtülmüş olan diğer bir mânaya göre) insanların kalbini Rabb'in bol feyzinin müjdesi ile safâya kavuşturan ve İmran oğlu Mûsa (a.s.)'in emsali olan (Musa Baştürk hazretleri) Dede namıyla satıra alındı (kayda geçti).

Dede Paşa Hz.'nin ulu dergâhında yetişip, cihanın kutbu, Allah âşıklarının tabibi, bütün dertlilerin dermanı olarak Abdurrahim Reyhani namıyla kayda (geçti).”⁷³

⁷³ Nakşi Tarikatına Ait Tesbihat Mecmuası, Sistem Matbaası, İstanbul 2004, ss. 98-100.

1.5. Eserleri

Salih Baba'nın şiir söylemeye başladığı ve bıraktığı tarihlerin 1899 ile 1901 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Şairin bu dönemde elli dört yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

“Darb-ı bahrân târih-i tevellüdüm olmuş benim

*Müddet-i ömrüm erişti şimdi câne çâre ne”*⁷⁵ beyti ile

“Târîh idüben Râbıta-i Nakş-i Hayâli

*İsmiyle müsemmâ oluben buldu kemâli”*⁷⁶

beyitlerinin ebced hesaplarıyla da karşılaştırıldığında, bunların aynı tarihe isabet ettiği görülmüştür.⁷⁷ Şairin bu divan dışında iki eseri daha olduğu söylenmekle birlikte, bunlardan birinin 1939 Erzincan depreminde kaybolup daha sonra bulunamadığı, Muhammed Sâmî'den bahsettiği tahmin edilen diğer eserinin de nerede olduğunun bilinmediği kaydedilmektedir. Fakat bu kayıt oldukça zayıf bir rivayete isnad edilmektedir.⁷⁸

1.5.1. Salih Baba Divanı'nın Teşekkülü

Rivayete göre Salih Baba elli yaşlarında Muhammed Sami Erzincani'ye intisap eder ve dergâhın müdavimi olur. Bir gün Salih Baba'nın da dergâhta hazır bulunduğu bir sırada, müridlerden biri Şeyh Efendi'ye şiir konusunda bir soru sorar: *“Efendim! Her şeyhin tekkesinde deyişler söyleyen biri bulunur. Bizim dergâhımızda niçin yoktur?”*. Pir-i Sami cevaben şöyle buyurur: *“Şiir ve güzel ses ruhun gıdasıdır. Fakat bizim tarikatımızda bunlar gaye değil, vasıta. Bu mesele öyle pek müşkül değildir. Şiiri işte bizim Salih de söyler.”* Salih Baba bunun üzerine gayr-ı ihtiyari şiir söylemeye başlar.

⁷⁴ Yalçınkaya, a.g.e., s. 33.

⁷⁵ Yalçınkaya, a.g.e., s. 292.

⁷⁶ Yalçınkaya, a.g.e., s. 372.

⁷⁷ Yalçınkaya, a.g.e., s. 33.

⁷⁸ Yalçınkaya, a.g.e., ss. 32-33.

Sami Efendi ondan irad olunan beyitlerin derhal yazıya geçirilmesini müridlerine emreder:“*Bunun ağzından çıkanları yazın, o ne söylediğini bilmez, bir söylediğini de bir daha tekrar edemez.*”⁷⁹

O günden itibaren, Salih Baba tekkede sohbetler esnasında gözlerini kapatıp deyişlerini has bir nağme ile söylemeye başlamıştır. Bu hal Pir-i Sâmi'nin kendisine: “*Yeter Salih!*” buyurmasına kadar devam etti. İşte *Rabıta-i Nakşî Hayalî* ismiyle de müsemma olan *Salih Baba Divanı* adlı eser böylece teşekkül etmiştir.⁸⁰

1.6. Yetiştirdiği Talebeler

Her ne kadar Salih Baba'nın hayatı ile ilgili fazla bir bilgi yoksa da, güzel şiirleri olduğu Abdurrahman Tüfekçi'nin Fehmi Kuyumcu'ya yazdığı mektupta belirtilmektedir. Fakat bu şiirlerin âkıbeti bilinmemektedir. Salih Baba'nın birinci dereceden yakınına ulaşılammış, ikinci derece yakınları da şair hakkında yeterli bilgi sahibi olamamışlardır. Dönemin sosyolojik şartları göz önünde bulundurulduğunda bu duruma çok da şaşırılmamak gerekir. Malumdur ki Kurtuluş Savaşı toplumda çok büyük sarsıntılar oluşturmuş, akabinde Erzincan depresi maddi, manevi pek çok hasarlar meydana getirmiştir. Bütün bu yıkımlar nedeniyle şiirler ve tanıklar da tarih sahnesinden kaybolup gitmiştir. Dolayısıyla Salih Baba'nın bir talebe yetiştirdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁸¹

1.7. Vefatı

Bir derviş hayatı geçiren Salih Baba 1325/1906'da Erzincan'da vefat etmiştir. Kabri Kırtıloğlu Tekkesi yakınındaki Ak Mezarlık'ta bulunmaktadır.⁸²

⁷⁹ Tuygun, *Abdürrahim Reyhan Erzincani*, ss. 177-178.

⁸⁰ Yalçınkaya, *a.g.e.*, ss. 32-33

⁸¹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, ss. 30-31.

⁸² Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 34; Mustafa Deniz, *a.g.e.*, s. X; Doğan, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, s. 11.

II. BÖLÜM

SALİH BABA DİVANI'NDA TASAVVUFİ KAVRAMLAR

2.1. Giriş

Bütün ilmi disiplinlerde olduğu gibi, tasavvuf ilminin de kullandığı kavram ve ıstılahları mevcuttur. Tasavvuf âlimlerinin kullandığı ıstılah ve kavramlar daha ziyade Kur'an ve Sünnet kökenlidir.⁸³ *Istılah*, kelime anlamı itibariyle, muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının bir lafzı mana-yı lügavisinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri anlamına gelmektedir.⁸⁴ Erbab-ı ilmin kullandığı terimler buna misal olarak verilebilir.

Sufiler zümresinin, birtakım terim ve tabirler kullanmalarındaki maksat; tasavvuf erbabına mahsus ruhî ve sırrî halleri birbirlerine izah etmek olduğu gibi aynı zamanda bu yola yabancı olanlara karşı da örtmektir. Bunun nedeni, sufilerin sahip oldukları hakikat ve marifetlerin, zahiri ilimlerde olduğu gibi aklî çaba ve emekle elde edilip toplanan bilgiler değil, kalplerine Allah-u Teâlâ (c.c) tarafından hususî bir suretle tevdi edilmiş birtakım özel manalar olmasıdır.⁸⁵

Tasavvufi kavramların belirlenmesinden sonra, ikinci aşamayı kavramların tasnifi oluşturmaktadır. Zira tasavvuf erbabınca kavramların tasnif şekilleri de muhtelifdir. Çalışmamızda ele aldığımız kavramlar, kişinin ibadet hayatıyla veya tarikata ilişkin unsurlarla ilgili olması yönüyle iki bölüm halinde ele alınmıştır.

Mutasavvıflar tasavvufî kavramları ayrıca *makam*, *hal* veya *vakt* kriterlerine göre de vasıflandırmışlar. Bu nedenle öncelikle bu ifadelerin mahiyetleri açıklanacaktır:

⁸³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 155.

⁸⁴ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 242.

⁸⁵ Kuseyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 147.

Makam (المقام)

Lügatta menzil, merhale, konak, mertebe anlamlarına gelmekle beraber⁸⁶, makâm kelimesinin ıstılahtaki tanımını sâlikin tekrar ederek vasıf haline getirdiği; zikir, ibadet, riyazat ve mücahede ederek kendi gayretiyle ulaştığı tevbe, zühd, fakr, sabır, rıza, şükür, sıdk, tevekkül gibi aşamalardır. Çalışmamızın ibadet hayatı ile ilgili bölümünde bu makamlar incelenecektir. Makâmlar, kişide çalışarak elde edilmesi nedeniyle kesbî ve hakkını vererek ulaşıldığı için kalıcı ahlâki niteliklere dönüşmektedir. Makâmın hakkı verilerek bir üst makâma geçilmektedir.⁸⁷ Salih Baba'ya göre müridlerin makamı *hasbetenlillah* makamıdır ki bu makamda olan kişi yalnız Allah rızasını düşünmekte, hiç kimseden bir karşılık beklememekte ve her işi yalnız Allah için yapmaktadır:

“Gavsü'l-a'zam Pîri Şâh Sıbgatullah

Çoktur kapısında Ârif-i billah

Kâim-makâmıdır hasbetenlillah

Haktır her işleri Pîr-i Tâgî'nin”⁸⁸

Salih Baba, divanında şeyhinin makamının yüksekliğini dile getirmiş, dervişlerin geçtiği âlî makamlara da işaret etmiştir:

“Şeyhü'l-ekberdir efendim bu asırda şübhesiz

Böyle bir âlî-makâma gelmeyen dervîş midir”⁸⁹

⁸⁶ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 200.

⁸⁷ el-Mekkî, *Kalplerin Azığı: Kütü'l-kulûb*, c. II, s. 183; Kuseyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 151; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 156; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yay., İstanbul ts., s. 26; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1994, s. 152; İbn Füre, *El-İbâne*, s. 345.

⁸⁸ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 182.

⁸⁹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 118.

Hal (الحال)

Kişinin kasdı, kazanma isteği veya ihtiyarı olmadan Allah vergisi olarak kalbe gelen neşe-hüzün, kabz-bast, şevk-dert, rahatlık-sıkıntı, heybet-heyecan gibi anlık yaşanan, bazen de şimşek gibi çakan ve geçen manevi hissiyatlardır. Allah-u Teâla (c.c)'nın lütfu ve ikramı olarak verildikleri için vehbî özellik taşırlar. Makamda temkin, halde yükselme durumu vardır. Makam sahibi mücahedesini ile kâimdir, hal sahibi nefsi ile fanidir.⁹⁰ Salih Baba'ya göre sâlik de muhtelif hallerden geçerek nihayetinde asıl amacı olan ahsen-i takvim kıvamına ulaşır:

*“Ne hâller başına geldi ne oldun
Sonunda "Ahsen-i takvîm" i buldun”⁹¹*

Yine başka bir şiirinde aşk ehlinin seyr-u sülûk esnasında yaşadıkları türlü ahvali anlatmakta olan Salih Baba, bu hallerin kaynağının müridin yükselmesi amacıyla eğitim ve denetimini üstlenen mürşidinden geldiğini de ifade etmektedir:

*“Var mı bir ehl-i aşk murada ermiş
Her biri bir hâle giriftar olmuş
Bu yara da bana Yâr’imden gelmiş
Ben ağlarım bu onulmaz yâredir”⁹²*

Salih Baba, mürşid-i kâmillerin hâllerinin hakikat olduğunu, bunun yanısıra şeratsız tarikat olamayacağını ve şeriat kurallarına riayet etmenin önemini de aşağıdaki beyitlerde beyan etmektedir:

*“Fi’li şerîat
Hâli hakîkat
Sırrı hüviyyet*

⁹⁰ Cürcani, *Tarîfat*, s. 83; İbn Füreke, *El-İbâne*, s. 345; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 26; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 157; Kuseyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 150; Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 41.

⁹¹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 379.

⁹² Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 112.

Pîr-i Sâmî'nin"⁹³

"Hakikat hâlidir hem evliyanın

*Kamu efâli ayanı şerî'ât"*⁹⁴

Vakt (الوقت)

Geçmiş ve gelecek arasında sâlikin içinde bulunduğu ve istidadının gerektirdiği manevi andan ibarettir. Eğer kişi dünyada ise –yani zihni dünyevi düşünceler ile meşgul ise- vakti dünyadır. Eğer gönlü ahirette ise, vakti ahirettir. Yani vakit aslında insanın üzerinde bulunduğu haldir.⁹⁵ Salih Baba'ya göre de vakti müşerref kılan, o an içerisinde meşgul olunan durumdur. Aşağıdaki beytinde buna işaret edilmiş, mürşid-i kâmilere rabıta halinde geçen vaktin de şeref kazandığını ifade etmiştir:

"Pîrime rabıta oldum bir eşref vakt-ü saatte

*Sanasın kim ayan oldu doğup burc-ı saadetten"*⁹⁶

Mutasavvıflardan bazıları vakt kavramını "*ibnü'l-vakt*" (vaktin oğlu) şeklinde de kullanmışlardır. Bunun sebebi, sûfnin içinde bulunduğu ânın gerektirdiği en makbul iş ne ise onunla iştilal etmesidir. Sözelimi bela veya imtihanla karşılaşmışsa, teslim ve rıza ile mukabele etmeli, geçmişe hayıflanmayı bırakıp, gelecek endişesinden de kaçınmalı ve içinde bulunduğu ânı en güzel şekilde yaşamalıdır.⁹⁷

"Ebu'l-vakt" ise zaman ve vaktin hükmünden sıyrılıp, bunlar üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi kendisine verilen kişidir. Zira sâlikin esas amacı, seyr ü sülûkunu tamamlayıp ebu'l-vakt olmaktır. Bu, edilgenlikten etkinliğe geçmektir. İbnü'l-vakt olan kişi kurb-i nevâfille yani nafilelerle Allah'a yaklaşarak O (c.c)'nun gözüyle görür, O (c.c)'nun kulağıyla işitir ve O (c.c)'nun eliyle tutarken; ebu'l-vakt olan kişi

⁹³ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 193.

⁹⁴ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 80.

⁹⁵ Kuseyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 148.

⁹⁶ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 277.

⁹⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 157.

kurb-i ferâizle yani farzlarla Allah'a yaklaşmıştır. Bu kişide Hak fiillerini kulu vasıtasıyla işler.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ebu'l-vaktin her asırda bir kişi olduğunu ve Hz.Muhammed (s.a.v)'in vekili sıfatıyla zamanın kutbu olduğunu ifade etmiştir. Ebu'l-vaktin takdiriyle andan ibaret olan vakit ayrılır, onların hükümleri birleşir. Ebu'l-vakt vaktin dürülmesini, yayılmasını, gizliliğini ve açıklığını his ve hayal, ruh ve misal, makam ve hal olarak müşahede eder. Bu kişiler için “sâhibü'l-vakt, sâhibü'z-zamân, seyyidü'l-vakt, imâmü'l-vakt” tabirleri de kullanılmıştır.⁹⁸ Salih Baba da divanında şeyhinin ebu'l-vakt olan kişilerden olduğunu beyan etmiş, vaktin imamı anlamına gelen “imâmü'l-vakt” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir:

“Vaktin imâmı Sami'dir

Kutb-ı zamanı Sâmidir

Salih gulâm-ı Sâmidir

Gör neyledi bu dert bana

Oldu bu dert devlet bana”⁹⁹

Salih Baba şeyhi Pir-i Sâmi'nin vaktin imamı ve zamanın kutbu olarak, yaşadığı asırdaki nuru ihata etmiş olduğunu ifade etmekte, bu müşahede ile şeyhine biat ettiğini de mısralarına eklemektedir:

“Hakikat mürşidimiz Pîr-i Sâmi

İhata eylemiş nurun tamâmı

Zamanın kutbudur vaktin imâmı

Bu yüzden ahd ü ikrarım sen oldun”¹⁰⁰

⁹⁸ Semih Ceyhan, “Vakit”, *DİA.*, İstanbul 2012, c. XLII, ss. 491-492; Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev.: Ekrem Demirli, Kabalıcı Yay., İstanbul 2005, ss. 663-666.

⁹⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁰⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 186.

Salih Baba, müridlerin özelliklerini saydığı aşağıdaki mısralarında, bu zâtların yüksek makamlarından ve ledünnî kelâmılarından bahisle, zamanın imamı olduklarını özgün bir dille ifade etmektedir:

“Yemîn-i arş makamıdır ledünniyât kelâmıdır

*Bular vaktin imamıdır delîl-i pişvâdır pîr”*¹⁰¹

“Sana geldim pîrim Muhammed Sâmî

Sensin bu cihanın kutb u imâmı

Def eyle gönlümden işbu gamamı

*Aslımdan bir haber veren yok bana”*¹⁰²

“Gönlüme nakş oldu hubb-ı cemâli

Terk eyledim cümle hep kıl ü kati

Dünyâ-perestlerin çok ise mâli

*Bizim de İmâm-ı zamanımız var”*¹⁰³

Salih Baba Divanı’nda geçen tasavvufi kavramlar; ibadet hayatı ile ilgili olanlar ve tarikat unsurları ile ilgili olan kavramlar olarak iki bölümde incelenecektir.

2.2. İbadet Hayatı İle İlgili Kavramlar

2.2.1. Tevbe (التوبة)

Lügatte yaptığı hatadan pişman olmak, Allah’tan mağfiret dilemek, bir daha aynı yanlış yapılmamaya azmetmek, “*Estağfirullah*” diyerek nedamet duymak, günahı ısrar düğümünü çözmek gibi manaları ihtiva eder. Tevbe eden kişiye “*tevbekâr*” denirken, tevbesini bozan ise “*tevbe şiken*” olarak adlandırılır. Nasuh tevbesi aynı günahı bir daha işlemek üzere sadık niyette bulunup bunda kesin kararlılık anlamına

¹⁰¹ Pişvâ: Hakim, reis, baş, muktedi imam. (Bkz: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 563) ; Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁰² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁰³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 97.

gelmektedir.¹⁰⁴ Tevbe makamların temeli ve hallerin anahtarı olarak tanımlanmıştır. Tevbesi noksan olanın hali ve makamı da noksan olur.¹⁰⁵

Tasavvufî ıstılahta tevbe: “Mü’minin kötü huylardan, İslam’ın ruhuna zıd davranışlardan sıyrılması, samimiyetle güzel huylara rücu etmesidir.” Yani Allah’ın men ettiği şeylerden, Allah’ın razı olduğu hoş ve güzel emirlerine dönmektir.¹⁰⁶

Tevbe kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de seksen sekiz yerde geçmekle birlikte, otuz beş âyette Allah’a, diğer ayetlerde ise insanlara nisbet edilmektedir.¹⁰⁷ Hakk Teâla(c.c): “Ey iman edenler, Allah’a tevbe-i nasuh ile tevbe ediniz.”¹⁰⁸ buyururken, başka bir ayette de “Kim tevbe etmezse, işte onlar zalimlerdir.”¹⁰⁹ diyerek zalimlik sıfatını tevbe ehlinde kaldırmıştır.¹¹⁰

“Ey iman edenler, hepiniz toptan Allah’a tevbe ediniz. Umulur ki felah bulursunuz.”¹¹¹ ayetiyle kulun yalnız iken tevbe edebileceği gibi, topluluk ve cemaat esnasında da tevbe edilebileceğine işaret buyurulmuştur.

Ebû Hureyre (r.a): “Ben Allah Resûlü (s.a.v)’den işittim: ‘*Vallahi ben Allah’a günde yetmiş defadan fazla muhakkak istiğfâr ve tevbe ederim.*’ ” demiştir.¹¹² Resûlullah (s.a.v) başka bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “*Allah kulunun tevbesine, devesini sahrada yitirip de sonra bulan kimsenin sevinmesinden daha çok sevinir.*”¹¹³

¹⁰⁴ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 728; Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Râmûz-ul Ehâdis Tercümesi*, Çev.: Naim Erdoğan, Pamuk Yayınları, İstanbul 1980, s. 247; Safer el-Muhibbi el-Cerrahi, *Istılahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye*, Kırkkandil Yay., İstanbul 2013, ss. 394-396; İbn Fûrek, *el-İbâne*, s. 40; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c.V, s. 454.

¹⁰⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 3.

¹⁰⁶ Mehmet Soysaldı, “İslam’da Tevbe”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2001, c. II, sayı: 6, s. 81; Süleyman Uludağ, “Tevbe”, *DİA.*, İstanbul 2011, c. XLI, s. 285; Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, s. 356; Cürçani, *Ta'rifat*, s. 67.

¹⁰⁷ Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA.*, İstanbul 2012, c. XLI, s. 279.

¹⁰⁸ Nur, 24/31.

¹⁰⁹ Hucurat, 49/11.

¹¹⁰ Herevî, *Kitâb-u Menâzili's-sâirîn*, s.13.

¹¹¹ Nur, 24/31.

¹¹² “Hadis, Hz.Muhammed (s.a.v)’in günde yetmişden fazla tevbe ettiğini açıklamaktadır. Resûlullah (s.a.v) günâh işlemekten korunmuş olduğu hâlde, bu kadar tevbe etmesi, tevbe ve istiğfârın ibâdet olmasından, ubûdiyeti izhâr ve Rubûbiyetin keremine ihtiyâçtan yâhud da ümmetine öğretmek içindir.” Buhari, *Kitabü'd Daavât*, 80/3, s.6245. (Bkz: İmam Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, Çev.: Yaşar Kandemir, İsmail Lütke Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay., İstanbul 2017, c. I, s. 179).

¹¹³ Gümüşhanevi, *Râmûz-ul Ehâdis*, s. 424; Buhari, *Kitabü'd Deavat*, 80/3, s. 6247 (Bkz: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c. I, s. 186).

Erken dönem sufilerine göre tasavvufî makamların ilki sayılan tevbe, bu sebeple “*bâbü’l-ebvâb*” (ana kapı) diye adlandırılmıştır. Kişi, sakıncalı olan işleri yapmamak için, şüpheli işleri de terketmeli, kötü hallerini dinin beğendiği hallere çevirmeli ve helal lokma yemeğe gayret etmelidir. Sâlik için tevbe her makamda farklı bir hususiyet gösterir. Bu nedenle tevbe kavramına farklı yorumlar getiren mutasavvıflar da olmuştur.¹¹⁴ Hakk dışındaki her şeyden tevbe etmedikçe, tevbe makamı tamam olmaz. Sonrasında ise tevbesinin kusurunu görme, ardından da bu kusuru görmekten tevbe etme derecesi gelir.¹¹⁵

Salih Baba tevbe kavramını şiirlerinde işlerken, tarikatın bidayetinde, müridin intisabı esnasında yapılması gereken merhalelere işaret etmiştir:

*“Tevbe kıldım sıdk ile sen şaha bîat eyledim
Olmuşum her bir kusurun nadimi Allah için”*¹¹⁶

Bu beyitte “sıdk ile tevbe kılmak” ile murad nasuh tevbesidir. Nitekim İmam-ı Rabbani de, tarikat ve hakikatın hallerine ulaşmaktan maksadın nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi olduğunu, bunlar olmadan hakiki imanın hâsıl olamayacağını açıklamıştır.¹¹⁷ Salih Baba’ya göre kişi, Allah’a vasıl olmak için bütün kusurlarından nedamet etmelidir.¹¹⁸ Zira bağışlanma dileyen kul için Allah’ın rahmet kapısı geniştir.¹¹⁹

*“Meşâyıha gerektir tabi erler
Sülûke giriben tevbe ederler”*¹²⁰

Nakşbendiyye tarikatına göre, intisabın diğer adı tevbe almaktır. Zira şeyhin istihareden sonra ilk emrettiği şey tevbedir. Mürid, sülûke başlarken bütün günahlarına gönülden tevbe eder. Tarikata giren kişinin ilk yapacağı iş günahlarından arındığını

¹¹⁴ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcûb*, ss. 356-357; Topaloğlu, “Tevbe”, s. 279; el-Mekkî, *Kalplerin Aızığı: Kütü’l-kulûb*, c. II, s. 193; Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 44.

¹¹⁵ Cavit Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1978, s. 16.

¹¹⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 267.

¹¹⁷ Ahmet Hamdi Yıldırım, *Mektubat-ı Rabbani’de Şeriat ve Tasavvuf*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2014, s. 154.

¹¹⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 267.

¹¹⁹ Muhyiddin İbn Arabî, *Mişkat’ul Envar Nurlar Menbat*, Çev.: Vahdettin İnce, Kitsan Yay., İstanbul ts, s. 58.

¹²⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 385.

hayal ettiği bir tevbe guslü, ardından da iki rekâttan ibaret olarak kılınan tevbe namazıdır.¹²¹ Halidiyye geleneğinde müridde feyzin hâsıl olabilmesi için mürşidi ile olan muamelelerinde ihlas, muhabbet ve edep olmak üzere üç ana kurala riayet etmelidir.¹²² Bu kurallara ait bilgilerin yer aldığı “âdâbü’l-mürîdîn”, “tarikatname”, “el-vesaya” gibi isimlerle müstakil eserler neşredilmiştir. Bu müellif ve kitaplara örnek olarak; Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857)’nin *Âdâbü’n-Nüfûs ve el-Vesâyâ*, Hakîm et-Tirmîzî (ö. 320/932)’nin *Riyâzetü’n-nefs, Âdâbü’l-mürîdîn ve Kitâbü Edebi’n-nefs*, Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140)’nin *Risâle Der Âdâb*, Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) ’nin *Avârifü’l-maârif ve İrşâdü’l-mürîdîn*, Muhyiddîn İbn Arabî’nin (ö.638/1240) *Âdâbü’l-mürîd* adlı eserleri verilebilir.¹²³

Netice itibariyle Salih Baba, tevbe alarak bu yola girmeye karar veren müridin tam bir yönelişle şeriat ve tarikat adabına uygun hareket etmeye azmetmesini ve şeyhi olan yol göstericisine teslimiyet ve halis niyetle itaat etmesi gerektiğini mısralarında ifade etmektedir.

2.2.2. Zühhd (الزهد)

Lügatte yüz çevirmek, dünyaya rağbet etmemek, nefsani zevk ve arzulardan elini çekerek ibadete vermek, bir şeye karşı arzunun kaybedilmesi anlamlarındadır. Az mal ile iktifa eden kişiye *müzhid*, az yiyen kişiye *zâhid*, az miktarda olan şeye *zehîd*, dünyaya az bakmaya *zehâdet* denir. Zühdün zıddı “*rağbet*”tir.¹²⁴ Pekçok mutasavvıfa göre zühhd makamlar arasında yer almakla birlikte, her sufi kendi makam ve manevi vaktine göre tarifatta bulunmuştur. Genel kanıya göre zühhd; dünyayı terk etmek,

¹²¹ Muhammed el-Hânî, *Hadaiku’l Verdiyeye*, s. 181.

¹²² Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Risale-i Halidiyye Tercümesi*, Çev.: İsmail Fakirullah, Yasin Yay., İstanbul 2007.

¹²³ Erkaya, “Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri”, s. 853; Süleyman Gökbulut, “Ebu’n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî ve Âdâbü’l-Mürîdîn Adlı Eseri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2008, s. 142.

¹²⁴ Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 797; Cerrahi, *İstilahat-ı Sofiyye*, s. 435; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004, ss. 313-314; Mehmet Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, Vefa Yay., İstanbul 2009, s. 18; Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, Çev.: Mehmet Kanar, Dergah Yay., İstanbul 2013, s. 209; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferahîdî, *Kitâbü’l-ayn*, Thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. II, s. 197.

dünyaya buğz etmek, kalpten sebep fikrini sürüp atmak, malı hem elden, hem gönülden çıkarmak, dünyaya sırt çevirmek, varını yoğunu halka yardım etmek için harcamak olarak ifade edilmiştir. İstiğna ehli olan öyle zâhidler vardır ki, bunlar dünyanın tamamı kendilerinin mülkleri olsa, bundan dolayı ahirette herhangi bir sualle karşılaşmayacak kadar dünyaya kıymet vermeyen kimselerdir.¹²⁵

Kur'an'da zühd kavramı geçmemekle birlikte Hz. Yûsuf (a.s)'u kuyudan çıkaranların ona kıymet vermemelerinden dolayı, haklarında *zâhid* kelimesinin çoğulu olan “*zâhidîn*” kullanılmıştır:¹²⁶ “*Yusuf'u ucuz-pahalı demeden üç-beş dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermiyorlardı.*”¹²⁷

Müfessirlerden bazıları bu ayette Yusuf'u kuyuda bulan kervancıların Mısır'da onu yok pahasına, birkaç dirheme satmalarından yani ona değer vermemelerinden bahsedildiğini vurgulamışlardır.¹²⁸ Gazzâlî'ye göre ise, bu ayette Allah-u Teâla (c.c)'nın Yusuf'un kardeşlerini “zühd” ile tavsif etmesinin nedeni, amaçlarının babalarına Yusuf'u göstermemek olması idi. Onlar için bu, Yusuf'tan daha sevimli idi. Bu karşılığa heves ederek Yusuf'u sattılar. Her iki halde de, zühd kelimesi değer vermemek ve rağbet etmemek anlamına muvafık düşmektedir. Zühd, Gazzâlî'ye göre Allah (c.c)'ın sevdiği en üst derecedir. Bu nedenle zâhidliğin en üst makamlardan olması gerekir.¹²⁹

Kuşeyrî'nin eserinde yer verdiği rivayette Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “Siz, kendisine dünya konusunda zühd ve az konuşma hali ihsân edilmiş bir kimse gördüğünüz zaman ona yakınlaşınız. Çünkü o kimse hikmetli söz söyler.”¹³⁰

¹²⁵ Serrâc, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, s. 45-46; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 152-154; Herevî, *Kitâb-u Menâzilü's-sâirîn*, s. 30; Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 109; el-Mekkî, *Kütü'l-kulüb fi muâmeleti'l-mahbûb*, c. I, s. 403; Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmid-dîn*, c. IV, s. 287; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 77.

¹²⁶ Semih Ceyhan, “Zühd”, *DİA.*, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 530.

¹²⁷ Yusuf, 12/20.

¹²⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB., Ankara 2012, c. III, s. 223; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 314.

¹²⁹ Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmid-dîn*, c. IV, ss. 287-289.

¹³⁰ İbn Mâce, *Zühd*, I, 4101. (Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 151).

Salih Baba divanında zühd kavramını Allah'tan gayri şeylerden yüz çevirmek anlamında kullanmıştır:

*“Ey zühd ile veren bana tebşîre-i cennet
Biz münkir-i Mevlâ değiliz nâra ne minnet
Âşık olanın maksûdu matlûbesi rü'yet
Görün nice mahbûb-ı Huda var bu beşerde
Sevdim seni seydâ-yı cihan hayır ve şerde”*¹³¹

“Ey zühd ile veren bana tebşîre-i cennet” mısrası ile Salih Baba zühdün neticesinin cennetle müjdelenmek olduğunu ifade etmektedir. Zira zâhidin gayesi, cehennem azabından kurtulmak, cennete nail olmak ve Allah'ın rızasını kazanmaktır.¹³² Nakşbendiye yolunun temel prensiplerinden biri de zühddür. Kişi, ibadetlerini arttırarak, bedenî zevk ve şehvetlerden uzaklaşınca zühd makamına erişir, zâhitlik gözüyle eşyanın hikmetleri ona açılır; mülk, melekût ve ceberutta ona gizli bir şey kalmaz.¹³³ Nakşî metoduna göre, hakikate ulaşmak isteyen sâlik dört şeyi terk etmelidir:

*“Der tarik-i Nakşibendî lâzım âmed çâr terk
Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk”*¹³⁴

Bunlardan ilki dünyayı terk etmektir yani faydasız ve lüzumsuz işlerden yüz çevirmektir. İkincisi ukbayı terk etmektir; yani ibadet ve taatleri cennet mükâfatına nail olma veya cehennem korkusu niyetiyle değil sırf Allah rızası için yapmak esas olmalıdır. Bu kimseler sevap-günah hesabı gütmazler. Üçüncüsü hestî terk etmektir. Hestî *“varlık, var olma, mevcudiyet”* anlamına gelmektedir.¹³⁵ Bu da enaniyeti ve nefsin

¹³¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 297.

¹³² Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, s. 34.

¹³³ Nesefi, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, s. 33.

¹³⁴ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 182.

¹³⁵ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 215.

arzularını bırakmak şeklinde olur. Terki terk ise, Allah'ı tefekküre mani olan herşeyi terk etmektir, hatta bu uğurda terk ettiklerini dahi düşünmeyi terk etmek lazımdır.¹³⁶

“Ne zühdüm var ne irfanım hemân bir benliğim vardır

Pîrimin Sâlih'iyem gözlerem babında ihsanı”¹³⁷

Salih Baba'ya göre, zühdün en yüksek derecesi gönülden zühdedip, zâhidane bir hayat yaşadığı halde, zühdüne değer vermemek ve bunu görmemektir. Müride gereken enaniyeti terketmek, tasavvufun esası da şeyhine teslim olmaktır. Mürşide teslimiyetin şartları; şeyhe tertemiz bir itikadla bağlanmak, huzurunda bütün mülkünden vazgeçmek, sıdk ile O'na teslim olmak ve şeyhin elinden tutup tevbe almaktır.¹³⁸

“Yeter ey dil beni sen kûh ü sahraları gezdirdin

Belâ çevgânına karşı verip belimi ezdirdin

Ki bir nîm- nigâh ile zühd ü takvayı bozdurdun

Çekip firkat hicabını elimi yârdan üzdürdün

Nihayet bir kuru nâmım mezar taşına kazdırdın

Benim bu çekdiğim mihnet hayâl-i infisâlindir

Ulüvv-i himmet-i devlet visâl-i ittisalindir

Kamu eşyadaki hikmet senin kudret kemâlindir

Ki bir nîm-i nigâh ile zühdü takvayı bozdurdun

Nihayet bir kuru nâmım mezar taşına kazdırdın”¹³⁹

¹³⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 183.

¹³⁷ Yalçınkaya, a.g.e., s. 353.

¹³⁸ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 321; Eşrefoğlu Rumi, *Müzekki'n Nüfus*, Semerkand Yay., İstanbul 2013, s. 459; Mehmet İldrar, *Mürşid ve Mürid Hukuku*, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 206, 211.

¹³⁹ Dil: Gönül, kalp; Kuh: Dağ; Çevgan: Cirit oyununda atlıların birbirlerine attıkları değnek; Nim: Yarım; Nigah: Bakış; İnfisal: Ayrılma; Ülüvv-i himmet: Yüksek gayret, himmeti çok olmak; Visal-i ittisal: Birbirine kavuşmak (Bkz.: Yalçınkaya, a.g.e., s. 187.)

Yukarıdaki şiirde geçen *çevgan*, ağaçtan küre şeklinde yapılmış bir top ile ucu çengelli sıırıktır ki, süvari olarak meydanda bununla top oynanırdı. Top yere bırakıldığında, süvariler de ellerindeki sıırığın çengeline topu takmaya çalışırlardı. Kim topu çengeline takıp yerden kaldırırsa, kazanan o olurdu. Bu oyun bir harp idmanı olduğundan padişah, ümera ve vüzera da oyuna seyirci olarak iştirak ederlerdi. Mevlânâ bir gazelinde Mevlevîlerin semâını şöyle açıklamaktadır: “*Allah’ın aşkı önünde başını top yapmak, elsiz ayaksız koşmaktır. Guy yani salık şu âlemde Hakkın kazasına ve belasına tahammül eder, hatta zevk alırsa o vakit kâmilleşir.*”¹⁴⁰

“*Gir velîler gönlüne oku ledünnî ilmini
Zahidin yoktur muradı zühdü tedrîsâ gibi*”¹⁴¹

Bu beyitte Salih Baba’nın ifade ettiği anlam ile Sühreverdî’nin zühd konusundaki yorumu ile örtüştüğünü görmekteyiz. Nitekim Sühreverdî, zühdü tercih etmiş bir kişinin, bunu kendi ilmi, iradesi ve ihtiyarı ile yapmasından dolayı, yine kişide bir noksanlık olacağını ve işin aslının zühdde zühd olduğunu, yani kendi iradesi ile değil, Hakk’ın muradıyla bunun gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir. Böyle kimselerin zühdü Allah ile olunca, Allah’ın izniyle dünyadan herhangi bir işe girmesi onun zühdünü bozmadı, onun yanında dünyanın varlığı ile yokluğu bir olur. Öyle ârifler de vardır ki, bunlar beka makamında nefsinin temizliği ve ilminin genişliğinden dolayı Cenab-ı Hakk’ın iradesini kendisine geri verdiği, üç katlı zühd sahibi olanlardır.¹⁴²

“*Gir velîler gönlüne oku ledünnî ilmini*”¹⁴³ mısrasında ifade edildiği gibi, bir kimse fıkıh ilminden nasibini aldıktan sonra, zühd ve hikmet ilmine bakmalıdır.¹⁴⁴ Kişi dünyaya rağbet duyduğu zaman, Allah-u Teâla (c.c) onun kalbini körleştirir. Kişi

¹⁴⁰ Tahir Olgun (Tahiru’l Mevlevi), *Mesnevi Şerhi*, Şamil Yayınları, İstanbul 2014, c. IV, s. 111.

¹⁴¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 343.

¹⁴² Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarifu’l Mearif*, s. 613-615.

¹⁴³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 343.

¹⁴⁴ Ebu’l Leys Semerkandi, *Tenbihu’l Gafilin ve Bustanu’l Arifin*, Bedir Yay., İstanbul 1977, s. 722.

dünyaya karşı durduğu zaman ise, Allah (c.c) onun kalbini nurlandırır ve ona okumak ve dinlemek yoluyla öğrenilmeyen ilmi yani ledün ilmini öğretir.¹⁴⁵

Netice itibariyle Salih Baba'ya göre zühd, bir mürşid-i kâmilin manevi eğitimi dairesinde nefsanî ve dünyevî alakaları kesmek, dünyaya kıymet vermemek ve zühdünü bile görmemektir.

2.2.3. Fakr (الفقر)

Lügatte ihtiyaç, yoksulluk, mahrumiyet, züğürtlük, azlık, acizlik ve Cenab-ı Hakk'a karşı fakirliğini, muhtaçlığını hissetmek anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁶ Tasavvufî ıstılahta ise fakr bir şeye sahip olmamak, sahip olursa dahi ancak başkalarına fayda sağlamak için malik olmak, her şeyin Allah'a ait olduğunu bilmektir. Bu nedenle bütün varlıklar Cenab-ı Hakk'a muhtaçtır. Kul, kendisinde bir varlık görmemeli, her şeyi Hakk'a döndürmeli, şahsını, amelini, halini, makamını Allah'ın lütuf ve ihsanı olarak kabul etmelidir.¹⁴⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de *fakr* kelimesi bir âyette¹⁴⁸, *fakîr* ve bunun çoğulu olan *fukarâ* kelimeleri on iki âyette¹⁴⁹ geçer. Fakîr ile yakın anlamda kullanılan *miskin* ve çoğulu *mesâkîn* gibi kelimeler de çeşitli âyetlerde geçmektedir.¹⁵⁰

Allah-u Teâla (c.c) Kur'an-ı Kerim'de fukaranın vasıflarını saymış ve şöyle buyurmuştur: “(Ey Müminler! Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adayan ve bu yüzden dolaşıp ticaret yapma imkânı bulamayan fakirler içindir. Gerçek hâllerini bilmeyen biri, onları iffetlerinden dolayı (el açıp yardım dilemedikleri için) zengin

¹⁴⁵ İmam Gazzâlî, *Mükaşşefetu'l Kulûb*, Çev.: Abdülhalık Duran, Yeni Şafak Yay. , İstanbul 2005, s. 202.

¹⁴⁶ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 142, Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 383; Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 147, Cerrahi, *Istılahat-ı Sofîyye*, s. 105.

¹⁴⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 112; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 179-180; Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmid-dîn*, c. IV, s. 251.

¹⁴⁸ Bakara, 2/268.

¹⁴⁹ Âl-i İmran 3/181; Nisâ 4/6; Tevbe 9/60.

¹⁵⁰ Bakara, 2/83, 177, 215; Nisâ, 4/36; İnsân, 76/8; İsrâ, 17/26; er-Rûm, 30/38; Süleyman Uludağ, “Fakr”, *DİA.*, İstanbul 1995, c. XII, ss. 132-134.

sanır. Ama sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzüzlük ederek kimseden bir şey istemezler. Hiç şüpheniz olmasın ki Allah yaptığınız her yardımı bilir.”¹⁵¹

Diğer bir ayet-i kerimede fakir muhacirleri Cenab-ı Hak yüksek vasıflarından dolayı övmektedir : “(Allah’ın verdiği bu ganimet malları,) Allah’ın lütfunu ve rızâsını kazanmak isteyen, Allah’ın dinine ve elçisine yardım eden, bu uğurda yurtlarından çıkarılıp mallarından-mülklerinden edilen fakir muhâcirlerindir. Çünkü onlar imanlarında samimi olan kimselerdir.”¹⁵²

“Sana tabi olanları ancak, fakirlerimiz olduğunu görürüz.”¹⁵³ ayetinin anlamından hareketle, peygamberlere evvela tâbi olanların, toplumun alt tabakasını oluşturan fakirler, yoksullar ve köleler gibi, imtiyazlı zümre tarafından daima ezilen ve hor görülen grupların oluşturduğunu; bunun nedeninin ise ilahi mesajın dünyada eşitlik ve adalet üzerine kurulmuş bir düzen, ahirette de ebedi saadet vaad etmesi olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁴

Hz.Muhammed (s.a.v) de gösterişsiz olmayı, yemede, içmede, giymede tekellüften uzak mütevacî bir hayat sürmeyi imanın alameti olarak göstermiş ve imanın şubelerinden biri olarak saymıştır.¹⁵⁵ Nitekim bir adam Resûlullah (s.a.v)’e “Ey Allah’ın Resûlü, Allah’a yemin ederim ki, ben seni seviyorum.” dediğinde Nebi (s.a.v) cevaben: “Eğer beni seviyorsan, o halde fakirliğe hazır ol.” buyurmuştur.¹⁵⁶

Salih Baba, divanında fakr konusunu işlerken aşağıdaki dört beyitte meşhur “El-fakru fahrî: Fakirliğimle iftihar ederim”¹⁵⁷ ibaresini hadis olmasına nisbet ederek

¹⁵¹ Bakara, 2/273.

¹⁵² Haşr, 59/8.

¹⁵³ Hud, 11/27.

¹⁵⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, c. III, s. 165.

¹⁵⁵ Adem Ergül, *İbn Arabî Fütühât-ı Mekkiyye’den Öğütler Pınarı*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2005, s.108.

¹⁵⁶ Tirmizi, Zühhd, 36. (Bkz: İmam Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. III, s. 291).

¹⁵⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 87 ; Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 419; Nesefî, *İnsan-ı Kamil*, s. 208; Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlî’l-ilbâs*, el-Mektebetü’l-asriyye, Thk. Abdülhamid Hendavi, 1420/2000, c. II, s. 199. “Hadisin ilk cümlesi Beyhakî’de geçmektedir. Sehavî bütün tariklerinin zayıf olduğunu belirtmekle birlikte, Muaz b. Cebel’den rivayet edilen ‘Fakr, dünyada müminin hediyesidir.’ hadisinin senedinde problem olmadığını belirtir.” Bkz: Kartal, “Tüfekçizade Salih Baba (1846-1906) ve Divanında Ayet ve Hadislere Yaptığı Atıflar”, s. 835.

konu almıştır. “*Fakrî zillî*” ise “*Yokluğumla, hiçliğimle övünürüm.*” anlamına gelmekle birlikte bu sözün kaynağı bilinmemektedir.¹⁵⁸

"Fakrî fahrî demedi mi enbiyâ

*Fakrî zillî söyleyen merdâna bak"*¹⁵⁹

"Fakrî fahrî ihtiyar et sen sana gel ey gönül

*Gel hakkı sen sende bul gitme yabane çâre ne"*¹⁶⁰

"Sâlih'em senden muradım "fakrî fahrî"dir benim

*Yok huzur ile yüzüm varam dîvâne çâre ne"*¹⁶¹

Salih Baba fakrı intihap edip, dünyalık meşguliyetlerden kaçınmayı tercih etmiştir. Bu durum Gazzâlî'nin fakr tasnifindeki en üstün dereceye işaret eder ki, bu zâhidlerin halidir. Onlar malı, kendisini meşgul edeceğinden dolayı istemez ve şerrinden korunmak için kaçınır. İkinci hal; rıza ehlinin halidir ki, dünyalığa heveslenmez, eline geçse sevinmez, kaybetse üzüntü duymaz. Üçüncü hal; kanaat ehlinin halidir ki, mala sevinir ama peşinden de koşmaz. Dördüncü hal; harîs kişinin halidir ki, servete hevesli olan ama acziyetinden dolayı peşinden koşamayandır. Beşincisi ise; muztar kişinin halidir ki ekmeği almayan aç kimsenin durumu gibi elinde olmayana muhtaç olmaktır. Bir de öyle kimselerin hali vardır ki, bunlar için malın varlığı ve yokluğu müsavidir. Kendisine yüz bin dirhem hediye geldiği halde bunların hepsini dağıtıp, akşam yine evinde sadece bir ekmekle iftar eden Hz.Aişe (r.a.) bunlara örnektir. Çünkü onlar serveti kendi malları değil, Allah'ın malı olarak görmektedirler, kendi ellerinde bulunması ile başkasının elinde bulunmasının onlar için bir farkı yoktur.¹⁶² Serrac ise fakr sahiplerini kendilerine verileni dahi kabul etmeyen mukarrebler, kimseden bir şey istemeyen ama

¹⁵⁸ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 419; Murat Gökalp, “Salih Baba Divanı’nda Lafzî Hadis İktibasları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2017, c. XXII, sayı: 2, s. 120.

¹⁵⁹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁶⁰ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁶¹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 292.

¹⁶² Gazzâlî, *İhyâu ‘ulûmid-dîn*, c. IV, s. 353.

verildiğinde reddetmeden siddikler ve halini sadece kardeşlerine bildirip onlardan kabul eden fakirler olarak üç gruba ayırmıştır.¹⁶³

“Kudûmunla müşerref eyledin bu belde-i fakri

*Delilim rehberim şahım penâhım sen safa geldin”*¹⁶⁴

Yukarıdaki beyitte Salih Baba “*belde-i fakr*” ibaresinde kinaye sanatı kullanmıştır. Buna göre, manen fakir bir belde olan Erzincan şehrinin, şeyhinin ayak basmasıyla şereflediği anlatılmaktadır. Zira Şibli’ye gerçek fakrın ne olduğu sorulduğunda, kulun Hakk’ın dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymaması olduğunu söylemiştir.¹⁶⁵ Salih Baba “*belde-i fakr*” ibaresiyle şeyhinin feyzinden uzak kaldığında müridin gönlünün fakir bir belde gibi çorak olacağını da ima etmektedir. Nitekim kulun Allah’a muhtaçlığı fakr olarak izah edilmiş ve bu hâl kişide oluşunca Allah-u Teâla (c.c) ile zenginlik halinin tam olarak gerçekleşebileceği beyan edilmiştir.¹⁶⁶

“Kimisi cem’i mâl içre kimi fakr u melal içre

*Kimi ceng ü cidal içre bu esrarı nemî-dânem”*¹⁶⁷

Salih Baba’nın bu beyitte insan tiplerini; mal çokluğu içinde bulunanlar, fakirlik ve hüznün halinde bulunanlar, savaş ve mücadele halinde bulunanlar olarak gruplandığı gibi; Serrac da, fakirliğin sabır gerektiren yüce bir makam olduğunu vurgulamış ve fakr ehlini üç derecede incelemiştir. Birinci grupta mukarreblerin fakr makamı vardır ki, bunlar hiçbir şeye sahip olmayan, zahir için olsun, batın için olsun kimseden bir şey istemeyen ve beklemeyen, kendisine verileni dahi almayan kimselerdir. İkincisi siddikların fakr makamıdır ki, bunlar da hiç kimseden istemeyen fakat verildiğinde kabul eden fakirlerdir. Üçüncüsü kanaat ehlinin fakr makamıdır ki, bunlar da hiçbir şeye malik değildirler ama ihtiyaçları olduğunda, bu ihtiyaçlarını

¹⁶³ Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 47.

¹⁶⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁶⁵ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf- Avarifu’l Mearif*, s. 85.

¹⁶⁶ Serrac, *Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 48.

¹⁶⁷ Melal: Üzüntü, sıkıntı. (Bkz.: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 403) ; Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 217.

sadece gönülden seve seve yerine getirebilecek olan dostlarına açarlar.¹⁶⁸ Gazzâli ise bir adamın dış görünüşünden nasıl bir kişi olduğunu anlamının mümkün olmadığını, ancak işin içine çıkarlar girince insanların gerçek renklerini ortaya çıkardıklarını şöyle anlatmaktadır: “*Kişinin yırtık cübbe ve topuğa inmeyen kısa gömlek giymesi veya alnındaki secde izi seni aldatmasın. Parayı kendisine göster; azgınlık veya verasını oradan anlarsın.*”¹⁶⁹

“*Kemâle ermek istersen çü "fakrî fahrî" yâd eyle*

Müeddeb ol mukarreb ol şaşırma yolu erkânı”¹⁷⁰

Netice itibariyle Salih Baba fakirliğiyle övünen bir peygamberin ümmeti olarak, kâmil bir insan olmanın gereğini bu minval üzere bir hayat tarzını tercih etmek olarak ifade etmiştir. Çünkü fakr, Hakk Teâla (c.c)’ya yakınlığı olan enbiya, evliya, asfiya ve takva sahiplerinde bulunan bir haslettir.¹⁷¹ Onlar dünyalık olarak bir şeye sahip olmadıkları gibi, sahip olduğunda da ellerinde tutmayı başkalarına vermişlerdir.¹⁷² Salih Baba bu yolun adab ve erkânına göre, sâlike fakirliğin yanında *müeddeb*¹⁷³ ve *mukarreb*¹⁷⁴ olmak ile ilerlemenin mümkün olduğunu anlatmıştır. Zira bazı mutasavvıflar tasavvufun tanımı ile fakrın (derişliğin) tanımını birbirine karıştırmışlardır. Oysaki bu iki kavram aynı değildir, kişinin sufi olabilmesi için fakrın dışında sahip olması gereken pek çok hal ve vasıflar vardır. Aslolan manaların hakikat yönüne gitmektir.¹⁷⁵

2.2.4. Sabır (الصبر)

Sözlükte acıya ve zorluğa katlanmak, sıkıntılı hallere telaş göstermeksizin dayanmak, bir musibet veya belaya uğrayanın feryad etmeden sonunu bekleyip

¹⁶⁸ Serrac, *Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 47-48.

¹⁶⁹ Gazzâli, *İhyâu ‘ulûmid-dîn*, c. II, ss. 207-215.

¹⁷⁰ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 353.

¹⁷¹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 359.

¹⁷² Serrac, *Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 47.

¹⁷³ Müeddeb: Edeplendirilmiş, terbiye edilmiş. (Bkz: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 474).

¹⁷⁴ Mukarreb: Allah’a yakın olan. (Bkz: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 453)

¹⁷⁵ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarifu’l Mearif*, s. 86; Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcüb*, ss. 118-119.

tahammül ile katlanması, enfüsî ve âfâkî muharebelerde şecaat göstermek, kişiyi bir durumdan alıkoymak manalarını ihtiva etmektedir.¹⁷⁶ Tasavvuf ıstılahında ise nefsin tıpkı bir ölü gibi haz duyduğu şeylerden mücahede ile uzak kalması demektir.¹⁷⁷ İbrâhim el-Havvâs (ö. 291/904) sabrı, ilâhî emir ve nehiylerin ahkâmına karşı gösterilen sebat olması yönüyle; Gazzâlî (ö. 505/1111) ise, şehvet karşısında dinin emirlerini yerine getirme çabası olması yönüyle ele almışlardır.¹⁷⁸

Sabır kelimesi Kur’anda doksan yerde zikredilmekte beraber, müştaklarıyla birlikte yüz üç yerde geçmektedir:¹⁷⁹ “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin.*”¹⁸⁰ “*İçlerinden de sabrettikleri zaman emrimizle doğru yola sevkedecek rehberler tayin etmiştik.*”¹⁸¹ “*Muhakkak biz, sabredenlerin mükâfatını, yapmakta olduklarının daha güzeli ile vereceğiz.*”¹⁸² “*Sabredenlere ecirleri hesapsız olarak verilecektir.*”¹⁸³ “*Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele.*”¹⁸⁴ “*Sabredin, Allah sabredenlerle beraberdir.*”¹⁸⁵

“*Kardeşleri yoksa sen Yusuf musun?*” dediler. O da, “*Ben Yusuf’um, bu da benim kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülüklerden sakınır ve sabrederse şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.*”¹⁸⁶ Bu ayette sabır kelimesi Allah’ın emir ve yasaklarına uyma konusunda sebat gösterme anlamı taşımaktadır.

¹⁷⁶ Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 595; Cerrahi, *İstılahat-ı Sofîyye*, s. 335; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 40; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 342; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 273; Ebü’l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, Thk. Mustafa Hicâzî/Abdülhalîm et-Tahâvî/Abdülkerîm Azbâvî vd., Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut 1965/2001, c. XII, s. 271.

¹⁷⁷ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, Çev.: Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul 2013, s. 67.

¹⁷⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 220; Gazzâlî, *İhyâu ‘ulûmid-dîn*, c. IV, s. 79.

¹⁷⁹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 342; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 172; Mustafa Çağrıç, “Sabır”, *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 337.

¹⁸⁰ Bakara, 2/45.

¹⁸¹ Secde, 32/24.

¹⁸² Neml, 27/96.

¹⁸³ Zümer, 39/10.

¹⁸⁴ Bakara, 2/155.

¹⁸⁵ Enfal, 8/46.

¹⁸⁶ Yusuf, 12/90.

Rasulullah –sallallahu aleyhi ve sellem- Efendimiz de sabrı dinin yarısı olarak tarif etmiş ve “*Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı bir mükâfat verilmemiştir.*” buyurmuştur.¹⁸⁷

Mutasavvıfların makamlar arasında yüce bir makam olarak tavsif ettikleri ve eserlerinde geniş yer ayırdıkları sabır kavramını¹⁸⁸, Salih Baba da divanında pek çok yerde kullanmıştır.¹⁸⁹ Genel anlamda Salih Baba’nın murad ettiği mana, ilk dönem sufilerinin sabır hususundaki yorumları ile örtüşmektedir. Zira bu zümreden sayılan Zünnûn-ı Mısrî (ö. 245/859) sabrı, Allah’ın rızasına muvafık olmayan her türlü halden uzak durma, bela ve musibet karşısında sükûneti koruma ve Allah’tan yardım dileme şeklinde açıklamıştır.¹⁹⁰

“*Rızâya inkıyâd eyle otur sabrın otağında
Sabırdan bil garaz her bir belâyı hâmil olmaktır*”¹⁹¹

Salih Baba bu beytinde; Allah’tan gelene inkıyad ederek, Cenab-ı Hakk’ın lütfu ve ihsanı olarak kurduğu sabır çadırında, kulun Rabbinden gelecek neticeyi beklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Burada “*otağ*” kelimesinin tercih edilmesi manidardır. Çünkü otağ, “*padişah ve vezirlere ait çadırlar*” anlamına gelmektedir.¹⁹² Buradan hareketle Allah kuluna bir belayı yüklediğinde, kuluna Kendi lütfundan çadır gibi ihata eden bir sabır kuvveti de veriyor demektir. Zira “*imanın yarısı sabır, diğer yarısı da şükürden oluşur.*”¹⁹³

¹⁸⁷ Buhari, Rikak: 20; Zekât: 50. (Bkz: Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. I, s. 264)

¹⁸⁸ Bkz. Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 49; Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf*, s. 110; el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb fî muâmeleti’l-mahbûb*, c. I, s. 325; Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 220; Herevî, *Kitâb-u Menâzilü’s-sâirîn*, s. 49.

¹⁸⁹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 88, 138, 225.

¹⁹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 220; Serrac, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 49; Yazıcıoğlu Ahmed Bican, *Envârü’l Âşıkîn*, Semerkand Yay., İstanbul 2017, Haz.: Yakup Sevimli, ss. 445-446.

¹⁹¹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁹² Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 556.

¹⁹³ Gazzâlî, *Ihyâu ‘ulûmid-dîn*, c. IV, s. 110.

*“Bu kesret âlemin seyrân eyledim
Sabırdan bir büyük kâr bulamadım
Gezdim çâr-kûşeyi devrân eyledim
Sabırdan bir büyük kâr bulamadım
Bir sözünde sâdık yâr bulamadım ”*¹⁹⁴

Salih Baba, her ne görüp ne tecrübe ettiyse sabırdan daha büyük bir kâr, bir fayda elde edemediğini icazlı bir üslup ile anlatıyor. Zira sabır üç türdür; birincisi taat üzerinde sabırdır ki Allah’ın razı olduğu işleri yapmaya sabretmektir. Mükellefin farzlara, vaciplere, sünnetlere ittiba etmeye çalışması ve bu yolda sabır göstermesi buna delalet eder. Diğerleri musibete karşı sabırdır, kişinin gerek diğer insanların elinden gerekse başka sebep ve vesaitlerden gelen sıkıntı ve güçlüklerle sabretmesidir. Üçüncüsü ise masiyete yani haramlardan uzak kalmaya ve günah işlememeye karşı sabırdır.¹⁹⁵

*“Bir sözünde sâdık yâr bulamadım”*¹⁹⁶, bir başka şiirinde de *“Söz ile bulunmaz bir sâdık muhîb, Derde düşmeyince aranmaz tabîb ”*¹⁹⁷ buyuran Salih Baba, bu mısralarında şeyhini bulmadan evvelki halini izhar etmektedir. Mürşidi kâmilini bulduktan sonraki duygularını da şiirlerinde ifade etmektedir:

*“Sende buldum mâdenimi özümü ”*¹⁹⁸,

*“Buldum Pîr-i Sâmî gibi sultânı, Cümle derdlerime derman eyledi ”*¹⁹⁹,

*“Memat iken hayât buldum olup dîvânıma bâis ”*²⁰⁰,

*“Ben Hazret-i Sâmî gibi mir’âtımı buldum, Mir’ât-ı musaffayı görüp zâtımı buldum ”*²⁰¹,

*“Derdime derman seni buldum ey hazık tabîb ”*²⁰²,

¹⁹⁴ Yalçinkaya, a.g.e., s. 225.

¹⁹⁵ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 172; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 345.

¹⁹⁶ Yalçinkaya, a.g.e., s. 225.

¹⁹⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s. 293.

¹⁹⁸ Yalçinkaya, a.g.e., s. 331.

¹⁹⁹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 340.

²⁰⁰ Yalçinkaya, a.g.e., s. 83.

²⁰¹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 355.

“Âlemde bu cân derdine derman seni buldum, Sen sarmayacak kim saracak işbu yaremi”²⁰³,

“Men Aref in sırrını, Sende buldum dürrini, Hakîkatin bahrini”²⁰⁴.

Buraya aktardığımız mısralarda Salih Baba'nın mürşidi olan Muhammed Samî'ye ittiba ettikten sonra nasıl bir manevi dönüşüm yaşadığı görülmektedir. Önceki halini anlatan şiirlerindeki mutsuz, dertli ve hüznü temayerini mutlu, coşkulu, aşk dolu bir kişiliğe bırakmıştır:

“Derûnun derdini her yerde açma

Sabr eyle bu yolda olmagıl ilhâh

Gizle esrarını meydâna saçma

Her yerde açılıp olma sen şerrâh”²⁰⁵

Bu şiirinde Salih Baba sâliklere mühim tavsiyeler îrâd etmektedir. Bunlar aynı zamanda tasavvufi adablardan olan; kişinin diline ve hatta kalbinden geçenlere dahi hâkim olup; dertlerini, seyr-i sülûku ile ilgili manevi hallerini, rüyalarını veya diğer sırlarını başkalarına açmamak, bir mesele hakkında ısrarcı olmamak, her konuda yorum yapmamak ve her doğruyu her yerde söylememektir.²⁰⁶

“Dünya İçin Gül Benzini Soldurma

Halden Bilmeyene Halin Bildirme

Tabip Olmayana Yaran Sardırma

Azdırırısın Bir Gün Yarayı Gönül”²⁰⁷

²⁰² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 209.

²⁰³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 305.

²⁰⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 316.

²⁰⁵ Şerrâh: Her şeyi söyleyen. (Bkz: Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 88).

²⁰⁶ El-Hâni, *Âdâb*, s. 248.

²⁰⁷ http://www.turkuler.com/sozler/turku_gonul_gel_seninle.html, Sözlere: Ali Ekber Çiçek, Erzincan. (E.T.: 19.10.2018)

Nakşî halkalarında sıklıkla okunan yukarıdaki şiirde de, işin ehli olmayan kişilere müracaat etmenin sakıncaları ifade edilmektedir. Şüphelerden sakınmak ve sükûtu tercih etmek kalp huzurunun temini için gereklidir.²⁰⁸

“Ey gönül sabr et bu dehrin gamı gavgâsı geçer

Bir gün âsûde olur bu demi davası geçer”²⁰⁹

“Sabr eyle gönül hüsn ilinin babı açıktır

İhsanı da çoktur”²¹⁰

Salih Baba'nın bu beyitlerinde, insanın gönlünü müşfikane okşayarak yaptığı sabır telkini, sufilerin sıkça kullandığı *“Bu da geçer ya Hû!”* deyişini hatırlatmaktadır. Gün olur sıkıntı geçer, yerini huzur ve rahata bırakır, zamanın değişimi ile eşya hâlden hâle tahavvül eder. Allah-u Teâlâ (c.c)'nın sıkıntıyı gidermesini beklemek de sabır kuvveti ile olur. Bela ve musibete sabreden insan günah kirlerinden temizlenir.²¹¹

"Tohm-ı Hûdan haydârım var sabr evinde beslerim

Dâhi şâbdır nev-civânım pehlivan olsun da gör”²¹²

Salih Baba sabır ve zikrin birlikte ne büyük bir kuvvet olduğunu yukarıdaki beyitte veciz bir dille ifade ediyor. “Haydar” kelimesinin lügatte üç ayrı anlam karşılığı varsa da, burada “beslemek” fiili kullanıldığına göre “arlan” manasının daha muvafık düştüğünü görmekteyiz. İki mısra beraber ele alındığında, “Hû” zikri ve sabırla gidilen seyr ü sülûk yolunda, henüz taze bir yiğit arlan gibi olan sâlikin, yetişip pehlivan olacağına işaret edilmiştir. Nitekim Yusuf Has Hâcib'in (ö. 470/1077) *Kutadgu Bilig*, Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevi*, Kaşgarlı Mahmut'un (ö. 499/1105) *Dîvân-ı Lügâti't-Türk* adlı eserlerinde çeşitli hayvan metaforlarının kullanımı ile bu tür

²⁰⁸ Yazıcıoğlu, *Envârü'l Âşıkîn*, s. 282.

²⁰⁹ Asûde: Rahat, huzurlu. (Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 38); Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 133.

²¹⁰ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 374.

²¹¹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf et-Taarruf*, s. 158.

²¹² Tohm-i Hu: Allah'ın Zat isimlerinden olan “Hû” isminin zikriyle kalpte oluşan varidat; Haydar: Arlan, Hz.Ali, cesur, yiğit adam; Şâb: Genç, yiğit, delikanlı; Nev-civan: Genç delikanlı. (Bkz.: Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 139).

benzetme sanatlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu eserlerde arslan genellikle yüreklilik, yiğitlik, hamiyet sembolü olarak görülmektedir.²¹³

Bunun yanında arslan bazen de yırtıcı ve kuvvetli olması vasıfları öne çıkarılarak nefse de benzetilmiştir.²¹⁴ “*Seni hayvan iken insân eder şeyh, Gönüller şehrine mihmân eder şeyh*”²¹⁵ mısralarında ifade edildiği gibi, yolun başında iken arslan gibi kuvvetli bir nefs-i emmare sahibi olan sâlikin, sabır ve zikir ile beslenerek nefsiyle mücadelesinde muvaffak olmuş güçlü bir pehlivana benzetilmesi de Salih Baba’nın murad ettiği diğer bir mana olabilmektedir.

“*Salih'i hicran oduna yaktı hep kahr-ı Celâl*
Nâ-tüvânım yok tahammül kalmadı sabra mecal
Bî-edeb hâlim sana arz eylemek sahib-kemâl
Cümle ahvâlime vâkıf olduğun bilmez miyem”²¹⁶

“*Yandı bu yürek hasret-i hicran âteşinden*
Gayrı dahi sabr etmeğe kalmadı mecali”²¹⁷

Salih Baba bu şiirlerinde, Sevgili’nin aşkının hicran ateşi ile yanmayı Allah (c.c)’ın celâl tecellisi olarak yorumlamaktadır. Bu hâlin kendisini zayıf düşürdüğünden, ayrılık acısına sabretmeye dahi mecali kalmadığından bahsetmektedir. Âşıkın bu hâlini ifade eden mısralara, pek çok divanda ve edebi eserde rastlamak mümkündür. Misal olarak Feridüddin Attar (ö. 590/1193)’ın *Mantıkut-Tayr* adlı eserinden şu satırları örnek

²¹³ Serpil Yılmaz, *Mesnevi’de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufi Yorumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜSBETAS, Konya 2011, s. 13.

²¹⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 29.

²¹⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 91.

²¹⁶ Hicran: Ayrılık, uzaklaşma. (Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 220) ; Natüvan: Güçsüz, zayıf, halsiz, kudretsiz. (Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 532) ; Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 210.

²¹⁷ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 360.

verebiliriz: *"Akıl da gitti, sabır da gitti, sevgili de... Bu nasıl bir derttir, bu nasıl bir aşktır, bu nasıl bir iştir?"*²¹⁸

"Derdine sabr eyle dehrin Hazret-i Eyyûb gibi

*Bir zaman Yûsuf oluben bekle zindân-ı adem"*²¹⁹

Salih Baba sabrı anlatırken, başlarına gelen musibetlere sabreden peygamberlerden sabır kahramanı Hazreti Eyyûb (a.s) ile zindanda yıllarca sabırla bekleyen Hazreti Yûsuf (a.s)'ı misal getiriyor. *"Başıma musibet geldi."*²²⁰ diyen Eyyûb(a.s) için Allah-u Teâlâ (c.c): *"Biz onu sabırla bulduk, o ne güzel bir kuldur."*²²¹ buyurmaktadır. Yakup (a.s) da: *"Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah'a arz ederim."*²²² demiştir. Buradan hareketle, şikâyet niyeti olmaksızın kişinin kendisine isabet gelen musibeti söylemesi sabır makamına aykırı değildir.²²³

"Süfyânîlerin sözlerine eyle tahammül

*Sabr eyle gönül derdine derman doğa senden"*²²⁴

Salih Baba da yukarıdaki beyitte, çarenin insandaki sabır kuvvetinde gizli olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî'ye sabrın ne olduğu sorulduğunda, zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar, sıkıntıya Allah rızası için tahammül göstermek olduğunu söylemiştir.²²⁵ Divanın diğer kısımlarında ise Salih Baba dermanın mürşidinde olduğuna dair beyitler zikretmiştir:

"Münevver eyleyip kalbin sarayın,

²¹⁸ Cem Dilçin, "Mantıkut-Tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1993, sayı: 1-2, c. XXXVI, s. 49.

²¹⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 234.

²²⁰ Enbiya, 21/83.

²²¹ Sad, 30/44.

²²² Yusuf, 12/86.

²²³ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 40; İhsan Soysaldı, "Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme", *FID.*, Elazığ 1997, sayı: 2, s. 106.

²²⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 279.

²²⁵ Serrac, *Lüma' İslam Tasavvufu*, s. 49.

Derûnun derdine derman eder şeyh”²²⁶

”Yoluna bu canım feda aşkın bana olsun gıda,

Ey Sâmî-yi nûr-ı Huda derdime derman sendedir”²²⁷

“Vâris-i Ahmed olar can derdinin dermanıdır,

Her marîzin derdine göre verirler şerbeti”²²⁸

Salih Baba'nın “*Her marîzin derdine göre verirler şerbeti*”²²⁹ ifadesinde belirttiği üzere, mürşid-i kâmiller kalp ve gönül doktorları olmaları hasebiyle, kendilerine müracaat eden taliplerin huy ve mizaclarına göre çeşitli yollarla nefis terbiyesini gerçekleştirirler.²³⁰

“Kalmadı gönlümün sabrı ârâmı

Mürüvvet babından eyle keremi

Burda temîz eyle her bir davamı

Bırakma mahşer-i kübrâya bizi”²³¹

Salih Baba bu şiirinde de, sabrı kalmadığını bu yüzden huzurunun olmadığını ifade ederek; Allah (c.c)'dan kerem ihsan etmesini istiyor. Mahşere buradaki manevi kirlere temizlenmiş olarak gitmek için, dünyada iken günahlardan arındırılmayı niyaz ediyor. Salih Baba divanında benzer bir ifade ile şöyle dua ediyor: “*Salih'em Yâ Rabbi şeyhim hürmeti, Mahşer-i kübrâ'da yüzüm eyle ağ*”²³²

Netice itibariyle Salih Baba sâliklere bu yolda muvaffak olabilmek için ısrarcı olmamak ve sabırlı olmak gerektiğini vurgulamakta, bu konuda sabır kahramanı Eyyüb

²²⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 91.

²²⁷ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 101.

²²⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 50.

²²⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 50.

²³⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 28; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 186.

²³¹ Mürüvvet: İnsanlık, mertlik, mutluluk. (Bkz.: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 495) ; ârâm: Çölde hususi konulan nişan, huzur, istirahat. (Bkz.: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 31); Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 328.

²³² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 172.

(a.s) ve Yusuf (a.s)’ı örnek vermekte, bu dünyanın meşakkat ve sıkıntılarına tahammül edebilmenin de ancak sabır kuvveti ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

2.2.5. Rıza (الرضا)

Rıza kelimesi lügatta memnurluk, hoşluk, razı olmak, ilahi hükümlere kulun itiraz etmeden boyun eğmesi olarak tanımlanmaktadır.²³³ Rıza en genel manasıyla lütuf ve kahır cinsinden, Allah’tan gelen her türlü hali memnuniyetle karşılamak anlamını taşımaktadır.²³⁴ Rıza kimi sufilerce tasavvufî makamların en üstünü ve sonuncusu olarak kabul edilmektedir.²³⁵

Horasan ve Irak sufileri rıza kavramının makam mı yoksa hal mi olduğu hususunda muhtelif fikirler beyan etmişler, mutasavvıflar da eserlerinde buna dair yorumlar yapmışlardır. Makam olduğunu ileri sürenler, rızanın çaba ve çalışma ile elde edildiğinden ve tevekkülün sonu olduğundan bahsederler. Hâl olduğunu iddia edenler de, rızanın kesbi değil vehbi olduğunu öne sürerek, vehbi bir durumun makam olamayacağını iddialarına delil teşkil ederler. Aslen bu iki bakış açısı da doğrudur. Çünkü rıza, evvelki aşamalarda kulun gayretiyle orantılı olarak kesbi bir nitelik taşıdığından makamdır. Rızanın ileri boyutu ve sonu ise vehbidir ve hal olarak vasıflandırılabilir.²³⁶

Rıza kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de yetmiş üç yerde geçer. Bunların on üçü “*rıdvân*” türevinde olup Allah (c.c)’ın zâtıyla alakalıdır.²³⁷ Rızanın üç boyutu vardır: Kur’an ayetlerinde belirtildiği üzere birincisi kulun Rab olarak Allah’tan razı olması,

²³³ Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 584; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 177; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c.XV, s. 1663; Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *DİA.*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 56; Cerrahi, *İstilahat-ı Sofîyye*, s. 326; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 500; Nesefî, *İnsan-ı Kamil*, s. 22; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 197; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 96.

²³⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 517.

²³⁵ Serrâc, *Lüma’ İslam Tasavvufu*, ss. 52-53.

²³⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 179; Hüevîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, s. 239.

²³⁷ Halil İbrahim Bulut, “Rızâ”, *DİA.*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 55.

ikincisi kulun Allah'tan kaza ve takdir olan her şeye razı olması, üçüncüsü ise kulun Allah'ın rızasından razı olmasıdır.²³⁸

Tefsirlerde ise; Allah'ın kuldan razı olması ve kulun Allah'tan razı olması olarak iki çeşit rıza olduğu kaydedilir.²³⁹ “Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.”²⁴⁰ ayetindeki sıralamaya göre, öncelikle Allah'ın kuldan razı olduğu, sonrasında kulun Allah'tan razı olduğu ifade olunmaktadır. “Ey itmi'nana ermiş nefis, dön Rabbine, sen O'ndan, O senden razı olarak”²⁴¹ ayetinde ise önce kul Allah'tan razı olmakta, ardından Allah kuldan razı olmaktadır.

Ayetlerden yola çıkarak rızayı kazananlar; Allah'a ve bütün mevcudata karşı doğrulukla amel edenler (el-Mâide, 5/119), iman edip sâlih amel işleyenler (el-Beyyine, 98/8), Ashab-ı Kiram ve onların yolundan gidenler (et-Tevbe 9/100), Rıdvan Biati'na katılanlar (el-Feth, 48/18), Allah (c.c)'a ve Hz.Muhammed (s.a.v)'e karşı olanları sevmeyenlerdir (el-Mücâdile, 58/22). O (c.c)'nun rızası dışında yaşayanlar ise iman ve itaatten yoksun olanlardır. (et-Tevbe, 9/96; ez-Zümer, 39/7).²⁴²

Bir başka ayet-i kerimede ise “Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde derelerin çağıldadığı cennetler, Adn cennetlerinde çok güzel köşkler/konaklar vaad etmiştir. Onlar cennette temelli kalacaklar. Ama (bütün bunların ötesinde) en büyük nimet, Allah'ın onlardan razı olmasıdır.”²⁴³ ibaresi geçmektedir. Bu ayette Allah (cc)'ın rızâsı Adn cennetinden ve oradaki köşkler ve konaklardan üstün olup, en büyük nimet olarak belirtilmiştir. Ayrıca en büyük nimet olarak ifade edilmesiyle, Allah-u

²³⁸ Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, ss. 33-34.

²³⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. V, ss. 621-622; Bedriye Reis, “Tasavvuf Klasiklerinde Rıza Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Samsun 2017, c. X, sayı: 53, s. 893.

²⁴⁰ Beyyine, 96/8, Maide, 5/119.

²⁴¹ Fecr, 89/27-28.

²⁴² Bulut, “Rıza”, s. 56.

²⁴³ Tevbe, 9/72.

Teâlâ(c.c)'nın kullarından razı olmasının, kulların Allah-u Teâlâ'dan razı olmasından daha önde olduğu da anlaşılmaktadır.²⁴⁴

Salih Baba Divanı'nda rıza kavramı birçok yerde geçmektedir.²⁴⁵ Salih Baba bu kavramı bazen şeyhin rızasına, bazen de Allah'ın rızasına bakan yönüyle kullanmıştır. Zira Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın buyurduğu gibi, mürşid-i kâmil benlik cihetiyle ölmüş ve Allah'ın kudret eliyle hâlden hâle girmiştir. Bu itibarla onun terbiyesi altında seyr ü sülûke devam eden sâlik, aslında Allah tarafından eğitilmektedir.²⁴⁶ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: *“Kim o peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir.”*²⁴⁷ buyurulmaktadır. Salih Baba'ya göre mürşid-i kâmiller de peygamberlerin manevi varisi ve nâibidir:

“Bular hep enbiyâ vârisleridir

*Ulûm-u keşf-i Kur'ân'dır meşâyih”*²⁴⁸

“Vâris-i Ahmed olar can derdinin dermanıdır

*Her marîzin derdine göre verirler şerbeti”*²⁴⁹

“Zikr ü fikr ile ibâdetle varılmaz bu yola

Hizmetinde dâim ol şeyhin rızasını dile

Hubb-ı lillah âşık ol gönlüne girmeklik ile

*Sen seni mahv eylemektir "lâ"yı "illâ"dan garaz”*²⁵⁰

Tasavvuf adabına göre, müridin mürşidine karşı huzurda olsun, gıyabta olsun son derece edeb halinde bulunması icab eder. Mürid mürşidin rızasını kazanmak

²⁴⁴ Serrâc, *Lüma' İslam Tasavvufu*, ss. 52-53; Reis, *a.g.m.*, s. 898.

²⁴⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 163, 138, 163, 185, 350.

²⁴⁶ Olgun, *Mesnevi Şerhi*, c. VII, s. 272.

²⁴⁷ Nisa, 4/80.

²⁴⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 89.

²⁴⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 51.

²⁵⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 163.

niyetiyle tarikatın âdâb ve şartlarına riayet ederek hizmet eder. Nitekim Allah’u Teâla (c.c)’nin rızasına giden yol, mürşidinin rızasından geçmektedir.²⁵¹

*“Rızâya inkıyâd eyle otur sabrın otağında
Sabırdan bil garaz her bir belâyı hâmil olmaktır”²⁵²*

Salih Baba bu beytinde rıza kavramını, Allah’ın kendisi hakkında takdir ettiği halinden kulun razı olması manasında kullanmıştır. Burada kastedilen rıza, Allah’ın kulunu her ne şekilde görmek istiyorsa, kulun da bu hâlden razı olması anlamında düşünülebilir. Zira her iş, kaza ve kaderin sahibi olan Cenab-ı Hakk (c.c) tarafından meydana getirilmektedir.²⁵³ Bu konuyu ifade etmek üzere sufilerin dilinde sıklıkla dolaşan meşhur şiir şöyledir:

*“Hoştur bana senden gelen, Ya gonca gül yahud diken,
Ya hil’atü²⁵⁴ yahud kefen, Lütfun da hoş, kahrın da hoş”²⁵⁵
“Recâm senden hemân ancak rızâdır
Bu abdi âcize hem nâ-sezâdır
Atâ-yı lutf u ihsanın gözedir
Zaîf abdem ki gaffarım sen oldun”²⁵⁶*

Bu deyişlerinde Salih Baba tek ricasının mürşidinin rızası olduğunu ifade buyurmuştur. Salih Baba’nın mürşidine hizmete ve edebe son derece riayet etme gayretini deyişlerinde hissetmek mümkündür. Rivayete göre, birgün İmam Züfer’in abdest aldığı bir esnada, hocası İmam Azam Ebu Hanife çıkagelir. Züfer hocasını gördüğü halde, abdestini bölüp ayağa kalkmaz ve böylece tazim ve hürmetinde kusur etmiş olur. Kendisi, İmam-ı Azam’ın üç büyük talebesinden ilim yönüyle en ileri olan

²⁵¹ İldırar, *Mürşid ve Mürid Hukuku*, s. 72-81; el-Hâni, *Hadaiku’l Verdiyye*, s. 20.

²⁵² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 138.

²⁵³ Şeyh Abdullah Dihlevi, *Dürrü’l Maârif Marifet Deryasından İnciler*, Semerkand Yay., İstanbul 2015, s. 91.

²⁵⁴ Hil’at: Kaftan. (Bkz.: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 222)

²⁵⁵ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 178.

²⁵⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 185.

ve üstadıyla en çok beraber olan kişi iken, bu kusurundan dolayı mezhepte re'y ve içtihadları zayıf kalmıştır.²⁵⁷

“Erdi ana hükm-i kaza

Dedi budur bâb-ı rızâ

Esrâr-ı feth-i Murtazâ

Bıraktı çok asarını”²⁵⁸

Salih Baba bu deyişlerinde “bab-ı rıza” (rıza kapısı) denilen bir kavramdan bahsetmiştir. Geylani (ö. 561/1165), seyr ü sülûktaki müridi şeyhinin hal kapısının eşiğine dayanmış kişi olarak tavsif eder. İşte bu mürid için rıza kapısıdır.²⁵⁹ Kim hangi kapının eşiğinde ise, o kapının gereklerini yapacak ve bu şekilde yükselecektir. Allah’a açılan en büyük kapı rıza kapısıdır ki, dünyada cenneti yaşamanın yolu bu kapıdan geçer.²⁶⁰

“Esrâr-ı rûh-ı âlem

Gönlündür levh ü kalem

Bir miskin kemter kulam

Bâb-ı rızâda sâki”²⁶¹

Salih Baba Divanı’nda Hak dostlarının manevî büyüklüğünden sıklıkla bahsedilir. Bu şiirde de âlemin manevî sırlarının müşşidin gönlünde saklı olduğu ifade ediliyor. Zira nur, bātında yerleştiği zaman göğüs genişler, kalp gözü açılır. Kulun

²⁵⁷ el-Hânî, *Adâb*, ss. 138-139.

²⁵⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 350.

²⁵⁹ Abdülkadir Geylani, *Fütuhu’l Gayb Âlemlerin Kapısı*, Çev.: İlyas Aslan, Gelenek Yayınları, İstanbul 2015, s. 48.

²⁶⁰ Serrac, *Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 52.

²⁶¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 317.

gönlü, Allah'ın kudret kaleminin ve levh-i mahfuzun²⁶² tecelligâhı olur. Artık kul, Sevgili'nin bütün fiillerinden razı olur.²⁶³

“Nice âşıkları bâb-ı rızâdan

Ki hüsrana salan derbân değil mi?”²⁶⁴

“Huda mahfuz edip âşıklarını

Bular “Lâ havf” ile şâdân değil mi?”²⁶⁵

Salih Baba bu beyitlerinde rıza kapısından ancak hakiki Hak âşıklarının geçebileceklerini ifade etmektedir. Zira ilk beyitte kimilerinin bu kapıda hüsrana uğradığı belirtilirken, ikinci beyitte gerçek âşıkların “La havf” ayeti²⁶⁶ mucibince her türlü korkudan ve hüzünden mahfuz oldukları beyan edilmektedir. Bu sır hakiki rıza ehline mahsustur. Zira nefis rahatlık ve sağlıkta, henüz bela ve musibet yokken, kişiye rıza ehli olduğu hissini verir. Aslen rıza, bela ve musibetin ortaya çıkmasından sonra söz konusudur.²⁶⁷

“Ayrma Salih'i yâ Rab rızâdan

Garîk-ı rahmet et bâb-ı atadan”²⁶⁸

“Recâm senden hemân ancak rızâdır

Bu abdi âcize hem nâ-sezâdır”²⁶⁹

Atâ-yı lutfu ihsanın gözedir

Zaîf abdem ki gaffarım sen oldun”²⁷⁰

²⁶² Levh-i Mahfuz: Lügatta yazı yazmak amacıyla kullanılan yüzeysel levha kelimesi ile “hıfzedilmiş, korunmuş” anlamına gelen mahfuz kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş; istilahi anlamı itibarıyla, bütün ahval ve eşyaya ilişkin ilahi bilgi ve takdirin yazılı olduğu kitap manasına gelen terkiptir. Korunması; değişime uğramaktan ve silinmekten olabileceği gibi, izinsiz olarak hiçbir erişimin olamayacağı anlamına da gelmektedir. Mushafta Levh-i mahfuz tabiri, Kur'an'ın çok yüce ve şerefli olması ve levh-i mahfuzda bulunması ifadesiyle geçmektedir. (el-Burûc 85/21,22)(Bkz.: Yusuf Şevki Yavuz, “Levh-i Mahfuz”, *DİA.*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 151.)

²⁶³ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarif'ül Maarif*, s. 630.

²⁶⁴ Derban: Kapıcı.(Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 102); Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 335.

²⁶⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 335.

²⁶⁶ “Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.” (Yunus, 10/62).

²⁶⁷ Muhasibî, *Er-Riaye Kalb Hayatı*, Çağlayan Yayıncılık, İzmir 2000, s. 317.

²⁶⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 138.

²⁶⁹ Nâ-sezâ: Layık olmayan. (Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 530)

Netice itibariyle; kimi mutasavvıfların Allah'tan gelen bela ve musibetlerden lezzet aldığı ve rıza kavramını bu bağlamda ele aldığı bilinirken²⁷¹; Salih Baba, Allah'ın rızasını talep etmenin yanısıra, Allah'u Teâla (c.c)'dan her türlü rahmetini, affını, nimetini, atâsını ve lütfunu da ihsan etmesini istemektedir. Bunun sebebi kul olarak zayıflık, acizlik ve daima Allah'tan af talep etme hâlinde olunması gerektiğidir. Zira Kuran-ı Kerim'de “Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”²⁷² buyurulmaktadır. İnsanın zayıf yaratılmasından murad, imtihan gereği kendisine verilen irade ve gücün yanında, beşeriyet icabı zaaflarının bulunmasıdır. Yine bir başka ayet-i kerîmede “Allah kulları için güçlük değil, kolaylık murat eder.”²⁷³ şeklinde beyan edilmiştir.²⁷⁴

2.2.6. Şükür (الشكر)

Lügatte şükür, Allah'ın nimetlerine karşı memnunluk göstermek, Allah'a teşekkür etmek, iyiliği övmek, minnettar olmak anlamındadır. Şükür ehli olana *şâkir*, yapılan iyiliğin sahibini çokça teşekkür ederek anmaya *şekûr* denir.²⁷⁵ *Şekûr*, kulunun az ameline çokça karşılık veren anlamında Allah (c.c)'in isimlerindedir.²⁷⁶

Mutasavvıflardan bazıları şükür kavramını bir vazife-i ubudiyyet olarak Allah'ın verdiği nimeti, O'na musahhar olarak itiraf etmek, nimeti verenin Rab olduğunu ikrar etmek, Allah'ın nimetlerine isyan etmemek olarak tanımlamışlardır.²⁷⁷ Nimeti bilmek, nimeti kabul etmek, nimeti övmek olarak üç türlü şükür vardır.²⁷⁸ Nimet ile şükür doğru orantılıdır; bu hem kulun şükretmesi itibariyle, hem de Allah'ın nimetini

²⁷⁰ Yalçinkaya, a.g.e., s. 185.

²⁷¹ Ruveym b.Ahmed Bağdadî: “Rıza, kendisine isabet eden belalardan dolayı kişinin haz duymasıdır.” der. Fuzuli ise bir beytinde şöyle niyaz etmektedir: “Ya Rab, belâ-yı aşk ile kul aşına beni, Bir dem belâ-yı aşktan kılma cüda beni!” (Bkz.: Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 178)

²⁷² Nisa, 4/28.

²⁷³ Bakara 2/185.

²⁷⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. II, s. 49.

²⁷⁵ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 663; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 255; el-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 374; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 265.

²⁷⁶ Bekir Topaloğlu, “Şükür”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 493.

²⁷⁷ Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 210; Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 110; Herevî, *Kitâb-u Menâzilü's-sâirîn*, s. 53; Ildırar, *Tasavvuf ve Nefis Terbiyesi*, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 89; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 109.

²⁷⁸ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf et-Taarruf*, s. 165.

arttırması itibariyle böyledir. Kulun üzerindeki nimet arttıkça, kul şükürünü de arttırmalıdır. Allah-u Teâla (c.c) şükürünü arttırana daha çok nimet vereceğini beyan etmiştir.²⁷⁹

Ayet-i kerimede Yüce Allah (c.c) “...Kullarımdan şükredenler pek azdır.”²⁸⁰ buyurarak, şükürün hakikatine erenlerin nadir olduğuna işaret etmektedir. Bir başka ayette ise: “Beni zikredin, Ben de sizi zikredeyim, Bana şükredin, nankörlük etmeyin.”²⁸¹ buyurulmuştur. Bu ayete göre, şükürün zıddı nankörlük yani küfran-ı nimet olarak değerlendirilmiştir. Küfran-ı nimet ise Allah’ın ihsan ettiği nimetin nereden geldiğini bilmemek, hürmetsizlikte bulunmak demektir.²⁸²

Resul-i Ekrem (s.a.v) kendisine sorulan : “Ya Rasulallah! Allah-u Teâla sizin geçmiş ve gelecek günahlarınızı bağışladığı halde niçin ağlıyorsunuz?” sorusuna, “Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?” diye cevap vermiştir.²⁸³

Kur’an’da şükredilmesi gereken nimetlerin tadât etmekle bitirilemeyeceği ifade edilmekle birlikte, pek çok nimete de dikkat çekilmiş ve bunlara şükredilmesi istenmiştir.²⁸⁴ Bu nimetlere örnek olarak rızık²⁸⁵, yağmur²⁸⁶, hayvanlar²⁸⁷, gece ve gündüz²⁸⁸, denizler²⁸⁹ sayılabilir. Doğru ile yanlışın ayrılmasını sağlayan Furkan-ı Hakîm²⁹⁰ de bizâtihi en büyük nimetlerdendir.²⁹¹

“Bunlar hep enbiyâ vârisleridir,

²⁷⁹ Yıldırım, *Mektubat-ı Rabbani’de Şeriat ve Tasavvuf*, s. 117; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf et-Taarruf*, s. 164.

²⁸⁰ Sebe, 34/13.

²⁸¹ Bakara, 2/152.

²⁸² Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 348.

²⁸³ Buhari, *Teheccüd*, 6. (Bkz: Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. V, ss. 492-493)

²⁸⁴ İbrahim, 14/32-34.

²⁸⁵ Sebe, 34/15.

²⁸⁶ İbrahim, 14/32-34; Vakıa, 26/63-70.

²⁸⁷ Hacc, 22/36; Yasin, 36/ 72-73.

²⁸⁸ Furkan, 25/62.

²⁸⁹ Nahl, 16/14.

²⁹⁰ Maide, 5/89.

²⁹¹ Durak Pusmaz, “Kur’an’da Şükür Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, İstanbul 1999, c. XXXV, sayı: 3, ss. 67-70.

Ulûm-u keşf-i Kur'ân'dır meşâyih''²⁹²

Salih Baba bu mısralarla kendisine doğru yolu öğreten ve peygamber vârisleri olarak Kur'an ilimlerini açıklayan mürşid-i kâmillerin ve intisap ettiği Nakşbendiyye yolunun büyük nimet olduğunu dile getirmektedir:

“Teveccühe gelin ihvan,

Kuruldu halka-i Rahman,

Açıldı ravza-i Rıdvan,

Bu meydân-ı muhabbettir,

*Bu bir uzmâ-yı nimettir”*²⁹³

Salih Baba aynı şiirin devamında nimetlere mukabil şükür ile hamd etmek gerektiğini aşağıdaki mısralar ile vurgulamaktadır:

“Kuralım halka-i zikri

Kamu bir edelim fikri

Kılalım hamd ile şükri

Bu meydân-ı muhabbettir

*Tarîk-i ehl-i iffettir”*²⁹⁴

Salih Baba bu deyişinde mana itibariyle birbirine yakın olan *hamd* ve *şükür* kavramlarını birlikte kullanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk (c.c)'ın namütenahi büyüklüğünün, esma ve sıfat tecellilerinin cemâl ve celâline uygun bir şekilde övülmesi “*hamd*”, O (c.c)'nun haddi hesaba gelmeyen rahmet ve nimet tecellilerine kavli, fiilî ve kalbî olarak teşekkür edilmesi ise “*şükür*”dür.²⁹⁵

²⁹² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 89.

²⁹³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 107.

²⁹⁴ İffet: Temizlik, nefsi behimi temayüllerden men etmek, helale razı olup haramdan kaçınmak (Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 253); Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 106.

²⁹⁵ el-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofîyye*, s. 140.

Şükür lisanla, kalple, diğer uzuvlarla ve amel ile yapılır. Zira kişi Allah'ın kendisine tevdi ettiği nimetleri her türlü itiraf etmelidir.²⁹⁶ Salihler Allah'ın azabından korkup, sevabını umdukları için ibadet ve şükrederler. Allah'ın ihsan ettiği lütuflarda, o nimet ile Allah'ın rızasını kazanabilmek olmalıdır. En üst şükür mertebesi olan bu mertebenin alameti; dünyalığı, ahirete faydası mesabesinde sevmek, kendisini Allah(c.c)'tan uzaklaştıracak ve dünyaya bağlayacak her türlü nimete üzülme. Nitekim Şibli, “Şükür nimeti değil, nimeti vereni görmektir.” diye ifade ederken, Havvas ise “*Avâmın şükri, yemek içmek ve giymeye, havâsın şükri kalbe gelen ilâhi nefhalaradır.*” demiştir.²⁹⁷

*“Kimi Allah'ı zikr eyler kimi mâlını fikr eyler
Kimi hâline şükr eyler bu esrarı nemî-dânem”*²⁹⁸

Salih Baba'ya göre insanlarda sürekli olarak tahavvül eden hallerin değişiminden ve maksatları elde edememekten dolayı üzülmemek, her zaman şükretmek gereklidir.²⁹⁹ Zira Yüce Allah şükreden kullarının kalbine sekinet verir.³⁰⁰ Netice itibariyle Salih Baba kişinin sahip olduğu nimetlerin farkında olup şükretmesi gerektiğinin önemini mısralarında dile getirmiştir.

2.2.7. Ahlâk (الأخلاق)

Ahlâk kelimesi, Arapça'da ‘*hulk*’ kelimesinin çoğulu olup³⁰¹; huylar, insanın iyi veya fena tavır ve hareketleri, doğuştan veya sonradan kazanılan zihnî ve ruhî haller anlamlarında kullanılmaktadır.³⁰² Tasavvuf ıstılahında ise Hz.Muhammed (s.a.v)'in fiili

²⁹⁶ Geylani, *Fütuhu'l Gayb*, s. 157; İhsan Soysaldı, “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, s. 109; Pusmaz, “Kur'an'da Şükür Kavramı”, ss. 65-66.

²⁹⁷ İmam Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmid-dîn*, c. IV, ss. 159-160.

²⁹⁸ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 218.

²⁹⁹ Yıldırım, *Mektubat-ı Rabbani'de Şeriat ve Tasavvuf*, s. 342.

³⁰⁰ İmam Beyhaki, *Kitabü'z Zühhd*, Semerkand Yay., İstanbul 2013, s. 189.

³⁰¹ Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, Çev.: Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul ts., s. 441; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 517.

³⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIV, ss. 1245-1247; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 89; Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 12.

ve Kur'an-ı Kerim'in ahkâmını ihtiva eder.³⁰³ Ahlâk-ı hasene, yüksek ahlâkı en mükemmel şekilde yaşayan ve öğreten Hz.Muhammed (s.a.v)'in ve O'nun yolunda gidenlerin ahlâkıdır. Ahlâk-ı hamîde ise beğenilen güzel ahlâk demektir. Hem ahlâk-ı hasenenin, hem de ahlâk-ı hamîdenin en yüksek derecesi Hz.Muhammed (s.a.v)'da temerküz etmiştir. Nitekim mutasavvıfların ahlâk hususundaki değerlendirmeleri iyiliği yayma ve kötülüğü men etme çerçevesinde bulunmaktadır.³⁰⁴

İslam ahlâkının kaynağı Kur'an ve sünnettir. Kur'an-ı Kerim'de lafız itibariyle ahlâk kavramı geçmemekte, fakat ahlâk kelimesinin müfredi olan "huluk" ibaresi bulunmaktadır.³⁰⁵ Bunun yanında birçok ayette amel-i salih, takva, sıdk gibi beğenilen ahlâk örnekleri ile israf, fiske, münker, fahşa, hased gibi zemmedilen ahlâk terimleri de kullanılmıştır. Hadislerde ise yine bu kavramlarla birlikte, ahlâk ve hulk kelimelerine rastlanmaktadır.³⁰⁶

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de: "Şüphesiz ki Sen yüksek bir ahlâk üzeresin."³⁰⁷ ayet-i kerimesini Ebu Ali Dekkak (r.a) şöyle açıklamaktadır: "Şüphesiz ki Allah Teâlâ, Resulüne (s.a.v) dilediği özellikleri bahşetmiş, sonra da sahip olduğu özellikler içinde en çok huy güzelliğini ileri sürerek Peygamberini bu vasfı ile övmüş ve ayette böyle buyurmuştur."³⁰⁸

Kendisine dinin tanımını soran kişiye "Din, güzel ahlâktır." yanıtını veren Allah Resûlü (s.a.v), akabinde ahlâkın en güzel hasletinin de öfkelenmemek olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹ Zira Ebu'l-Leys Semerkandî, Allah-u Teâla (c.c)'nın Hz.Musa (a.s) ve Hârûn (a.s)'u Firavun'a yollarken "Ona yumuşak konuşun, belki düşünür ve korkar."³¹⁰ ayetinde buyurduğu emirden yola çıkarak, Musa (a.s)'dan ve Hârûn (a.s)'dan daha

³⁰³ El-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 18.

³⁰⁴ Herevî, *Kitabu Menâzilü's-sâirin*, s. 58.

³⁰⁵ Şuarâ 26/137; Kalem 68/4.

³⁰⁶ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *DİA.*, İstanbul 1989, c. II, s. 2.

³⁰⁷ Kalem, 68/4.

³⁰⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 410.

³⁰⁹ İmam Gazzâlî, *Mükaşşefetu'l Kulûb*, s. 548.

³¹⁰ Taha, 20/44.

faziletli olunmadığı, fâcir bir kimsenin ise, Firavun'dan daha habis olmadığını örnek vererek, Allah-u Teâla (c.c) Musa (a.s) ve Harun (a.s)'a, Firavun için yumuşak konuşmalarını emrederken, yumuşak huyluluğun herkes için gerektiğini ifade etmektedir.³¹¹

Hız.Muhammed (s.a.v)'in ve O'nun ahlâkıyla ahlâklanmış mürşid-i kâmillerin³¹² faziletleri Salih Baba Divanı'nda da yer almıştır. Aşağıdaki beyitler buna örnek teşkil eder:

“Kamu ef’âli ahlâk-ı hamîde

Bular güç bulunur her âdemîde

Ganî ile fakîri bir tutar Ol

Fakîre dahi çok hürmet eder Ol

Demi enfâs'ı İsâ nuru Ahmed

Pîr-i Sâmî durur ismi Muhammed”³¹³

Salih Baba'ya göre demi (nefesi) Hz.İsa (a.s)'ın ölümleri (ölü kalpleri) diriltiren mucizevi nefesi; nuru ise Hz.Ahmed (s.a.v)'in veraset nuru olan mürşid-i kâmiller, fiil ve kavillerinde Allah Resûlü (s.a.v)'nün sünnet-i seniyyesine örnek teşkil etmektedirler. “Sizin en hayırlınız ahlâkı güzel olanınızdır.”³¹⁴ sözünün sahibi olan Resûlullah (s.a.v) yoksullarla oturur, fakir ve kimsesizlerle yemek yer ve yedirirdi. İnsana, insan olduğu için, Allah'ın kulu olduğu için hürmet eder, hür-köle, zengin-fakir, kadın-erkek ayrımı yapmazdı.³¹⁵ Zira Hz. Âişe (r.a.) Allah Resûlü (s.a.v) 'ın ahlâkının Kur'an'dan ibaret olduğunu söyleyerek, ahlak kavramının anlam boyutundaki genişliğini de ifade

³¹¹ Semerkandî, *Tenbihu'l Gafilin ve Bustanu'l Arifin*, s. 758.

³¹² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 186.

³¹³ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s.389.

³¹⁴ Buhari, *Menakıb*, 23. (Bkz.: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c. III, s. 703)

³¹⁵ el-Hani, *Hadaiku'l Verdiyye*, s. 54.

etmektedir.³¹⁶ Hz.Muhammed (s.a.v)’e göre insanları cennete en fazla götürececek olan şey, Allah’a saygı (takva) ve güzel ahlâktır.³¹⁷

*“Hep bizleri zem eyleyen ahlâk-ı zemîme
Gönül mü verir dervîş olan div-i recîme
Mahrûm-ı ebed kaldı olar rü'yet-i Rahîme
Zem olmuş iken sen kimi zem edebilirsin
Sanma ki hakikat iline gidebilirsin”*³¹⁸

Salih Baba bu şiirinde yerilen kötü ahlâka işaret ediyor, dervîşe yaraşanım güzel ahlâkla ahlâklanmak olduğunu ifade ediyor. Zira Salih Baba’ya göre bu yolda ahlâkını düzeltmeyenler yaya kalır, hakikat diyarına ulaşamaz, ebedî olarak Allah (c.c)’a kavuşmaktan mahrum kalır, manevî makamlara ulaşamazlar. Çünkü kurbiyet, kişinin ahlâkını düzelterek Allah’a yaklaşmasıdır.³¹⁹

*“Helak olsun bu ahlâk-ı zemîme
Tulû'etsin hakikat âfitâbı”*³²⁰

Salih Baba’ya göre yerilmiş olan ahlâk-ı zemîmeden uzaklaşıp, nefsin kötü sıfatlarını yok etmekle, nefis zulûmattan kurtulur ve hakikat güneşinin nurları görünmeye başlar. Allah dostlarının benimsediği güzel ahlâk; kişiyi terk etmiş olsa da akrabayı gözetmek, mahrum bırakana dahi vermek ve zulmedeni bile affettir.³²¹

*“Velâyet şehrinin şahı bulardır,
Hakikat şemsinin mâhı bulardır”*³²²
“Bu asrın Hızri'dır hem serveridir,

³¹⁶ Abdülkerîm Kuşeyri, *Letâifü'l-işârât*, Thk. Seyyid Abdülğani Zâyid, Dâru'l-Ğad el-Cedîd, Mısır 2013, c. VI, s. 152; Gazzâlî, *Mükaşefetu'l Kulûb*, s. 547.

³¹⁷ İbn Mace, Zühhd, 29; Tirmizi, Birr, 62. (Bkz.: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c. III, s. 707)

³¹⁸ Div-i Recim: Taşlanmış, mel'un dev. (Bkz.: Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 201.)

³¹⁹ Gümüşhanevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, s. 443.

³²⁰ Âfitab: Güneş (Bkz: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 9) ; Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 369.

³²¹ İmam Gazzâlî, *Mükaşefetu'l Kulûb*, s. 548.

³²² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 390.

Hakikat şehrinin hem rehberidir”³²³

Salih Baba'nın beyitlerinde sıklıkla bahsettiği hakikat şehrine ulaşmanın yolu, velayet sahibi kâmil bir mürşidin rehberliği ile olur.³²⁴ Zira güzel ahlâk, sâlikin hem Hakk (c.c) ile hem de halk ile iyi geçinmesidir.³²⁵ İyi ahlâkı, kötü ahlâktan ayırt etmek, nerede nasıl davranılacağını bilmeye bağlıdır. Her hastalığın tedavisi farklı olduğu gibi, insanların hallerinin ve huylarının muhtelif olması nedeniyle, manevi hastalıkların da ilaçları kişiye göre değişmektedir. Tasavvufun amacı güzel huyları almak ve kötü huylardan uzaklaşmaktır. Salih Baba'ya göre sâlik ahlâk-ı zemimeden nefis terbiyesi ile kurtulabilir.³²⁶ *“Ahlâken senden fazla olan, tasavvuf yönünden de senden fazladır.”* sözü meşhur bir tasavvufî kaidedir.³²⁷ Allah-u Teâla (c.c) insanoğlunu zıt tecellilere ma'kes kılmıştır. Bunun neticesinde insan, ahlâk-ı hamîde sahibi olup yücelerin en yücresi olan *“âlâ-yı illiyyîn”* ile aşağıların en aşağısı olan *“esfel-i sâfilîn”* arasındaki mevkilerde hareket etmektedir:

“Cihan halk olalı göster bana âsûde ahvâlin

Ki yok bir istirahat esfel ü âlâda yangın var”³²⁸

Salih Baba'nın ahlak kavramına yaklaşımı değerlendirildiğinde, yeryüzüne halife olarak gönderilen insanın³²⁹, bu fitrî sermayesini hayra da, şerre de kullanmaya medar olan cüz'i iradesiyle güzel ahlak sahibi olup meleklerden üstün olabilirken, kötü ahlak ile hayvandan da aşağı inebileceğini şiirlerinde dile getirdiği görülmektedir.³³⁰

³²³ Yalçinkaya, a.g.e., s. 391.

³²⁴ Yalçinkaya, a.g.e., s. 391.

³²⁵ Herevî, *Kitâb-u Menâzilü's-sâirîn*, s. 312.

³²⁶ Yalçinkaya, a.g.e., s. 284.

³²⁷ Ergül, *İbn Arabî Fütuhât-ı Mekkiyye'den Öğütler Pınarı*, s. 159; Ateş, *İslam Tasavvufu*, ss. 122-123; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 33.

³²⁸ Yalçinkaya, a.g.e., s. 119.

³²⁹ Bakara, 2/30.

³³⁰ Yalçinkaya, a.g.e., s. 295.

2.2.8. Sıdk (الصدق)

Lügatte doğru söz, hakikate uygun olan, bir şeyin her hususunun tam ve mükemmil olması, ahdinde doğru olmak, ahde vefa, gönülden konuşmak anlamlarına gelir.³³¹ *Sıdk* kökünden türetilen *sâdık* kelimesi hakikatli, sadakatli ve dürüst anlamındadır. *Siddik* ise *sıdk*'ın mübalağa sığası olup, daima doğruluk üzere olan, Kur'an'a ve sünnete sâdikane bağlı olan demektir.³³²

Sıdk Kuran'da hem yalın halde, hem de türetilmiş terkipleriyle toplam 155 yerde geçmektedir. Bu kavram Kur'an'da Allah'a bakan yönüyle ve kulların birbirleriyle olan muamelelerinde sadâkat ve vefâ anlamlarında kullanılmıştır.³³³ *Sıdk* aynı zamanda peygamberlere mahsus beş hasletten biridir ki bunlar; *sıdk*, *emanet*, *ismet*, *fetanet* ve *tebliğ*dir. *Sıdk* sıfatına hâiz olan lâkin nebi olmayanlar, Kur'an'da makam olarak peygamberlerin ardından zikredilmiştir.³³⁴

Ayet-i kerimelerde “*Kim Allah'a ve Rasulüne itaat ederse onlar, Allah'ın nimet verdikleri peygamberler, siddikler, şehidler ve sâlihlerle beraberdir.*”³³⁵ “*Ey iman edenler, Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve sâdiklarla beraber olun.*”³³⁶ buyurulmaktadır. Kuşeyrî, bu ayette geçen “*sâdiklar ile beraber olmak*” hitâbını “*müslümanlar ile birlikte olmak*” ve “*iman üzere devam etmek*” olarak değerlendirmiştir.³³⁷ Diğer bir ayette ise: “*Allah'a verdikleri sözlerinde sıdk üzere duran nice ricâl (yiğitler) vardır.*”³³⁸ buyurulmuştur.

³³¹ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 627; el-Cerrahi, *İstilahat-ı Sofiyye*, s. 348; Serrac, *Lüma' İslam Tasavvufu*, s. 251; Cürcani, *Ta'rifat*, s. 138; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 277.

³³² Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 366; Siddıkların özellikleri için Bkz.: Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, ss. 194-195.

³³³ Burhan Sümertaş, “Kur'an-ı Kerim'de Sıdk Kavramı”, *DEÜİF.*, İzmir 2009, ss. 36-37; Mustafa Çağrırcı, “Sıdk”, *DİA.*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 98-100.

³³⁴ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 170-171.

³³⁵ Nisa, 4/69.

³³⁶ Tevbe, 9/119.

³³⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, c. III, s. 60.

³³⁸ Ahzab, 33/23.

Kuşeyrî'nin naklettiği hadise göre Hz.Muhammed (s.a.v): “*Sıdk insanı berr’e, berr de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddîk diye kaydedilir. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında ‘yalancı/kezzâb’ olarak tescillenir.*”³³⁹ diyerek *sıdk* ve *siddîk* kavramlarına işaret etmiştir.

Salih Baba divanında *sıdk* kelimesi birçok yerde geçmektedir.³⁴⁰ Bu beyitler incelendiğinde *sıdk* kavramının, şeyhe biat edip tarikatın hüküm ve emirlerine uymaya söz vermek, bu konuda halis niyetli olmak, müşidine gönülden bağlanmak, şeyhine sadık talebe olmak anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Nakşbendî usul ve adabına göre; müşid-i kâmil başlangıçta sâliklere icmâlî bir tevbe ettirir. Sâlikte genel hal ve durum itibariyle Allah (c.c)’ın rızasını kazanma idraki oluşup, zikrin nuru gönülde yerleşinceye kadar gözlemler. Müridin sadâkatine göre gerekiyorsa zikri arttırır. Sonra tedricen tarikatın adab ve erkânını anlatır. Müridi Kitap ve Sünnete muhakkak şekilde bağlı kalmaya teşvik eder.³⁴¹ Salih Baba Divanı’nda geçen intisap ve biat ederek sâdik mürid olmak ile ilgili örnek beyitler şöyledir:

“*Kuvve-i kudsiyesiyle cümle irşad eyledi*

Kim ki destinden tutup sıdk ile kıldı biati”³⁴²

“*Pir-î Sâmi gibi şâhı bulup sıdk ile kıl âhı*

*Açar ol müstakim râhı*³⁴³ *eriştirir seni Yâr’a*”³⁴⁴

Salih Baba bu beyitlerinde müşidi gibi bir şâhı bulup, sadıkane bir âh ile tâbi olmaktan bahsetmiştir. “*Âh etmek*” inlemek ve ağlamak anlamlarına gelmektedir.³⁴⁵ Ağlamak kişinin samimiyet ve ihlâsını yansıtır.

³³⁹ Müslim, *Birr*, 103-105; Buhari, *Edeb*, 69. (Bkz: Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. I, s. 355); Kuşeyrî, *er- Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 366.

³⁴⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 51, 58, 117-118.

³⁴¹ Abdullah el-Hânî, *Âdâb*, s. 182.

³⁴² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 51.

³⁴³ Râh: Yol. (Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 58.)

³⁴⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 8.

³⁴⁵ Âh: Farsça bir kelime olup, feryad etmek, hasret, ağlamak, inlemek anlamlarına haizdir. (Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 10)

*“Mecnûn'u görün n'etti Leylâ'daki âh ile
Ferhâd da Şîrîn için gör neyledi dağ ile
Her birisi bağlandı bir âhenîn bağ ile
Sen seni âşık sanma bir beyhude âh ile
Var etti özün anlar ol nûr-ı İlâh ile”³⁴⁶*

Salih Baba'ya göre gözyaşı Sevgili için döküldüğünden, âşığın en kıymetli sermayesidir. Bu nedenle hüznü ve hassas kalplerin yolu olan tasavvufun da düsturlarından sayılır. Hz.Peygamber (s.a.v)'in de çok ağlayıp, az gülmeyi telkin ettiği bilinmektedir.³⁴⁷ Salih Baba, divanında ağlama temasını birçok yerde kullanmış³⁴⁸, ağlamanın dervişin vasıflarından biri olduğunu ifade etmiştir:

*“Sâlih'em sıdk ile bende olmuşam sultânıma
Ağlayarak bu kapıda gülmeyen dervîş midir”³⁴⁹*

Salih Baba şeyhinin kendisine dosdoğru yolu gösteren kapıyı açarak Allah'a ulaştırmakla ve hakikat sırlarını öğretmekle görevli olduğunu şiirlerinde belirtmektedir:

*“Pîr-i Sâmi Hazretine sıdk ile biât eden
Keşf olur sırr-ı hakikat mazhar-ı esrar olur”³⁵⁰*

Bu beyitte Salih Baba sıdk ile biat edenlere mürşid-i kâmil tarafından hakikat sırlarının açılacağını ifade etmiştir. Bu konuda Hz.Musa (a.s) ile Hızır'ın kıssası misal olarak verilebilir. Zira Salih Baba aşağıdaki beyitlerinde Hızır'ı mürşid-i kâmile benzetmiş ve onları “zamanın Hızırı” olarak nitelendirmiştir:

*“Hakikat Hızr'ı Musa'yı Efendimden suâl ettim
Dedi Mûsâ hidâyettir doğar burc-ı saadetten”³⁵¹*

³⁴⁶ Yalçinkaya, a.g.e., s. 288.

³⁴⁷ Bahir Selçuk, “Fuzûlî'de Gözyaşı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum 2005, sayı: 25, s. 234.

³⁴⁸ Yalçinkaya, a.g.e., s. 117-118, 288, 307, 334.

³⁴⁹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 117-118.

³⁵⁰ Yalçinkaya, a.g.e., s. 124-125.

“Hızır mürşid-i kâmindir o zulmet kalb-i câhildir

Cevahirler şeriattır özün kurtar cehaletten ”³⁵²

“Zamanın Hızrını iste semânın bedrini iste

Gecenin Kadrini iste özün kurtar dalâletten ”³⁵³

Kur’an’da geçen Hz.Musa (a.s) ve Hızır (a.s) kıssasında Hz.Musa (a.s)’nın “Sana öğretilen rüşdü bana talim etmek şartı ile sana tabi olayım mı?”³⁵⁴ dediği bildirilmektedir. Hz.Musa (a.s) bir peygamber olduğu halde, ilm-i ledün sahibi olan Hızır’dan ders almak istemiştir.³⁵⁵ Beyitlere göre Salih Baba birgün mürşidine Musa ile Hızır kıssasının hakikatini sorar. Bu soru üzerine şeyhi, sırayla bu kıssadaki karakterlerin tasavvufî karşılıklarını anlatmaya başlar. Buna göre Hızır (a.s) mürşid-i kâmile delalet etmektedir. Musa (a.s) ise kıssada mürşid-i kâminden ledün ilmi alıp hidayete³⁵⁶ yani Allah’a ulaştırılan doğru yola ulaşmış kişiye işarettir. Cevahirler şeriatin hükümleri yani Allah’ın emir ve yasaklarıdır.

“Sıdk ile bîat kılıp oldun mu ümmet Ahmed'e

Kuru lâf ile geçirip ömrü kaldın sufliyâ ”³⁵⁷

Salih Baba gönülden yola girip, bu yolun erkânına riayet ederek nefsinin tezkiye edenlerin Resûlullah (s.a.v)’e hakiki manada ümmet olacağını ifade etmektedir. Zira tasavvuf erbabının hususiyetlerinden olan sade yaşama, dünyaya önem vermeme, zühd yani dünya malından ve saltanatından yüz çevirme, geceleri ihya ve nafileleri arttırma Resûlullah (s.a.v)’in hayatı ve sünnetlerinden alınmıştır.³⁵⁸

³⁵¹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 277.

³⁵² Yalçinkaya, a.g.e., s. 278.

³⁵³ Yalçinkaya, a.g.e., s. 278.

³⁵⁴ Kehf, 16/66.

³⁵⁵ İlm-i Ledün ve Hızır için Bkz.: Hasan Turyan, *İsmail Hakkı Bursevi Hazretleri*, Merassa Yay., Bursa 2006, s.139.

³⁵⁶ Hidâyet: Amaca ulaştırılacak doğru yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme. (Bkz.: Yusuf Şevki Yavuz, “Hidayet”, *DİB.*, İstanbul 1998, c. XVII, ss. 473-477)

³⁵⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s. 59.

³⁵⁸ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 59; el-Buhari, *Makamât-ı Nakşibendiyye*, ss. 308-309.

“Dest-i kudret destini bil nûr-ı Ahmed zâtını

*Sıdk ile sâlik oluben arşa dek seyrân ara”*³⁵⁹

Salih Baba bu beytinde şu hadis-i kudsiye işaret etmektedir: *"Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım (aynî veya kifaye) şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum.”*³⁶⁰ Salih Baba'ya göre, sâlik müridinin elini, Allah-u Teâla (c.c)'nin kudret eli, zâtını da *“Âlimler, Peygamberlerin varisleridir.”*³⁶¹ hadis-i şerifi mucibince, Hz.Muhammed (s.a.v)'in nuru olarak görmelidir. Kâmil bir mü'minin kalbi de Arşü'r-Rahman'dır.³⁶²

“Pîr-i Sâmi Hazretine sıdk ile biat edip

*Rûz u şeb babında hizmet kılmayan dervîş midir”*³⁶³

Salih Baba şiirlerinde müridine hizmetin öneminden de sıklıkla bahsetmektedir.³⁶⁴ Zira sufiyye mesleğinin hizmet ve sohbet olmak üzere iki ana esası vardır. Hizmet; bir kâmilin maiyyetinde bedenlen, mâlen veya fiilen istidat ölçüsünde çalışmak; sohbet ise sözleriyle aydınlanmaktır. Mevlânâ, bir ân ehlullahın sohbetinde bulunmanın, tek başına yüz sene zühd ve takva üzere yaşamaktan daha faydalı olduğunu buyurarak, Sohbet-i Nebeviyye ile müşerref olmanın kişiyi sahabe rütbesine taşımasını da bu duruma örnek olarak vermektedir.³⁶⁵

“Hamdulillah böyle bir sultâna hadim olmuşam

³⁵⁹ Yalçınkaya, a.g.e., s. 284.

³⁶⁰ Buhârî, Rikak, 38. (Bkz.: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c.I, s. 501).

³⁶¹ Buhari, İlm, 10. (Bkz.: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c. VI, s. 229; Hüseyin Akyüz, “ ‘Âlimler Peygamberlerin Varisleridir.’ Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2012, c. XI, sayı: 22, ss. 161-162).

³⁶² Erbilî, *Mektubat*, s. 199.

³⁶³ Yalçınkaya, a.g.e., ss. 117-118.

³⁶⁴ Yalçınkaya, a.g.e., ss. 163, 178, 206, 290.

³⁶⁵ Olgun, *Mesnevi Şerhi*, c. IV, s. 359; Sağiroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, s. 221.

Sâlih em sîdk ile şahım hizmetin kılmak da güç”³⁶⁶

Salih Baba mürşid-i kâmilin hizmetinde bulunmanın ne derece mühim ve zor bir iş olduğunu ifade etmektedir. Tasavvufun özünde var olan bu kaideler Halidiyye yoluna ait eserlerde de tafsilatıyla izah edilmiştir. Buna göre; mürşidin husûsî hizmetinde bulunan mürid, mürşidinden önce vasıtaya binmemeli, mürşidinin binmesine yardımcı olmalı, mürşidinden önce uyumamalı, mürşidinden evvel uyanıp hizmeti ile ilgili gerekli ihtiyaçları hazır etmeli, mürşidinin özel eşyalarını ona hürmeten kendisi için kullanmamalı, mürşidi sormadan cevap vermemelidir.³⁶⁷

*“Sîdk ile sâlik olan illâya giderler
Âzâde olup vahdet-i kübrâya giderler”³⁶⁸*

Salih Baba’ya göre gönülden bağlanıp, bu yolda gayret gösterenler Kelime-i Tevhîd’in hakikatını idrak ederek, “*La ilahe*”den geçip “*illallah*” makamına ulaşırlar ve Allah’tan gayri herşeyi terk ederler.³⁶⁹

*“Sîdk ile bir pîre teslîm et özün çık aradan
Bundan artık devlet olmaz sana bu cây-ı menâs”³⁷⁰*

Salih Baba bu beyitte nefsinin aradan çıkarıp mürşide teslim olarak sığınmanın büyük bir devlet olduğunu vurguluyor. Zira Kuşeyri’nin hocası Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) da, tarikatın kurallarını öğretecek bir üstada sahip olmayanın durumunu; yetiştireni olmadan, toprakta kendiliğinden biten bir ağaca benzetiyor. Zira bu ağaç yaprak açsa da meyve vermez.³⁷¹

³⁶⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, ss. 84-85.

³⁶⁷ Bağdâdî, *Risale-i Halidiyye Tercümesi*, s. 23; Erkaya, “Hâliidiyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri”, s. 857.

³⁶⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 99.

³⁶⁹ İbn Receb el-Hanbelî, “Kelime-İ Tevhîdi Yaşamak”, Çev.: Fetullah Yılmaz, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Gümüşhane 2012, c. I, sayı: 2, ss. 308-335; Rumi, *Müzekki’n Nüfûs*, s. 412.

³⁷⁰ Cây-ı menâs: Kaçıp sığınılacak yer. (Bkz.: Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 161.)

³⁷¹ Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 245. (Bkz.: Halim Gül, “Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî’nin Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *1.Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2013, s. 228).

“Derdine derman ara gezme cihanda serseri

Sıdk ile sâlik olup bul Pîr-i Sâmi serveri

Salihem babında Anın kemterinin kemteri

Şeyhimin dergâhıdır bizlere mevâdan garaz”³⁷²

Salih Baba’ya göre derdine çare arayan kişi, bu dünyaya insanın neden geldiğini, nefse neden kul olduğunu, bu geçici dünyadan neler öğrenip neler bildiği suallerinin cevabını bulmakla derman bulabilir.³⁷³ Bunları bilmeden yaşamak dünyada serseri ve başboş yaşamak gibidir. Zira Salih Baba kişinin bir mürşid-i kâmile intisap etmesi gerektiğinden bahsetmiş, tek başına istikametle ilerlemenin zorluğunu zikretmiştir:

“Pîr-i Sâmi Hazretine sıdk ile teslîm olup

Gizli cana hükm eden sultâna oldun mu vukuf”³⁷⁴

Salih Baba, mürşide teslimiyetin ehemmiyetine değinirken, onların gönüller sultanı olduklarından bahsetmektedir:

“Sâmi gibi sultâna var,

Cân derdine dermana var”³⁷⁵

“Sıdkımız Sıddîk'tan alıp âdili Fârûki'den

Zî-hayâ Zinnûreyin'den hulki tenvîr olmuşuz”³⁷⁶

Bu beyitte, velî kulların *Sıddîk* lakabıyla bilinen Ebû Bekir (ö. 13/634) (r.a)’den *sıdk* vasfını, *Faruk* lakabıyla tanınan Ömer (ö. 23/644) (r.a)’dan *adelet* vasfını, *Zinnûreyin* lakabına hâiz Osman (ö.35/656) (r.a)’dan *hayâ* vasfını almış, onların ahlâklarıyla ahlâklanıp nurlanmış oldukları ifade edilmektedir.

³⁷² Yalçinkaya, *a.g.e.*, ss. 163-164.

³⁷³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 272.

³⁷⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 175.

³⁷⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 203.

³⁷⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 150.

“Yürekden sıdk ile Allah diyenler

Derûnu cümle dolmaz mı telezzüz”³⁷⁷

Salih Baba’ya göre “*sıdk ile Allah demekten*” murad, sohbet veya zikir meclislerinde kalpte oluşan vâridata dayanamayarak aşk ile müridin cezbeye gelmesidir. Bu durum vecd ve istiğrak halindeki müridde meydana gelebilir. Namaz kılarken Rasulullah (s.a.v)’ın göğsünden sesler geldiği, azab ayetleri nazil olunca hüzünlenip, müjde ve dua ayetleri indiğinde sevinçle dolduğu rivayet edilmektedir. Ashab-ı Kiram ve Tabiîn’den de Kur’an ayetlerini dinlerken vecde gelenler olmuştur. Bunlardan bazıları vecd halindeki iştihakla sayha eder, bazıları ağlar, bazıları da bayılırdı. Bütün bu rivayetler vecd halinin fitrî ve meşru olduğunu göstermektedir.³⁷⁸

Buraya kadar incelenen beyitler değerlendirildiğinde, Salih Baba’nın *sıdk* kavramını intisap ve biat esnasında niyetinde samimi olmak, mürşidine sâdik bir mürid olmak ve yapılan amelleri ihlâs ile yapmak anlamlarında kullandığı anlaşılmaktadır. Salih Baba bu şekilde sâlik için amacına ulaşmanın mümkün olduğunu da dile getirmektedir.

2.2.9. Takva (التقوى)

Lügatta korku ve sakınma olmak üzere iki ana manası bulunan takva kelimesinin ıstılahi tanımında günahlardan korunmak, dinin nehiyelerinden uzak durup, şüpheli şeylerden çekinmek gibi anlam karşılıkları vardır.³⁷⁹

Nitekim Allah’tan korktuğu için bir kişinin günahlardan titizlikle sakınması, Kur’an ile amel etmesi, aza kanaat etmesi ve her an ölüme hazırlanması hali takvadır. Ayrıca takva, bütün güzellikleri kendinde toplayan bir haslet olması yönüyle, nefsi haz

³⁷⁷ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 95.

³⁷⁸ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207; Hâni, *Hadaikü'l Verdiyye*, s. 379.

³⁷⁹ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 682; el-Cerrahi, *Istılahat-ı Sofiyye*, s. 396; Cürcani, *Ta'rifat*, s. 64; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 296; Hasan Güleç, “Takva”, *DİB Dergisi*, Ankara 1974, c. XIII, sayı: 3, s. 223-225; Yazıcıoğlu, *Envârü'l Âşıkîn*, s. 446; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. IV, s. 394; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 530.

veren şeylerden mahrum bırakarak içte yapılan tezkiyenin, dışa güzel amel ve güzel ahlâk olarak yansımalarıdır.³⁸⁰ Kuşeyrî'ye göre takvâda sırasıyla şirkten, sonra günahlardan daha sonra da şüpheli şeylerden çekinmek ve neticede faydasız işleri terk etmek söz konusudur.³⁸¹ Takva ehlinde; sabır, tevbe, şükür, havf, recâ, zühd, rıza, tevekkül ve muhabbet halleri de tezahür etmektedir. Zira “*Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesi, işte o daha hayırlıdır.*”³⁸² ayetinde beyan edildiği gibi elbiselerin en hayırlısı ahlâk güzelliği olan takvadır.³⁸³

Vikaye masdarından türeyen takvâ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de on yedi yerde geçmekle birlikte, aynı kökün diğer müştakları Kur'ân-ı Kerîm'de iki yüz seksen beş yerde zikredilmektedir. Kur'an'da ve hadislerde takvâ bazen lügat anlamında, bazen de “*Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunma*” manasında kullanılır.³⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'deki anlam çerçevesi itibariyle takva kelimesi üç ayrı şekilde gruplandırılabilir:³⁸⁵ Birincisi, “*Yalnız Ben'den korkun.*”³⁸⁶ ayetinden iktibasla Allah-u Teâlâ (c.c)'dan haşyet ve heybet anlamındadır. İkincisi, “*Ey inananlar! Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öylece korkun. Ancak Müslümanlar olarak can verin.*”³⁸⁷ ayeti mucibince taat ve ibadet anlamındadır. Üçüncüsü ise kalbi günahlardan temizleme ve tasaffi etme anlamında olup, faziletlerin on kökünden biridir:³⁸⁸ “*Her kim, Allah'a ve peygamberine itaat eder, Allah'tan korkar, O'nun azabından sakınırsa, işte*

³⁸⁰ Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 116; Dilaver Selvi, “Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2010, sayı: 26, s. 128; Osman Keskiöğlü, “Kur'an-ı Kerim'in Takva'ya ve Birliğe Çağrısı”, *DİB Dergisi*, Ankara 1964, c. III, sayı: 10-11, ss. 45-48; Mahmud Ögütçü, “İslam'da Takva ve Önemi”, *DİB Dergisi*, Ankara 1963, c. II, sayı: 6-7, ss. 15-17.

³⁸¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 202.

³⁸² Araf, 7/26.

³⁸³ Gazzâlî, *Arifler Yolu- Minhacül' Arifin*, Elifbe Yay., İstanbul 1980, s. 26.

³⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. XXXIX, ss. 484-486.

³⁸⁵ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 158-159; Hasan Basri Cantay, “Takva”, *Diyanet İşleri Reisiği 1960 Yıllığı*, Ankara 1960, s. 65; İsmail Karagöz, “Kur'an'da Takva Kavramı ve Muttakî İnsanın Özellikleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 1995, c. XXXI, sayı: 4, ss. 53-54; Mehmet Soysaldı, “Kur'an Semantigi Açısından Takva”, *FİD.*, Elazığ 1996, sayı: 1, ss. 28-29.

³⁸⁶ Bakara, 2/41.

³⁸⁷ Âl-i İmran, 3/102.

³⁸⁸ Mahmud Ögütçü, “İslam'da Takva ve Önemi”, *DİB Dergisi*, Ankara 1963, c. II, sayı: 8-9, ss. 15-17.

böyleleri muradlarına erecek olanlardır.”³⁸⁹ "Ey müminler, Allah'tan takvâ üzere sakının ve sâdik kimselerle beraber bulunun. ”³⁹⁰

Kuşeyrî'nin eserinde rivayet edildiğine göre, Hz.Muhammed (s.a.v) de takva sahibi olan her ferdin âlinden (ailesinden) olduğunu ifade etmiştir.³⁹¹ Zât-ı Risalet (s.a.v) insanları cennete en fazla götürecektir amelin ne olduğu kendisine sorulduğunda “Allah'a saygı(takva) ve güzel ahlâktır.” buyurmuştur.³⁹²

Salih Baba Divanı'nda takva kavramı iki yerde geçmektedir.³⁹³ Bu şiirinde Salih Baba, *Yâr*'dan ayrı kalmasından dolayı ızdırıp yaşayan, O'na kavuşmak için dağları, sahraları dolaşan, türlü belâlara sabreden âşık motifini işlemiştir. *Yâr*'dan maksat Allah-u Teâla (c.c)'dir:

*“Yeter ey dil beni sen kâh ü sahraları gezdirdin
Belâ çevgânına karşı verip belimi ezdirdin
Ki bir nîm- nigâh ile zühd ü takvayı bozdurdun
Çekip firkat hicabını elimi Yârdan üzdürdün
Nihayet bir kuru nâmım mezar taşına kazdırdın

Benim bu çekdiğim mihnet hayâl-i infisâlidir
Ulüvv-i himmet-i devlet visâl-i ittisalidir
Kamu eşyadaki hikmet senin kudret kemâlidir
Ki bir nîm-i nigâh ile zühdü takvayı bozdurdun
Nihayet bir kuru nâmım mezar taşına kazdırdın”*³⁹⁴

³⁸⁹ Nur, 24/52.

³⁹⁰ Tevbe, 9/119.

³⁹¹ Kuşeyrî, *er- Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 202.

³⁹² Tirmizi, Birr, 62. (Bkz.: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c. III, s. 707)

³⁹³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 187.

³⁹⁴ Dil: Gönül, kalp; Kuh: Dağ; Çevgan: Cirit oyununda atlıların birbirlerine attıkları değnek; Nim: Yarım; Nigah: Bakış; İnfisal: Ayrılma; Firkat: Sevgili'den ayrılış; Ülüvv-i himmet: Yüksek gayret, himmeti çok olmak; Visal-i ittisal: Birbirine kavuşmak. (Bkz.: Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 187.)

Salih Baba şiirinde, hem Yâr'e kavuşma arzusu ve övgü hislerini; hem Yâr'in kudretini ve kemalini; hem yüceliği karşısında duyduğu korku ve acizliği; hem de Yâr'e sitemini birlikte anlatmaktadır. Ehlûllah arasında bu tür hal ve duygulara sıklıkla rastlanır. Örneğin Hasan el-Basri (ö.110-728) Allah'tan korku temasının, Rabiâtü'l Adeviyye (ö.185-806) ise Allah'a sevgi temasının temsilcilerinden olsalar da, her ikisinde de hüznün galip olan haldir ve her ikisi de *beyne'l havfi ve'r recâ* yani korku ve ümit arasında bir durum söz konusudur.³⁹⁵ Diğer mısradaki geçen “*zühdü takvayı bozdurdun*” ibaresinin dervişlerin yaşadığı hallerden olan şuhûd, gaybet veya sekr halini ifade ettiği söylenebilir. Tasavvuf kavramlarından olan şuhûd ve gaybet hâli, sâlikin kalbinde havf ve recânın galip gelmesiyle oluşan bir hâldir. Sekr hâli ise vecd ehlinde görülür ve sâlikin Allah'dan gelen cemal tecellileri karşısında mükâşefe hâlinin oluşmasıyla temyiz kabiliyetini kaybetmesidir. Bazen sûfilerin bundan dolayı yanlışlıklara düştüğü kaydedilmektedir. Sekr ve sekr halinden sonra ayılma anlamına gelen sahv, galebe hâlinde görülebilir. “*Nihayet bir kuru nâmım mezar taşına kazdırdın*” mısrasında, Salih Baba, ölümün vuslat ve Sevgili'ye yegâne kavuşma ânı olması dolayısıyla, Yâr'i bulmak için dağları ve sahraları dolaşan âşığın, nihayet ölüm ile O (c.c)'na kavuşmasına işaret etmiştir. Zira ölüm sebab-i rücu, rücû ise sebab-i mülakattır. Salih Baba divanında görülen bu duygular, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273)'de ve Yunus Emre (ö. 720/1320)'de de görülebilmektedir. Mevlânâ meşhur sözüyle ölüm gününü “*Vuslat Gecesi*” ilan etmiş, Yunus Emre de “*Mana eri bu yolda melül olası değil, Mana duyan gönüller hergiz ölesi değil*” mısralarıyla âşıkların ölümle hayat buldukları anlatmıştır.³⁹⁶

Netice itibarıyla Salih Baba'nın takva kavramını ıstılahi anlamına muvafık olarak kullandığı görülmektedir. Zühd kavramı ile birlikte kullanması, iki kavramın da

³⁹⁵ Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, s. 125.

³⁹⁶ Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, ss. 123-124.

birbirini tamamlayan anlam çerçevesine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Zira zühd de takva gibi İslamî yaşantıda ilâhî hududa riayet etmeyi gerektirmektedir.³⁹⁷

2.2.10. Zikir (الذکر)

Zikir, sözlük anlamı itibariyle bir şeyi ezberleyip korumak, zihinde tutmak, hatırlamak, ders edinmek, yâd etmek, anmak, öğüt, namaz, dua anlamlarına geldiği gibi; hatırlamak, sürekli anmak anlamlarına da gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biridir.³⁹⁸ Zikir kavramının anlam alanı günümüzde sınırlandırılmış ve yalnızca Allah'ın adını dil ile anmakla özdeşleştirilmiştir.³⁹⁹

Tasavvufî ıstılahta *zikir*, Allah'ı anmak ve gaflete düşmemektir. Allah'ın ilâhî isimlerini veya “*La ilahe illallah*” lafzını söylemek ve tekrarlamaktır. Tarikat ehlinin belli kelimeleri, belli sayıda, belli zaman veya sürelerde, tasavvufî edep kuralları dairesinde düzenli olarak dil veya kalp ile söylemeleri de zikrin uygulama boyutunu oluşturur. Zikir kalbin amelidir.⁴⁰⁰

Kur'an-ı Kerim'de “*zikir*” kelimesi iki yüz elli altı yerde geçmektedir. Genellikle sözlük manasına uygun olarak Allah (c.c)'ı anmak, O'nu daima hatırlamak anlamında olduğu gibi, namaz ve Kur'an kelimeleri yerine de kullanılmıştır.⁴⁰¹

Ayet-i kerîmede: “*Siz beni zikredin, Ben de sizi zikredeyim. Bana şükredin, nankörlük etmeyin.*”⁴⁰² buyurulmuştur. Allah-u Teâlâ (c.c)'nın zikre karşılık zikirle muamele etmesi diğer ümmetlerden hiçbirine lütfedilmemiştir.⁴⁰³

³⁹⁷ Erhan Yetik, “Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Zühd ve Takvası”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1993, sayı: 7, ss. 127-135.

³⁹⁸ El-Cerrahi, *İstılahat-ı Sofiyye*, s. 431; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. II, s. 73; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 179; Musa Bilgiz, “Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, Erzurum 2006, s. 210.

³⁹⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, c. III, ss. 540-543.

⁴⁰⁰ Cürcani, *Ta'rifat*, s. 109; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 126-127; Gümüşhanevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, s. 411.

⁴⁰¹ Reşat Öngören, “Zikir”, *DIA.*, İstanbul 2013, c. XLIV, ss. 409-412.

⁴⁰² Bakara, 2/152.

⁴⁰³ Kuseyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 256.

Allah-u Teâla (c.c), Musa ve Harun (a.s)'ı Firavun'u imana davet etmeğe göndereceği zaman bile zikrullahtan gafil olmamalarını şöyle emretmektedir: “*Sen ve kardeşin birlikte ayetlerimi götürün. İkiniz de Beni hatırlayıp anmakta gevşeklik göstermeyin.*”⁴⁰⁴ “*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.*”⁴⁰⁵ Yani bütün hallerde Allah'ı zikredin.⁴⁰⁶

Tasavvufî eğitimin ana arteri olan zikir Kur'an'da da açık nas ile tüm inananlara emredilmektedir. Kişi ancak sevdiğini zikreder. Kuşeyri de bu ayette iş'arı bir surette Allah'ı zikredin emrinden Allah'ı sevin manasını iktibas ettirmiştir.⁴⁰⁷

Salih Baba da divanında zikir konusuna geniş yer ayırmıştır.⁴⁰⁸ Aşağıdaki beyit ile Nakşî yoluna ait zikir usulünü anlatmaktadır:

*“Virdimiz ism-i celâl'dir kalbimiz "Hay"dır bizim
Zikrimiz ihfâ-durur esrâr-ı Kur'ân bizdedir”*⁴⁰⁹

Salih Baba bu beyitte tarikatta usûlen kullanılan virdin ism-i celâl yani “*Allah*” kelimesi olduğunu ifade etmektedir. Zira Ebû Bekir (r.a)'a kadar uzanan bu yolda “*ism-i Zât*” (“*Allah*”) ve “*nefy ve isbat*” (“*Lâ ilâhe illallah*”) zikirleri icra edilir. Zikir tasavvuf ehline *hafî* ve *cehri* olarak iki şekilde uygulanır. Hafi olan gizli ve sessiz, cehri olan açıktan sesli olarak yapılır. Salih Baba'nın “*Zikrimiz ihfâ-durur*” ibaresinde ele aldığı gibi Nakşbendiyye-Halidiyye usulünde daha ziyade hafi zikir benimsenmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ Taha, 20/42.

⁴⁰⁵ Ahzâb, 33/41.

⁴⁰⁶ “Bütün hallerde zikrin açık tefsiri ise şudur: Şüphesiz kul, dört halin dışında değildir: taat, masiyet, nimet, darlık. Taatte olan kimse, taat içinde başarı ihsan ettiği için Allah'ı övmeli, yaptığı taatin kabulünü O'ndan dilemelidir. Masiyette olan bir kimse, o işten alınması için Allah'a dua etmeli, tevbe nasib etmesini dilemelidir. Nimet içinde olanın ise, Allah-u Teâla'yı şükür yoluyla anması gerekir. Darlık içinde olanın ise sabır yoluyla Allah'ı anması icab eder. Bilesin ki, Allah'ın zikrinde beş güzel haslet vardır: 1.Allah'ın rızası, 2.Taatte istekli olmak, 3.Allah'ı andığı zaman şeytana karşı korunma içinde olmak, 4.Kalbe rikkat gelmesi, 5.Masiyetlere engel olmasıdır.” (Bkz: Semerkandi, *Tenbihu'l Gafilin ve Bustanu'l Arifin*, s. 421.)

⁴⁰⁷ Kuşeyri, *Letâifü'l-işârât*, c. V, s. 142.

⁴⁰⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 106, 137, 153, 138, 339.

⁴⁰⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 137.

⁴¹⁰ Vahit Gökteş, Ali Tenik, “Tasavvufî Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Elazığ 2014, sayı: 8, s. 279; Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA.*, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 411; Mehmet Necmettin Bardakçı, “Sûfilerin Zikir Yöntemlerinin Adab-Erkan Bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları”, *Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2007, c. IX, sayı: 17, s. 17; Hani, *Hadaiku'l Verdiyeye*, s. 949.

Salih Baba “*kalbimiz "Hay"dır bizim*” cümlesiyle, vukuf-u kalbî de denilen, kalbin zikir esnasında zikredilenden haberdar olması kuralına işaret etmiştir.⁴¹¹ Mürid zikrederken sükûnetle kibleye karşı oturarak letâif-i hamsede hangi zikir makamında ise onun üzerinde yoğunlaşır. Bu başlangıçta sol memenin altında kalp, sonra sırasıyla sağ memenin altında ruh, sol memenin üstünde sır, sağ memenin üstünde hafî ve göğsün ortasında ahfâdır. Sâlik için amaç “*sultânü'l-ezkâr/zikr-i sultânî*” denilen zikir kıvamına ulaşmaktır. Bu usûl, kalpten başlayarak, ahfâyaya kadar beş latifenin zikre iştirak ettirilmesinin yanında, iki kaş arasında bulunduğu kabul edilen nefsin de zikre katılması ile bütün cesedin zikretmesi anlamına gelir.⁴¹²

*“Kuralım halka-i zikri
Kamu bir edelim fikri
Kılalım hamd ile şükri
Bu meydân-ı muhabbettir
Tarîk-i ehl-i iffettir”*⁴¹³

Salih Baba bu şiirinde müntesibi olduğu Nakşbendilik tarikatındaki *Hatm-i Hâcegan'a* işaret etmektedir. Zira zikir ferdî olarak yapılabildiği gibi, grup halinde de yapılabilir.⁴¹⁴ Müridânın hatm-i hâceganı halka şeklinde oturarak icra etmeleri nedeniyle “*Kuralım halka-i zikri*” ifadesi; hatmeye idare eden kişinin nidâsı ile gözler yumulup sessiz bir ortamda zikre konsantrasyon sağlandığı için “*Kamu bir edelim fikri*”; tevbe istiğfar edilerek başlanıp, salavat-ı şerifeler ile devam ettirilerek Fatiha

⁴¹¹ el-Hânî, *Adâb*, s. 222.

⁴¹² Öngören, “Zikir”, s. 411.

⁴¹³ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 106.

⁴¹⁴ Zikir halkaları cennet bahçelerine benzetilir. Bu mevzu ile ilgili hadis-i şerifler de mevcuttur: “Bir topluluk Allah'ı zikrederse melekler onları kuşatır ve rahmet onları kaplar.” (Müslim, Zikir, 8). Muhasibi cennet bahçelerinden istifade etmenin gerekliliğinden bahsederek şu hadis-i şerifi hatırlatır: “Cennet bahçelerine uğradığımızda onlardan yararlanın.” Kendisine “Ya Resulallah Cennet bahçesi nedir?” diye sorulduğunda; “Zikir halkalarıdır.” diye cevap vermiştir.(Bkz.: Muhasibi, *Er-Riaye Kalb Hayatı*, s. 530.)

sûresinin başta ve sonda 7’şer defa, İnşirah sûresinin 79, İhlâs sûresinin ise 1001 defa okunması⁴¹⁵ ile teşkil edildiği için ve “*Kılalum hamd ile şükri*” ibareleri kullanılmıştır.

“Ol müdavim zikr-i Hakk'a dâima

*Boş bırakma kalbini hiç bir nefes”*⁴¹⁶

Salih Baba bu beyitte Nakşbendiyye’nin temel esaslarından olan *Halvet-der-Encümen*’e telmihte bulunmaktadır. Sufiyye ıstılahında *halvet*, müridin ibadet için çekildiği تنها yer anlamındadır. *Encümen* ise toplum, topluluk manasında kullanılmaktadır. Bu bağlamda halvet-der-encümen sâlikin halk arasında iken bile Allah ile olmasıdır.⁴¹⁷ Kur’an-ı Kerim’de Hak Teâla (c.c) şöyle buyurur: “*Öyle rical vardır ki, ne ticaret, ne de alışveriş onları Zikrullah’tan alıkoymaz.*”⁴¹⁸ Şeyh Ebu Said Harraz’a göre, zikir insanı öyle kaplar ki, en kalabalık ortama dahi girse zikrinden maada hiçbir şey işitmez. Ekâbir-i Nakşbendiyye, kâmil insanı kendisinden birçok kerametler sâdır olan değil; toplum içine karışan, alışverişini yapan, evlenen, geçimini kendisi temin eden, bununla birlikte kalbi daima Allah’ın zikriyle huzurda olan kişi olarak tanımlamışlardır.⁴¹⁹ İmam-ı Rabbani kalpte gaflet büsbütün gidinceye kadar zikir yapmak gerektiğini ifade etmiştir.⁴²⁰

“Olup kâim seherlerde çalış zikre devam eyle

*Zikirden bil garaz her bir murada nail olmaktır”*⁴²¹

Zikrin en efdal zamanının seher vakti olduğunu vurgulayan Salih Baba, zikir sayesinde kişinin her muradına nail olacağını da ifade etmektedir. Sâlik için “*murad*” ile kastedilen Allah’a kavuşmaktır. Cenab-ı Hak (c.c)’a hakiki kulluk edebilmek ve

⁴¹⁵ Öngören, “Zikir”, s. 411.

⁴¹⁶ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 153.

⁴¹⁷ el-Hânî, *Âdâb*, s. 225.

⁴¹⁸ Nur, 24/37.

⁴¹⁹ el-Buhari, *Makamât-ı Nakşibendiyye*, ss. 325-326.

⁴²⁰ İmam-ı Rabbani, *Mektubat*, Çev.: H. Hilmi Işık, Sönmez Yay., İstanbul 1968, s. 56.

⁴²¹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 138.

ardından marifetullahı erişmek ancak zikrin kalpte meydana getireceği tasaffi derecesine bağlıdır. Zira zikrin safiyeti ile haller kalbe yerleşir.⁴²²

“Nazar kıldım bu ekvâne bu esrarı nemî-dânem

Boyandım her bir elvâne bu esrarı nemî-dânem

Ne bir zevk ü halâvet var ne bir zikr ü ibâdet var

Ne bir an istirahat var bu esrarı nemî-dânem

Kimi Allah'ı zikr eyler kimi mâlını fikr eyler

Kimi hâline şükr eyler bu esrarı nemî-dânem ”⁴²³

Salih Baba “Nazar kıldım bu ekvâne” diye başlayan şiirinde ekvâne (âlemlere) baktığını bildirip, gördüğü manzaraları anlatmaktadır. “Boyandım her bir elvâne” lafzıyla sâlikin seyr ü sülûku esnasında türlü merhalelerden geçmesi anlatılmaktadır. Zira Salih Baba birçok şiirinde renkten renge boyanmak mevzuunu işlemiştir: “Pîrimin renginden renge boyandı, Âlem-i ekvânı cevân eyledi”⁴²⁴ mısralarında mürşidinin renginden renge boyanmaktan; “Meğer hâb-ı gafletteydim uyandım, Cümle esmalardan renge boyandım”⁴²⁵ mısralarında ise Allah-u Teâlâ (c.c)’nin türlü isimlerinin tecelligâhı olup, bu isimlerin rengine boyanmaktan bahis açmıştır. Yunus Emre de şiirinde: “Yanmışam ‘ışkuna tâ küil olunca, Boyandım rengüne solmazam ayruk”⁴²⁶ ifadesini kullanarak âşıkların renge boyanma hâl ve keyfiyetlerini izah etmiştir. Sûfiler, bu hâllere “Tekvin - çeşitli boyalara boyanmak” demişlerdir.⁴²⁷ Yukarıdaki şiirde ayrıca muhtelif insan tiplerine göre, kimi zikr ehli, kimi dünya ehli, kimi şükür ehli olarak

⁴²² Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, s. 41; Es-Seyyid Abdülhakim Arvasi, *Rabta-i Şerife*, B.D.Yay., İstanbul 2003, s. 159.

⁴²³ Ekvân: Kevn yani âlem kelimesinin cemi’idir. (Bkz: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 336) ; Halâvet: Tatlılık, şirinlik. (Bkz: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 189) ; Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 217-218.

⁴²⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s.339.

⁴²⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s.339.

⁴²⁶ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 105; Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı*, Odunpazarı Belediyesi Yay., İstanbul 2006, s. 72.

⁴²⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul ts., s. 193.

ele alınmıştır. Buna rağmen her kim ne ile işğal ederse etsin bu dünya hanında kimseye istirahat olmadığı da ifade edilmektedir.

“Def ile dünbelekle zikr edenler

Huda'dan eylemezler mi hicabı”⁴²⁸

Zikir esnasında bazen ney, kudüm ve def gibi aletler ile fon müziği kullanılabilir. ⁴²⁹ Salih Baba, zikredilirken çalgı aletlerinin kullanılmasını veya bunda aşırıya kaçılmasını eleştirmekte, bu kısım kişilere serzenişte bulunmaktadır. ⁴³⁰

Netice itibariyle Salih Baba zikrin önemini ifade etmiş ⁴³¹ , fakat bunda takılı kalmamak gerektiği aşağıdaki beyitte ele alınmış ve bu yolda ilerlemek isteyen sâlik için en gerekli şeyin hizmet ile mürşidin rızasını, oradan da Allah’ın rızasını kazanmak olduğu, zikir-fikir-ibadet üçlüsünün amaç değil Allah’ın rızasını kazanmaya araç olduklarını ifade etmiştir:

“Zikr ü fikr ile ibâdetle varılmaz bu yola

Hizmetinde dâim ol şeyhin rızâsını dile”⁴³²

2.2.11. İhlas (الإخلاص)

İhlas kelimesi lügatteki karşılığı itibariyle kalbini safi etmek, içten samimi ve riyasız sevgi, doğruluk, arınmak ve bağlılık anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, ibadet ve davranışları riyâdan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için

⁴²⁸ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 137.

⁴²⁹ Hamza Kılıç, *Zikir ve Tevhid Eğitimi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 18.

⁴³⁰ Müzik aletleri konusunda mutasavvıflar arasında muhtelif görüşler mevcuttur. İsmail Hakkı Bursevi bütün müzik aletleri için oyun ve oynışta kullanılmaları durumunda haram olacaklarını, oyun dışında kullanıldığında ise bazılarının göre haramlığının ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Çünkü buradaki haramlık içki ve zinadaki haramlık gibi değildir. Zira insan bir sesi işittiğinde, hâsıl olan meyli tabiatından ise *şehvet*, nefisten ise *heva* olur ki, bu iki durum da şeytanidir ve haramdır. Ama meyil kalp âleminden olursa *muhabbet*, ruh mertebesinden ortaya çıkarsa buna *üns ve huzur* denir ki bu ikisi helaldir ve Rahmanidir. Böylece işitmekte ve dinlemekte Hak ehli ile batıl ehli birbirinden ayrılmış olur. (Bkz: Turyan, *İsmail Hakkı Bursevi Hazretleri*, s. 143)

⁴³¹ Nakşbendî büyüklerinden Muhammed Parisa, Ehl-i Basiret’in zikir hususunda şöyle buyurduğunu nakleder: “Asıl amaç ve bütün ibadetlerin gayesi, Hak Teâla’yı hatırlamaktır, yani zikirdir. Bu dünyadan, kalbi Allahu Teâla’nın dostluğu ve muhabbetiyle dolu ve bu muhabetle daima Allah’ı zikreder olduğu halde giden kişi, büyük bir saadete gitmiş olur. Bir insanda Hak Teâla’nın zikri olmadan O’nun muhabbet ve ünsiyeti de olmaz.” (Bkz.: Sağiroğlu, *Şah-ı Nakşbend*, s. 192.)

⁴³² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 163.

yapmak, kulun bütün hal ve sözlerinde sadece Allah'ın rızâsını gözetmesi manalarını taşımaktadır.⁴³³ İhlas tevhidin çekirdeği olduğu içindir ki, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın birliğini anlatan yüz on ikinci sûreye *İhlas Suresi* denmiştir.⁴³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de ihlas kavramının kökü olan *hulûs* kelimesi ve bu kelimedenden türemiş muhtelif kelimeler otuz yerde geçmektedir. Onbir ayette geçen “*muhlis*” ifadesindeki ihlâs kavramı “yalnız Allah'a yönelen mü'min” anlamında; on ayette geçen “*muhlas*” ifadesi ise sıfat konumunda olup, peygamberlerin ve mü'minlerin vasfı olarak kullanılmıştır. Allah'ın yardımı, şeytanın insanı azdırmaya ve Allah yolundan uzaklaştırmaya çalışmasına karşılık ihlaslı kullara yöneliktir. Zira bir kul, Allah'ın inayeti ve yardımı olmadan muhlis olamaz.⁴³⁵

Kuşeyrî'nin eserinde nakledilen hadis-i şerifte Rasulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “*Üç konuda Müslümanın kalbi hıyanet içerisinde olmaz; Allah için yapılan amelde ihlâslı olur, devlet başkanına karşı samimi olur ve müslüman toplumu ile beraber olur.*”⁴³⁶

Salih Baba Divanı'nda, *ihlas* kavramı sekiz yerde geçmektedir.⁴³⁷ Bunların yedisinde tasavvufi istilahına uygun anlamda, bir yerde⁴³⁸ ise İhlas Sûresi'nden bahisle kullanılmıştır:

“*Sana ihlâs ile sâlik olanlar*

Senin aşkınla bulmaz mı telezzüz”⁴³⁹

⁴³³ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 257; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 154; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIV, s. 1227; Cürcanî, *Ta'rifat*, s. 15; Süleyman Ateş, “İhlâs”, *DİA.*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 535; El-Cerrahi, *İstilahat-ı Sofiyeye*, s. 174; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 285; Gazzâlî, *Arifler Yolu- Minhacül' Arifin*, s. 80; İbn Arabî, *Mişkat'ul Envar*, s. 25.

⁴³⁴ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 171-172; Yunus Ekin, “İhlas Kavramının Semantik Analizi”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2002, sayı: 9, s. 152.

⁴³⁵ İsmail Karagöz, “Kur'an'da İhlas Kavramı ve Muhlis İnsanın Vasıfları”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 1997, c. XXXIII, sayı: 4, ss. 71-72; Süleyman Ateş, “İhlâs”, *DİA.*, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 535-537.

⁴³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3, 225, no. 13383; Tirmizî, *İlim*, 7, no. 2658. (Bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 289).

⁴³⁷ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 95, 131, 144, 159, 412, 252.

⁴³⁸ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 355.

⁴³⁹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 95.

Salih Baba, bu beytinde Allah aşkına ulaşmak ile bir mürşid-i kâmile gönülden bağlanıp seyr ü sülûkünü tamamlamak arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Sâlikin, tevhid ve Bekâ mertebelerinde Allah'ın sıfatlarını müşahede etmek ve Allah'ta fani olmak için, bir mürşidin eğitiminde, İslami edep dairesinde hizmet etmek suretiyle ahlâkını güzelleştirmesi ve imanını kemale erdirmesi, hem mürşidin hem de kendisinin verdiği sözdür.⁴⁴⁰

“İhlâs ile Salih tutagör dâmen-i Hızır

Şeyhin gibi bir himmet-i merdân ele girmez”⁴⁴¹

Salih Baba şeyhini Hızır'a⁴⁴² benzeterek, ihlas ile eteğinden tutup, mana âleminin yiğitlerine tabi olmanın ve himmetlerine nail olmanın büyük bir devlet olduğunu ifade ediyor.

“Sâlih'â bir kimseye yol aldırın ihlasıdır

Çektiğim bunca sitem bir dilberin sevdasıdır

Hazret-i şeyhim efendim ehl-i hâsın hasıdır”⁴⁴³

Salih Baba, ancak ihlas sahibi olan sâlikin manevi ilerlemesinin mümkün ve vâki olduğunu ifade ediyor. Nitekim İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) de, şerîatın üç cüzü olan ilim, amel ve ihlas üzerinde durmuş; bunun yanında tarîkat ve hakikat

⁴⁴⁰ Gümüşhanevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, s. 97.

⁴⁴¹ Dâmen: Etek; Merdân: Yiğitçe; (Bkz.: Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 144.)

⁴⁴² Hızır hakkında gerek Anadolu bölgesinde İslam kaynaklı, gerekse diğer din ve kültürlerde farklı kaynaklardan ve efsanelerden beslenen muhtelif tasavvurlar mevcuttur. Hızır konusu Kur'an-ı Kerim'de iş'ari olarak Kehf Suresi'nde Hz.Musa (a.s) ile Hızır kıssası olarak bilinen ayetlerde Hızır'ın ismi “*tarafımızdan kendisine bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul*” (Kehf, 18/65) ifadesi ile geçmektedir. Buhari ve Müslim'in hadis kitaplarında bulunan rivayetlerde ise bizzat Hızır ismi yer almaktadır. Mutasavvıflar ise Hızır'ın peygamber veya veli olması açısından iki farklı görüş benimsemişlerdir. İbn Arabî'ye göre Hızır, misal âleminde müşahade edilebilen bir kabiliyette, hayat-ı nuraniye ve ruhaniye boyutunda hayat sahibi olan, suret-i melekîyyesi beşerîyyet üzerine galip, gözden gizlenebilen, Kutup görevi ile muvazzaf olup, Allah'ın inayeti ile darda kalanların imdadına yetişebilen bir zattır. Said Nursi'ye göre, Hazret-i Hızır ikinci mertebe-i hayatta yaşamakta, bu sebeple aynı anda birçok yerde bulunabilmekle birlikte beşerîyyet lavazımatı ile mukayyet değildir. Evliyanın Hazret-i Hızır ile maceraları bu hayat tabakasını aydınlatır ve isbat eder. Hatta velayet makamlarında Hızır makamı denilen bir makam vardır ki, o makama ulaşan veli, Hızır'dan ders alır ve Hızır ile görüşür, hatta bazen o makam sahibi veli, yanlış olarak Hızır zannedilir.

(Bkz. Serrac, *Lüma' İslam Tasavvufu*, s. 505-506; Yusuf Kenan Atılğan, “Farklı Din ve Kültürlerde Hızır Tasavvurları, Kaynakları ve Günümüze Yansımaları”, *Bingöl Üniv. Yay.*, Bingöl 2014, s. 650-656).

⁴⁴³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 131.

mesleğinin ise, ihlâs esasının tamamlanması ve tahakkuku için birer yardımcı olduklarını ve şeriatın böyle tekmil edilebileceğini beyan etmiştir.⁴⁴⁴

“Salih bulmuştur Mevlâ'sın

Kazanmıştır çok İhlasın

Râziyam bir kerre desin

Bana pîrim ‘Deli Dervîş’”⁴⁴⁵

Bu şiirinde ihlası ve Allah’ın kuldan razı olma makamını elde ettiğini ima eden Salih Baba, şeyhinden gelecek her iltifata da meftun olduğunu zikrediyor. Kaynak kitabımız olan *Salih Baba Divanı* adlı eserin müellifi Şeyhettin Yalçinkaya bu şiire bir dipnot düşerek şu açıklamayı yapmıştır: *“Bu beyit açıklanırken Peygamberimiz(s.a.v)’e atfen ‘Ya Ali, sana deli denmedikçe veli olamazsın.’ rivayeti nakledilirdi. Salih Baba’nın şeyhinden kendisine deli demesini istemesi buna dayandığı söylenirdi. Fakat kaynaklarda Resulullah (s.a.v)’den böyle bir rivayete rastlanmamıştır.”⁴⁴⁶*

“Bir acâib bahre düştüm âbı yok tufanı çok

Gelmişim ihlâs ile sen keştibâne çâre ne”⁴⁴⁷

Salih Baba şiirlerinde benzetmete dayalı sanatlardan teşbih ve istiâreyi sıklıkla kullanmıştır.⁴⁴⁸ Bu deyişinde *“suyu yok ama tufanı çok acayip bir deniz”* olarak dünya kastedilmektedir. Salih Baba kaptan olarak gördüğü ve ihlas ile imdad istediği

⁴⁴⁴ Necip Fazıl Kısakürek, *İmam-ı Rabbani Mektubat*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1999, s. 107; Nimetullah Arvas, *“İmâm-ı Rabbânî’nin Üzerinde Durduğu İki Önemli Husus: İhlâs ve Peygamber’e Tâbiyet”*, *Uluslararası İmam-ı Rabbani Sempozyumu Tebliğleri*, Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yay., İstanbul 2018, s. 134.

⁴⁴⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁴⁶ Bu açıklama için Bkz.: (Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 417).

Tasavvuf ıstılahında *“muvelleh sufilik”* adlı bir kavram vardır ki, sersemlik, şaşkınlık, hayrete düşme, aşk ve hüzünden dolayı deli divane olma, yaptığını bilmez bir hale gelme gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Muvelleh dervişler genellikle halk arasında kerametlerinden dolayı velilik mertebesinde görülmekte, meczub veya mecnun olarak da tesmiye edilebilmekte iken, ulema mabeyninde ise delilik ithamına maruz kalıp küçümsenebilmekte idiler. Muvelleh kavramı ilk başta bu tür meczub vasıflı dervişler için kullanılmış iken, daha sonraki dönemlerde Kalenderi, Haydari ve Rifai dervişlerinden yadırganan tavırlar gösterenleri belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır. Salih Baba ise bu şiirinde *“deli derviş”* kavramını, aşktan hayrete düşen, bu itibarla ne yaptığını bilemeyen derviş anlamında kullanmıştır.

Bkz: (Eyüp Öztürk, *“Muvelleh Kavramı Üzerine”*, *AÜİFD.*, Ankara 2012, sayı: 53, ss. 35-50; Talip Ayar, *“Velilik ile Delilik Arasında; İbnu’s-Serrâc’ın Gözünden Muvelleh Dervişler”*, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bolu 2014, c. II, sayı: 3, ss. 89-95.)

⁴⁴⁷ Keştiban: Gemici, kaptan; Bkz .Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 292.

⁴⁴⁸ Doğan, *a.g.e.*, s. 22.

şeyhinden çare beklediğini edebî bir dille ifade ediyor. Zira ihlas, gönülde yalnızca Hak Teâlâ(c.c)’yı kastederek ve Allah’a takarrubu murad ederek, amelleri her türlü kusurdan ve manevi lekelerden arındırmaktır. Bu nedenle mutasavvıflarca ibadetlere değer katan fakat insanlara en ağır gelen amel olarak yorumlanmış, âbidlerin güçlü olanlarının makamı olarak tavsif edilmiştir.⁴⁴⁹

“Pîr-i Sâmî Hazret'ine hadim ol ihlâs ile

Cân u dilden eyle hizmet bozmayıp ikrarını ”⁴⁵⁰

Can-ı gönülden, “*ihlas ile hizmet edip teslim ol*” diyen Salih Baba, adeta her türlü imtihan karşısında bu yoldaki ikrarını yani biatını bozmadan yoluna devam etme tavsiyesinde bulunuyor. Tasavvuf yolunda mürşide ve ihvana hizmet manevi ilerlemeye vesiledir. Hizmet ehli, kendi yerine başkasına veren, her vakit Allah’ın kullarına hizmet etmeyi kendine vazife addeden, hizmeti nafîle amel ve ibadete tercih eden kişiler olarak vasıflandırılmıştır. Dervişler bu hususta *mukim* veya *misafir olanlar* olarak ikiye ayrılır. Misafirler kendi nasipleri adına sevap elde etmek için sefer edenler, mukim olanlar da hizmet için ikamet edenlerdir. Peygamber hadimlerinin en bariz örneklerinden biri olan Enes b. Malik (r.a), yirmi yıl Rasulullah (s.a.v)’in hizmetinde bulunma şerefine nail olmuştur.⁴⁵¹

“Pîr-i Sâmî Hazretine var yürü ihlâs ile

Kul olup dur kapısında hizmet-i merdâna bak ”⁴⁵²

Müslümanlar arasında tasavvuf erbabı olarak anılan sufiler kendilerini tevhid ve hizmete adanmışlardır. Bu iki kavram da bütün hayırların kaynağı olan marifetullahın

⁴⁴⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 242; Herevî, *Kitâb-u Menâzilü's-sâirin*, s. 40; Kelabazi, *Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 117; Muhasibî, *Er-Riaye Kalb Hayatı*, s. 146; Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, s. 144.

⁴⁵⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 258.

⁴⁵¹ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, s. 402; (Bkz: Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarifu'l Mearif*, ss. 130-131.)

⁴⁵² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 178.

bir semeresidir. Bu semerenin kula lütfedilmesinin sebebi ise kulun ihlas ile ettiği hizmetidir.⁴⁵³

“Ben Hazret-i Sâmî gibi mir'âtımı buldum

Mir'ât-ı musaffayı görüp zâtımı buldum

Hem sûre-i İhlâs ile isbâtımı buldum

Sevdası o yârin meni mest eyledi gitti

Şol gamzeleri canıma kasd eyledi gitti”⁴⁵⁴

Salih Baba bu şiirinde, İhlas sûresindeki hakikatleri şeyhinin gösterdiği ayna ile temaşa ve tasdik ettiğini, Kur'an-ı Kerim'deki İhlas Suresi'nin iman ve tasdikte ne kadar öneme haiz olduğunu “*Hem sûre-i İhlâs ile isbâtımı buldum*”⁴⁵⁵ mısrasıyla ifade etmektedir. Bu sûre, İslam'ın esas olan tevhid ilkesini en öz halde, hem avâmın, hem havâssın idrakine uygun bir şekilde beyan emektedir.⁴⁵⁶

Netice itibariyle Salih Baba her amelin başı olan, riyadan uzak, safî niyetle yapılan ibadetlerin esas olan ihlas kavramının önemini şiirlerinde ifade etmiş, sülûk ehline gönülden, sırf Allah rızasını gözeterek hizmet etmenin ehemmiyetine dair tavsiyelerde bulunmuştur.

2.2.12. Kanaat (القناعة)

Sözlükte “açgözlü olmayıp hırs göstermemek, kismetinden fazlasına göz dikmemek, helal ile yetinip haramı istememek, az şeyi de olsa kismetine razı olmak, taksime rıza gösterme” şeklinde açıklanmakta; “hırs, tamah, şereh (hazlara düşkünlük) ve tûl-i emel gibi kavramlarla ifade edilen mal ve dünya tutkusunun kalpten silinmesiyle kazanılan ahlâkî bir erdem” olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵⁷ Kuşeyrî'nin

⁴⁵³ Dilaver Selvi, “Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlakı ve Hizmet”, *KÜİFD.*, Kars 2017, c. IV, sayı: 1, s. 86.

⁴⁵⁴ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 355.

⁴⁵⁵ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 355.

⁴⁵⁶ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 285; Cemal Bayak, “Aziz Mahmud Hüdâyî: Fâtiha Ve İhlâs Sûreleri Tercümelere ve Tevhîd Manzûmeleri”, *Turkish Studies Türkojji Araştırmaları*, Ankara 2016, c. XI, sayı: 10, s. 89.

er-Risale adlı eserinde beyan ettiği tarife göre, kanaat kişinin “me’lûfâtı” yani “alışılmış günlük ihtiyaçlarını” elde edemediği durumda bile yine sükûnet hali üzere bulunmasıdır.⁴⁵⁸

Kanaat kavramı, Kur’an-ı Kerim’de lafız olarak değil, mana olarak bulunmaktadır: “*Erkek ve kadın, her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatla yaşatırız.*”⁴⁵⁹ ayetindeki “hoş hayat” (hayaten tayyibe: حَيَوَةٌ طَيِّبَةٌ) ifadesi için bazı müfessirler kanaatkar olmaya işaret edildiğini söylemektedir.⁴⁶⁰ Ayette “sâlihan” kelimesinin kullanılması ile “kalbin amelleri” olan duygu, düşünce ve niyetlerin de düzeltilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Mutasavvıflar da tefsir âlimlerinin yorumlarından yola çıkarak bu ayetle kanaat sahibi olmayı ilişkilendirmişlerdir. Ayetin zahir yorumunda kanaate çok yakın bir mana olmasa da, kanaat ile hayatın hoş ve hoşnut olunacak bir hayat olacağı ilişkilendirilebilir.⁴⁶¹

Kur’an-ı Kerim’de Hz.Muhammed (s.a.v)’in hanımları, dünyayı veya Allah Resûlü’nü mü tercih edecekleri hususunda uyarılmışlardır.⁴⁶² Ayrıca Allah Resûlü’nün “*Ey Allah’ım! Muhammed ailesinin rızkını yetecek kadar kıl.*”⁴⁶³ diyerek dua ettiği de bilinmektedir. Resûlullah’ın hayat tablosundaki sayısız misaller de kanaat içerisinde dünyaya hiç meyletmeden yaşayan bir peygamberin ümmetine en büyük bir örnek olmalıdır.⁴⁶⁴ Kanaatkâr olmayan, kendi üzerindeki nimetleri görüp şükretmeyen ve gözü

⁴⁵⁷ Cerrahi, *İslahat-ı Sofiyeye*, s. 218; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 413; Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 150; Mustafa Çağrı, “Kanaat”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 289; Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 318; Mustafa Çağrı, “İslam Ahlâkı ve Temel Değerleri (Adalet, Doğruluk, Emanet, Kanaat ve Haya)”, *TDV 2006 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler*, Ankara 2007, s. 50.

⁴⁵⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 197.

⁴⁵⁹ Nahl, 16/97.

⁴⁶⁰ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, c. III, s. 275.

⁴⁶¹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183; Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 196; Mahmut Esad Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2015, s. 284; Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, c. III, ss. 438-439.

⁴⁶² Ahzâb, 33/28.

⁴⁶³ Buhari, Rikak, 17. (Bkz.: Nevevi, *Riyâzü’s-Salihîn*, c. II, s. 337)

⁴⁶⁴ Mansur Gökcan, “Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri”, *ÇÜİFD.*, Adana 2018, c. XVIII, sayı: 1, s. 104.

hep kendisinden madden daha üst sınıfta olanlara bakan kişi ne kadar zengin olsa da hakikatte fakirdir, zira gözü hırs ile açıtır.⁴⁶⁵

Cerir b.Abdullah, Allah Resûlü (s.a.v)’den şu hadisi rivayet etmiştir: “*Kanaat, bitmez tükenmez bir hazinedir.*”⁴⁶⁶ Başka bir hadiste ise Resûlullah (s.a.v) : “*Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah’ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur.*”⁴⁶⁷ Ebû Hureyre (r.a)’den rivayet edildiğine göre Hz.Muhammed (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Gerçek zenginlik, mal çokluğu değil, gönül tokluğudur.*”⁴⁶⁸

Kuşeyri’nin naklettiği bir hadiste, Resûlullah (s.a.v) : “*Verâ sahibi ol ki, en çok ibadet eden insan olasın. Kanaatkâr ol ki, nimetin kıymetini en çok bilen şükreden bir kimse olasın. Kendin için arzu ettiğin bir şeyi başkaları için de arzu et ki, mü’min olasın. Yakınların ile iyi komşuluk yap ki, müslüman olasın. Az gül, çünkü gülmek kalbi öldürür.*”⁴⁶⁹ buyurmuştur.

Salih Baba divanında kanaat kavramı aşağıdaki beyitlerde geçmektedir:

“*Pîr-i Sâmi kademinde türabız*

Ne câh gözediriz ne kâmyâbız

Kanâat-nişîiniz ehl-i harabız

Âlem-i ekvânda devrânımız var”⁴⁷⁰

Yukarıdaki dörtlükte sâlik; makam, mansıb gözetmeyen, harabat ehlinden olan, hiçbir mertebede gözü olmayıp, mürşidinin ayağı altında toz-toprak olabilmek

⁴⁶⁵ Mahmut Kaya, “İslam’da Kanaat Kültürü”, *Tüketim ve Değerler*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2010, s. 69; Ahmet Sevgi, “Mevlânâ’nın Bir Beyti Işığında Kanaat Zenginliği Üzerine Düşünceler”, *Selçuk Üniv. III. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğleri*, Konya 1989, s. 164.

⁴⁶⁶ Acluni, *Keşfü’l-hafâ*, c. II, s. 102. Bu sözü Sühreverdî “*Kanaat hiç bitmeyen bir maldır.*” şeklindeki benzer bir rivayeti ile nakletmiştir.(Bkz.: Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarifu’l Mearif*, s. 336) Bu rivayet meşhur olmakla birlikte, sahih hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

⁴⁶⁷ Müslim, Zekât, 125; Tirmizî, Zühd, 35. (Bkz: Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. III, s. 401)

⁴⁶⁸ Buhârî, Rikak, 15; Müslim, Zekât, 120. (Bkz: Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. III, s. 398)

⁴⁶⁹ Acluni, *Keşfü’l-hafâ*, c. I, s. 144; Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 246.

⁴⁷⁰ Cah: Makam, mansıb; Kâmyab: Muradına ermiş; -nişin: Oturan, oturmuş anlamına gelen bir ek. (Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 96.)

kendisinin gözünde bütün mertebelerden üstün olan, verilene kanaat eden kişi olarak tavsif edilmiştir.

Nitekim Salih Baba başka bir beyitte harabat ehlini şöyle tanımlar: “*Sor hârâbat ehline âşıkların ahvâlini*”⁴⁷¹. Bu ibare İbrâhim Hakkı Erzurûmî (ö.1194/1780)’nin meşhur sözünü de hatırlatmaktadır: “*Harabat ehlini hor görme Şâkir, Defîneye malik viraneler var.*”⁴⁷²

Salih Baba, kanaatin zıddı olan hırs konusunda ise;

“*Hırs-ı dünyâyı bırak, ol der-i ulyâyâ harîs*”⁴⁷³

buyurarak, dünya hırsını bırakıp, yüce kapı için hırslı ve istekli olmayı tavsiye ediyor. Bu beyitteki “*der-i ulya*” yani “*yüce kapı*” tabiri ile Salih Baba; hem Nakşbendi yolunu, hem de mana âlemlerinin veya ahiret âleminin yüce kapısını ifade etmiş olabilir.

2.2.13. İhsan (الإحسان)

Lügatte “iyilik, lütuf, bağışlamak, Allah’ı görür gibi ibadet etmek, güzel olmak ve güzel iş yapmak, faydalı bir amelde bulunmak” gibi manaları ihtiva etmektedir. Arapça “*hüsn*” kökünden türetilmiş olup, if’al babından mastardır. İstilahi tanımını itibariyle mü’minin daima ilâhi murakabe ve gözetim halinde bulunduğu bilincinde hareket etmesini ifade eden ihsan, Allah (c.c) ile kurbiyet kazanmış kullara

⁴⁷¹ Yalçınkaya, a.g.e., s.203.

⁴⁷² Erzurum’un Hasankale ilçesinde doğmuş, Siirt’te mürşidi Şeyh Fakrullah Efendi’nin tedris ve terbiyesinde yetişmiş olan İbrahim Hakkı Erzurûmî’nin rivayete göre Şakir ve Zakir adlarında iki oğlu vardı. Küçük olan Zakir gününün büyük kısmını meyhane köşelerinde geçirirdi. Şakir ise babası gibi dindar bir zat idi. Bir gün İbrahim Hakkı Erzurûmî, oğlu Zakir’in meyhaneye olan borcunu ödemek için meyhaneci ile görüşür. Meyhaneci, İbrahim Hakkı Erzurûmî’ye şöyle söyler: “Zakir’in bana borcu yoktur. Sebebine gelince, Zakir sabahtan gelir oturur, akşama kadar şarap içer. Ertesi günü gelince, onun şarap içtiği fiçiyi dolu bulurum.” İbrahim Hakkı Erzurûmî oğlu Zakir’deki bu kerameti anlar ve oğullarını imtihan etmeye karar verir. Bir gün sabah namazından sonra ikisini de yanına alarak yüksek bir kaleye çıkarlar. İbrahim Hakkı Erzurûmî oğlu Şakir’e “Oğlum Şakir kendini kaleden aşağı at” der. Şakir korkup geri çekilir, babasının emrini yerine getiremez. İbrahim Hakkı Erzurûmî daha sonra küçük oğluna döner, aynı emri ona da yapar. Zakir, hiç düşünmeden babasının sözünü dinler ve kendisini kalenin burcundan aşağı atar. Tam o esnada otuz dokuz güvercin peyda olur. Bu otuz dokuza bir de Zakir ilave olur, kırk olurlar. Böylece Zakir kırlara karışmış olur. O günden sonra kırlara karışmış olan Zakir’i bir daha gören olmaz. İbrahim Hakkı Erzurûmî diğer oğlu Şakir’e dönerek şöyle söyler: “*Harabat ehline hor bakma Şakir, Defîneye malik viraneler var.*” (Bkz. Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1972, ss. 209-216; Mustafa Çağrırcı, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, *DİA.*, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 305-311).

⁴⁷³ Ulya: Pek yüce; Der: Kapı; Haris: Hırslı, istekli. (Bkz.: Yalçınkaya, a.g.e., s. 162)

mahsustur.⁴⁷⁴

Kur'an-ı Kerim'de ihsan kavramı üç anlam tasnifi ile "başkalarına iyilikte bulunmak ve iyi davranmak", "yapılan işi en güzel şekilde yapmak", "iyi ve güzel amel işlemek" olmak üzere gerek isim, gerek fiil, gerekse mastar halinde, müştakları da göz önünde bulundurulduğunda iki yüze yakın yerde geçmektedir.⁴⁷⁵ Ayet-i kerimelerde şöyle beyan edilmektedir: "Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsan et."⁴⁷⁶ "Muhakkak Allah'ın rahmeti ihsan edenlere yakındır, ihsan edenleredir."⁴⁷⁷ Bir diğer ayette de: "Muhakkak Allah, adalet ve ihsan ile emreder."⁴⁷⁸ buyurulmuştur. "İhsânın karşılığı ihsândan başkası mıdır?"⁴⁷⁹ ayetine eserinde yer veren Gazzâlî, bu ayete göre Cenab-ı Hakk (c.c)'ın rızasının ihsanın en üst derecesi olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Cerrahi, *İstilahat-ı Sofîyye*, s. 175; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 119; Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 258; Mustafa Yüce, "İnanç-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2013, c. XV, sayı: 2, ss. 129-130.

⁴⁷⁵ İz, "İhsan", s. 484; Mustafa Çağrırcı, "İhsan", *DİA.*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 544; İsmail Karagöz, "İhsan ve Muhsin Kavramları Özelinde Çok Anlamlı Kur'an Kavramlarının Çeviri Sorunu", *Kur'an Mealleri Sempozyumu*, İzmir 2007, c. II, ss. 275-276.

⁴⁷⁶ Kasas, 28/77.

⁴⁷⁷ Araf, 7/56.

⁴⁷⁸ Nahl, 16/90.

⁴⁷⁹ Rahman, 55/60.

⁴⁸⁰ Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmid-dîn*, c. IV, s. 452.

Herevî ihsan kavramını “Allah’ı görür gibi kulluk etmek” olarak tanımlamaktadır.⁴⁸¹ Bu tanıma ihsan ile ilgili meşhur hadis kaynaklık etmektedir: “İhsan, Allah’ı görür gibi kulluk/ibadet etmendir. Sen O’nu görmüyor olsan da O seni görmektedir.”⁴⁸² Demek ihsan; Allah’ın rızası için insanlara tebessüm etmekten, Allah yolunda cihad etmeye kadar her türlü iyiliği ve hayırları kapsayan geniş bir anlam içeriğine sahiptir.⁴⁸³

Salih Baba ise divanında *ihsan* kavramını lügavî karşılığı olan “lütuf” ve “iyilik” anlamlarında kullanmıştır. Allah’tan ve mürşid-i kâmilinden gelen lütuf ve ikramları anlattığı şiirlerinde ihsan kelimesinin sıklıkla yer aldığı görülmektedir:

“Gir Tarîk-i Nakşibend’e cân u dilden hadim ol
Pîr-i Sâmi Hazreti’nden haddi yok ihsan ara”⁴⁸⁴

Salih Baba bu beytinde Nakşebendî tarikatına girip ihlasla hizmet edenlerin mürşidlerinin rızasını kazanıp, ihsanlarına nail olacaklarını ifade etmektedir. Zira Nakşebendîliğin en önemli esaslarından ikisi hizmet ve edeptir. Hizmet kişiyi düşük makamdan, yüksek makama ulaştırırken; edep ise insanı aşağılardan yukarılara çıkarmaktadır.⁴⁸⁵

“Çekdiğim cevri ü sitem senden midir benden midir?
Nâr-ı hicrandan mıdır yâ âlî ihsandan mıdır?”⁴⁸⁶

Salih Baba’ya göre aşk ehlinin kemal yolunda çektiği her türlü meşakkat, sıkıntı, çile ve hüznün mürşidinin elinden gelmekte, fakat bu âşığın aleyhine değil, bilakis onun Hak yolda ilerlemesi için aşması gereken evrelerden olması nedeniyledir.

⁴⁸¹ Herevî, *Kitâb-u Menâzilü’s-sâirîn*, s. 75.

⁴⁸² Buhari, İman, 37. (Bkz: Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. I, s. 377); Serrâc, *el-Lüma’fî târihi’t-Tasavvufi’l-İslâmî*, s. 52; Herevî, *Kitâb-u Menâzilü’s-sâirîn*, s. 75; Gazzâlî, *İhyâu ‘ulûmid-dîn*, c. IV, s. 524.

⁴⁸³ Mahir İz, “İhsan”, *İslam Düşüncesi Dergisi*, İstanbul 1969, c. II, sayı: 8, s. 486.

⁴⁸⁴ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 284.

⁴⁸⁵ Dihlevî, *Dürrü’l Maârif*, s. 321.

⁴⁸⁶ Cevri: Üzüntü, haksızlık, zulüm. (Bkz.: Yalçınkaya, *a.g.e.*, s.126.)

Başka bir şiirinde zikrettiği “*Âşıklarına kılmalıdır cevr ile mihnet*”⁴⁸⁷ mısrası bu görüşü desteklemektedir. Yine meşâyih ve kâmillerin vasıflarını anlattığı bir şiirinde “*Nâ-tüvan olmuş çeker bunlar belâ-yı mihneti*”⁴⁸⁸ ifadesiyle Hak erenlerinin halktan gelen elemlere katlandıkları belirtilmektedir. Dervişlerin bu halleri aşağıdaki mısraların da konusunu oluşturmaktadır:

“İlletle ma'zur olmuşam

Killet ile hor olmuşam

Halk içre menfur olmuşam

Gör neyledi bu derd bana

Oldu bu derd devlet bana”⁴⁸⁹

“Biz misafîriz velâkin biz de mihmân bekleriz

Kâmil insân bulmuşuz babında ihsan bekleriz”⁴⁹⁰

Dergâh adabına göre mukim olan dervişler, şeyhlerini uzak diyarlardan ziyaret etmek veya kendi nasipleri adına sevap elde etmek için sefer eden misafir dervişlere hizmet etmektedirler. Tasavvuftaki bu yardımseverlik ve diğergamlık müessesesine *fütüvvet* denmektedir. *Fütüvvet* kısa süreli misafir ile, uzun süre kalacak misafiri bir görmektir. *Fütüvvetin* kaynağı cömertlik ve hoşgörüdür. Salih baba “*biz misafîriz*” derken, “*Kılagör derdine çâre misafîrsin geçer kervan*”⁴⁹¹ mısrasında bahsettiği gibi bu dünya hanındaki misafirliği kastetmekte, “*velâkin biz de mihmân bekleriz*” ifadesiyle ise dervişlerin zikrettiğimiz hususiyetlerine işaret etmektedir.⁴⁹²

“Ne zühdüm var ne irfanım hemân bir benliğim vardır

Pîrimin Sâlih'iyem gözlerem babında ihsanı”⁴⁹³

⁴⁸⁷ Yalçinkaya ,a.g.e., s. 355.

⁴⁸⁸ Natüvan: Zayıf, güçsüz. (Bkz.: Yalçinkaya ,a.g.e., s. 50.)

⁴⁸⁹ Yalçinkaya ,a.g.e., s. 67.

⁴⁹⁰ Mihman: Misafir, konuk. (Bkz.: Yalçinkaya ,a.g.e., s. 148.)

⁴⁹¹ Yalçinkaya ,a.g.e., s. 257.

⁴⁹² Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, s. 402; Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, ss. 159-161; Mehmet Demirci, “Ahilik'te Tasavvufi Boyut: Fütüvvet”, *DEİFD.*, İzmir 1992, ss. 85-86.

⁴⁹³ Yalçinkaya ,a.g.e., s. 353.

Salih Baba'ya göre mürşid-i kâmillerin vasfı, özlerinde benlik ve enaniyetin kalmamış olmasıdır. Bu sayede müridlerini irşad eden nefis terbiyecileri olmaktadır. Salih Baba gibi Mevlânâ da, seyr ü sülûk yolundaki salike, mürşidine gönülden tabi olarak onun yakınlığını kazanmayı ve onun gözetimi altında bu zorlu seferi güven içerisinde tamamlamasını tavsiye etmektedir.⁴⁹⁴

“Hudânın lutfu ihsanı şerî'ât

*Marîzin cümle dermanı şerî'ât”*⁴⁹⁵

Salih Baba bu beyitte asıl ihsan edenin Cenab-ı Hak (c.c) olduğunu, hidayet ve iman ehli olmanın Allah'ın en büyük ihsanı, lütfu olduğu belirtmektedir. Şeyhinden aldığı eğitim ve terbiye ile şeriata bağlandığı ve manevi hastalıklarına şifa bulunduğunu özlü bir dil ile ifade etmektedir.

“Salih ne yatarsın uyan dediler

Sıdk ile Allah'a dayan dediler

Hak gizli değildir ayan dediler

*Çok ihsan var bu ihsandan içeru”*⁴⁹⁶

Salih Baba'nın divanda kullandığı sanatlardan biri de tecrîd sanatıdır.⁴⁹⁷ Bu tür şiirlerde şair sanki başka birinin dilinden kendine uyarıda bulunmaktadır. Yukarıdaki beyitte de Salih Baba tecrîd sanatını kullanarak kendine hitap etmekte, kendi şahsı üzerinden sâliklere gafletten uyanıp, Allah'a yönelmeyi, bu sayede pek çok ihsana nâil olunacağını ifade etmektedir. *“Hak gizli değildir ayan dediler”* mısrasına göre, kişiyi Allah (c.c)'a ulaştıran tasavvuf yolunda ihsan makamına telmihte bulunmakta; bu makamın gereği olarak ibadet ve zikir esnasında Allah ile beraber olduğunu hatırdan

⁴⁹⁴ Ildırar, *Mürîd-Mürşid Hukuku*, s.60; Halim Gül, “Mevlânâ'nın Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Karabük 2007, sayı: 6, s. 701.

⁴⁹⁵ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁹⁶ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 283.

⁴⁹⁷ Doğan, *a.g.e.*, s. 22.

çıkarmamak ve O (c.c) görüyor gibi hareket etmenin önemi ifade edilmektedir.⁴⁹⁸ Salih Baba bu beyitte tarikat yolunda bu ihsandan öte, çok daha büyük ihsanların da var olduğuna işaret etmektedir.

*“Şeyhim benim sultân imiş
Hak'tan bize ihsan imiş
Cân derdine derman imiş
Görün beni aşk n'eyledi
Âhiri dervîş eyledi”*⁴⁹⁹

Salih Baba bu mısralarında, kâmil bir mürşidin Allah tarafından kişiye verilmiş ihsan olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Sühreverdi Allah'ın mürid ile mürşid arasında manevi bir kaynaşma oluşturması sebebiyle, bir çocuğun babasının bir parçası olması gibi, mürid de manevi bir doğuş ile mürşidinin bir parçası durumuna geleceğini ifade etmektedir.⁵⁰⁰

*“Gulâm olmak bunun gibi velîye
Bize Hak'tan büyük ihsan değil mi?”*⁵⁰¹

Salih Baba bu beyitte, Allah dostlarına yapılan her türlü hizmetin, hakikatte Allah'ın bir lütfu ile hizmet eden kişiye verdiği bir hediyesi olduğunu anlatmaktadır. Tasavvuf yolu kaidelerine göre, Hak dostları gönlü alınması gereken kişilerdendir. Bunun yöntemi de edep ve hizmetten geçer. Nakşî meşayihinden Hâce Ali Râmitenî'ye göre en kestirme yol, sâlikin yaptığı bir amel veya hizmeti ile mürşidinin gönlüne girmesidir. Zira onların gönlü, Allah-u Teâlâ (c.c)'nın nazargâhı olmaktadır.⁵⁰²

Netice itibariyle Salih Baba *ihsan* kavramına, Allah-u Teâlâ (c.c)'dan ve şeyhi Muhammed Sami Erzincanî'den gelen himmetler, manevi lütûflar ve ilâhi yardımları

⁴⁹⁸ Gümüşhanevi, *Cami'ul Usûl*, s. 111.

⁴⁹⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 347.

⁵⁰⁰ Sühreverdi, *Gerçek Tasavvuf Avarifu'l Mearif*, s. 122.

⁵⁰¹ Gulâm: Esir, hizmetçi, köle. (Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 176); Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 337.

⁵⁰² Selvi, “Tasavvufta Marifetin Meyvesi Rahmet Ahlâkı ve Hizmet”, s.117.

izhar etme yönüyle şiirlerinde yer vermekte; ayrıca “ih̡san beklemek” kalıbını da, Allah’tan ve şeyhinden istediği taleplerini arz dilekçesi olması yönüyle kullanmaktadır.

2.3. Tarikat Unsurları İle İlgili Kavramlar

2.3.1. Seyr ü Sülûk (السير السلوك)

Nefsin kötülük ve şerrinden kurtulmak, Cenab-ı Hakk (c.c)’ın ilâhi lütuflarına mazhar olmak isteyen kişinin, bir müşdidin tedbir ve idaresi altında yaptığı manevi yolculuktur. Kişi bir tarikata girip, hakikat yolunda seyr-i süluk ederek manevi ilerlemesini güvence altına almalıdır.⁵⁰³

“Seyr-i sülûk ehline de dergâhı duraktır

Aşkın da burâktır”⁵⁰⁴

Salih Baba’ya göre sâlik için dergâh, manevi ilerlemesindeki en önemli basamaktır. Zira “*der*” kelimesi kapı, eşik; “*gâh*” ise alan, mekân, hane anlamlarında kullanılmaktadır. İki kelime birlikte telaffuz edildiğinde; kapı yeri, sığınılacak yer ve Allah’a vasıl olma kapısı manalarına gelmektedir.⁵⁰⁵ Dergâhta eğitim gören sâlik için, müşside olan muhabbeti “*burak*”a benzetilmekte ve müridin Allah-u Teâla (c.c)’ya olan yolculuğunu tamamlamasına vasita olan bir binek olarak tavsif edilmektedir.

“Tarîkat rütbesin giydir hevâmız Hû’ya tahvîl et

Kılalım seyri lillah sen gibi Lokmân’ımız vardır”⁵⁰⁶

Mutasavvıflara göre dört yolculuk vardır; bunların ilki seyr ü sülûkun ilk basamağı olan *seyr illallah*’tır (Allah’a seyr). Bunun önü, isimlerin tecellilerinin başlaması, sonu ise kesret perdesinin kalkması ile vahdete ulaşmaktır. İkinci sefer *seyr fillah*’tır (Allah’ta seyr). İlahi sıfatlarla sıfatlanmak, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmak olarak tezahür eder. Vahidiyyetin nihayetidir, sâlike ledünnî ilimler verilir. Üçüncü sefer *seyr maallah*’tır (Allah ile seyr). Burada muvaffak olanlar “*Kabe kavseyn ev edna*”

⁵⁰³ Muhammed Es’ad Erbilî, *Mektubat*, s. 219; Süleyman Uludağ, “SÜLÛK”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 127-128; Gazzâlî, *Arifler Yolu- Minhacül’ Arifin*, s. 77

⁵⁰⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 375.

⁵⁰⁵ Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 102, 168; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 60.

⁵⁰⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 114.

makamına ulaşmaktadırlar ki, bu makam velayetin nihayetidir. Dördüncüsü ise, seyr anillah'tır (Allah'tan seyr). Bu makamda olan kişi Hak'tan halka rücû etmekte, fenadan sonra bekaya dönmektedir. İlk iki seyr ile velilik, son iki seyr ile de mürşidlik vazifesi alınmaktadır.⁵⁰⁷

2.3.2. Fena ve Beka (البقاء - الفناء)

Lügatte fenâ, “geçici olmak, yok olmak, ölmek” gibi mânâlara gelmekte; bekâ ise fenâ kavramının zıddı olup “kalıcı olmak, sürekli olmak, daimî olmak” anlamlarını taşımaktadır.⁵⁰⁸

Tasavvufî ıstılahta ise fenâ ve bekâ kavramlarının mutasavvıflar tarafından iki boyutlu olarak ele alındığı görülmektedir. Bunlardan ilki ahlâkî boyutu teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında fenâ kavramının, kişinin makbul olmayan ve tasavvufî yönden kötü olarak benimsenen huy ve hallerinden uzaklaşıp, bunları güzel hasletlere tebdil etmesi anlaşılmaktadır. Örneğin Serrâc'a göre “fenâ nefsin kötü vasıflarının yok olması, bekâ ise kulun bu hal üzere kalması” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁰⁹ Kuşeyrî fenâ ile yok olanın kötü ahlâkî vasıflar, bekâ ile kalıcı olanın ise güzel ahlâkî hasletler olduğunu dile getirmektedir.⁵¹⁰ Hücvîrî “fenâ ve bekânın ilim ve hal dilinde olmak üzere sûfiler arasında iki farklı anlamda” olduğuna işaret etmektedir.⁵¹¹ Hz.Yusuf (a.s)'ı gören kadınların⁵¹² ellerini kestiklerinde acı hissetmemeleri ve Yusuf (a.s)'dan gayri gözleri bir şey göremez oldukları gibi, Kelâbâzî fenâ halinde varlıktan tamamen soyutlanılmayacağını, fakat bazı duyguların hissedilemez olacağını kaydetmiştir.⁵¹³

Bhaeddin Şâh-ı Nakşibend fena mertebesine ulaşan kişinin, beşeri haline geri dönmeyeceğini, fenâ mertebesinin iki türlü olduğunu, bunlardan birincisinin “dünyevî

⁵⁰⁷ Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, ss. 198-199; Abdurrezzak Tek, “Azîz Mahmud Hüdâyi'nin Seyr u Sülûk Anlayışı”, *Azîz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2005, c. I, ss. 179-180.

⁵⁰⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. I, s. 156; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 57.

⁵⁰⁹ Serrâc, *el-Lüma' fi târihi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, s. 292.

⁵¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, ss. 102-104.

⁵¹¹ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb*, s. 304.

⁵¹² Yusuf, 12/31.

⁵¹³ Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, ss. 142-143.

ve zulmanî vücuttan fânî olmak”, diğeri ise “nuranî ve ruhanî vücuttan fânî olmak” olduğunu beyan etmiştir.⁵¹⁴

*“Mezûniyyet almış Sıbgatullah'dan
Bekâbillah olmuş fenâfillahdan
Hiçbir nefes hâlî değil Allah'dan
Herbir alkışları Pîr-i Tâgî'nin”⁵¹⁵*

Salih Baba da fenâ ve bekâ kavramlarını ikinci boyutu ile ele alan mutasavvıflardandır. Salih Baba'ya göre bunlar için sâlike gereken evvela bütün varlığını pîrin manevî kuvvetine teslim ederek şeyhinin eğitiminden geçerek mezuniyet almaktır ki bu mertebeye *Fenâ fi'ş-Şeyh* veya *Fenâ fi'l Mürşid* denmektedir. Bunun ardından *Fenâ fi'r-Resûl* yani Resûlullah (s.a.v)'da fânî olmak mertebesi gelmektedir. Fenâ mertebelerinin sonuncusu ise üçüncü merhale olan *Fenâ Fillâh* yani Allah'ta fânî olmak adını almaktadır.⁵¹⁶

*“Semme vechullâhi sırrın nûr-ı Ahmed'den görüp
Seyr edip vahdet yüzünden kesret-i bina gibi”⁵¹⁷*

Salih Baba'ya göre, bu beyitte *“Semme vechullâhi”⁵¹⁸* ayetinin işaret ettiği mana mucibince, Resûlullah (s.a.v)'in nurunda fânî olan sâlik için Hak Teâla (c.c)'nın zuhuru ile Allah'tan başka ne varsa görünmez olmakta, kulun tek gördüğü Hak Teâlâ'nın nurunu, celâl ve azametini temâşâ olmaktadır.⁵¹⁹

“Senin bu benliğin çıksın aradan

⁵¹⁴ Sağiroğlu, *“Şah-ı Nakşebend Muhammed Bahaeddin Buhari”*, ss. 214-216.

⁵¹⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 181.

⁵¹⁶ El-Cerrahi, *Istılahat-ı Sofîyye*, s. 109; Mustafa Kara, “Müridin Gönlündeki Mürşid Mürşidin Gönlündeki Mürid”, *Bursa'da Düinden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2002, s. 54.

⁵¹⁷ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 342.

⁵¹⁸ *“Semme vechullâhi”*: Bakara Suresi'nin 115. ayet-i kerimesine işaret olup, bu ayetin ilgili kısmının meali şöyledir: “Nereye dönerseniz Allah'ın Zâtı oradadır.” (Bkz: Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. I, ss. 194-195); Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 426.

⁵¹⁹ El-Hani, *Adab*, s. 242; El-Cerrahi, *Istılahat-ı Sofîyye*, s. 110.

Fenâfillâh olup gitsin irâden”⁵²⁰

Salih Baba'nın yukarıdaki beyitte ifade ettiği gibi, sâlik benlik berzahını aradan kaldırıp, iradesini Allah'ın iradesinde yok ederse *Fenâ Fillâh* makamına ulaşır.⁵²¹

“Zü'l-cenâheyndir bekâ-ender-bekâ olmuş-durur

Gir kanadı altına fevka'l-ulâ seyrâna bak”⁵²²

Salih Baba'nın divanında *“Bekâbillah olmuş fenâfillahdan, Hiçbir nefes hâlî değil Allah'dan*”⁵²³ ifadesiyle açıkladığı gibi, fenâ mertebelerini geçmeye sebat eden kullar için bekâ mertebeleri başlar, bu noktadan itibaren bekâ mertebelerinde seyre devam ederler. Bunlar artık Hakk'ın varlığıyla var olmuş ve meratib-i bekada âli derecelere nail olmuşlardır.⁵²⁴

2.3.3. Şeyh ve Mürşid (المرشد - الشيخ)

Lügatte *şeyh* kelimesi ihtiyar, kabile reisi, tarikatta müridlere reislik ve imamlık yapan kişi anlamlarında, *mürşid* kelimesi ise irşad eden, doğru yolu gösteren kılavuz anlamında kullanılmaktadır.⁵²⁵ Mutasavvıflara göre *şeyh*, tarikatta seyr ü sülûkünü tamamlayıp şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan, her bakımdan Resûlullah (s.a.v)'a uyan ve müridlerinin de uymasını sağlayarak nefislerini temizleme yollarını öğreten kimsedir. Tasavvufi ıstılahta *mürşid* kelimesi de *şeyh* kelimesi ile eş anlamlı olarak, seyr ü sülûkünü tamamlayıp şeyhi tarafından tavzif edilmiş, müntesiplerinin irşadı ve eğitimi için gerekli formasyona sahip olan şahsiyetlerdir.⁵²⁶

⁵²⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 114.

⁵²¹ El-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 109.

⁵²² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 178.

⁵²³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 181.

⁵²⁴ El-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 43.

⁵²⁵ El-Hani, *Adab*, s. 250; El-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 370; Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 493, 657.

⁵²⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, ss. 181-182; Öncel Demirdağ, “Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'ye Göre Mürid-Mürşid İlişkisinin Boyutları”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2013, s. 324; Reşat Öngören, “Şeyh”, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 50; Erkaya, “Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri”, s. 843.

Salih Baba divanında şeyh ve mürşid kelimelerini birlikte kullanarak şeyhi Muhammed Sâmi Efendi'den ve O'nun kâmil bir zât olarak Hakk'ın ihsanı olduğundan bahsetmiştir:

*“Hamdulillah bize irsal etti Hak bir kâmilî
Mürşidimiz Hazret-i Şeyhim Muhammed Sâmiyâ”*⁵²⁷

Salih Baba şeyh ve mürşidlerin alametlerine de şiirlerinde yer vermiştir. Zira kaynaklarda, mürşidlerin her sözünün nasihat-âmiz olduğu, buldukları mecliste yer alan kişilerin gönüllerinde feyz ve muhabbet, kalplerinde hüznün hislerinin galip geleceği ifade edilmiştir:⁵²⁸

*“Biz tarikat rütbesin şeyhim Muhammed Sâmiden
Giyeli mest olmuşuz abdâl-ı üryan bekleriz”*⁵²⁹

Salih Baba mürşid-i kâmillerin vazifelerinden ve vasıflarından da şiirlerinde sıklıkla bahsetmiştir:

*“Seni hayvan iken insân eder şeyh
Gönüller şehrine mihmân eder şeyh”*⁵³⁰

Salih Baba'ya göre, nefsin hayvani sıfatlardan insani sıfatlara tekâmülü mürşidin gözetiminde yapılan tasavvufî eğitimle mümkündür. Zira onlar gönül âlemlerinin sultanlarıdır ki, bu âlemlerin kapılarını açarak, kabiliyetlerine göre müridlerini orada misafir ederler.

*“İçirip bir kadeh aşkın meyinden
Gedâ iken seni sultân eder şeyh
Münevver eyleyip kalbin sarayın*

⁵²⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s. 61.

⁵²⁸ El-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 278.

⁵²⁹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 149.

⁵³⁰ Mihman: Misafir, konuk. (Bkz.: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 429); Yalçinkaya, a.g.e., s. 91.

Derûnun derdine derman eder şeyh”⁵³¹

Salih Baba bu beyitlerde de Hak dostlarının vasıflarını anlatmakta, onların ilahi aşka ulaşmış kimseler olup, müridlerine de bu yolun manevi ezvakını tattırmalarından; mürid yolun başında iken nefsinin ve dünyevi isteklerinin kölesi olduğu halde, onu kölelikten kurtarıp mana âlemlerine sultan yapmak ile muvazzaf olduklarından; günahların zulmeti içinde kalan kalpleri, manen nurlandırıp saraylara çevirmelerinden; gönül tabibi olmaları cihetiyle de dertli gönüllerin dermanı olmalarından bahsetmektedir:

“Lokmânım ol gel derdime derman et

Cellâdım ol ya katlime ferman et

İsmail'in olam götür kurbân et

Şeyhim şeyhim sultân şeyhim

Sensin derdlerime derman şeyhim”⁵³²

Salih Baba'ya göre mürşidin görevini yerine getirmede muvaffak olabilmesi için mürid açısından gereken en önemli şart teslimiyettir. Zira yukarıdaki şiirde kullanılan metaforlar incelendiğinde müridin mürşidini tüm dertlerinin dermanı olan Hz. Lokman⁵³³ olarak görmelidir. Bunun da ötesinde bir teslimiyet örneği olan Hz.İsmail (as) kıssasında olduğu gibi, başını dahi “*celladım ol*” diyebilecek kadar teslim etmeye hazır olmak gerektiği ifade edilmiştir. Tasavvuf çevrelerinde meşhur olan aşağıdaki şiir de Salih Baba'nın mısralarındaki manaları çağrıştırmaktadır:

“Kıyamazsan başa cana

⁵³¹ Yalçınkaya, a.g.e., s.91.

⁵³² Yalçınkaya, a.g.e., s.243.

⁵³³ Lokman el-Hakim: Peygamberliği ihtilafı olmakla birlikte Kur'an'da kendisine hikmet verildiği beyan edilen Hz. Lokman'ın, Mekke'de nazil olan ve Kur'an-ı Kerim'in 31.suresi olan Lokman Suresi'nde oğluna hitaben iman, ibadet ve ahlâk kurallarına dair öğütleri aktarılmaktadır. (Lokman, 31/12-19) Bu öğütler sayesinde kâfir olan oğlunun imana geldiği rivayet edilmektedir. Ayrıca Hz. Lokman hekimliğin atası olarak da bilinmekte ve bitkilerden hastalıklara şifa olan ilaçlara ait bilgiler kendisinden nakledilmektedir. (Bkz.: Ömer Faruk Harman, “Lokman”, *DİA.*, İstanbul 2003, c. XXVII, ss. 205-206 ; Ahmet Gül, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1985, sayı: 2, s. 405; Rifat Oral, “Kur'an'da Lokman (a.s) ve Çocuk Eğitimi”, *Mehir Dergisi*, İstanbul 1999, sayı: 3, s. 63.)

Uzak dur girme meydana

Bu meydanda nice başlar

Kesilir hiç soran olmaz!”⁵³⁴

2.3.4. Mürid ve Sâlik (سالک - المرید)

Mürîd kelimesinin sözlükte talep eden, isteyen, irade eden, Hakk’a teslim olup kendi iradesinden ayrılan gibi mana karşılıkları olmakla birlikte, tasavvufî bir terim olarak mürşidi tarafından manevî bir şahsiyet eğitime katılarak nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi amaçlanan, bu sayede hem ferdî hem de toplumsal planda olgunlaşan bireyi ifade etmektedir. Bu eğitimde mürîd edilgen değil, etkendir.⁵³⁵

Mutasavvıflar, mürîdin mürşidi ile ve diğer dergâh mensubu olan ihvanlarla ilişkilerinde uyması gereken kuralları, mürîd olmanın adab ve gerekliliklerini anlatan müstakîl eserler yazmışlardır. Bu tür eserlere “Âdâbü’l Mürîdîn”, “Edebü’l-Mürîd”, “Âdâbü’l-Mutasavvife”, “el-Vesâyâ” ve “Tarîkatnâme” gibi isimler verilmiştir.⁵³⁶ Bazı müellifler ise eserlerinin belli bölümlerinde adab konusunu ele almışlardır.⁵³⁷ Gerek bu eserlerde, gerekse Salih Baba Divanı’nda mürîd olmanın temel esası olarak teslimiyet ilk sıralarda gösterilmektedir.⁵³⁸

“Sülûk ehlinden ol Salih umûrûn şeyhe tefvîz et

Mürîd olan kamu müşküllerini sâil olmaktır”⁵³⁹

⁵³⁴ Nizamoğlu Seyyid Seyfullah’a ait olan bu şiirin tamamı için Bkz.: <https://www.antoloji.com/bu-ask-bir-bahr-i-ummandir-siiri/> E.T: 08.12.2018)

⁵³⁵ Ethem Cebecioğlu, “Hacı Bayram-ı Velî’de ‘Mürîd’ Kavramının Amelî Eğitim Açısından Değeri”, *II. Uluslararası*

Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara 2017, c. I, s. 160-161; El-Cerrahi, *Istılahat-ı Sofîyye*, s. 275; Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 493.

⁵³⁶ Süleyman Gökbulut, “Ebu’n-Necîb Ziyâüddîn Es-Sühreverdî ve Âdâbü’l Mürîdîn Adlı Eseri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2008, sayı: 28, s. 142.

⁵³⁷ Örneğin Serrâc *el-Lüma* adlı eserinin yedinci bölümünü ‘*Tasavvufta Adab*’ bahsine ayırmış, Ebü Tâlib el-Mekkî *Kut’ul Kulûb*’da tasavvuf ehlinin usul ve adabını pek çok yerde anlatmış, Gazzâlî *İhyâ*’nın muhtelif bölümlerinde sıklıkla adab meselesine yer vermiş bazı mutasavvıflardır. (Bkz.: Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, ss. 163-246; Ebü Tâlib el-Mekkî, *Kalplerin Ağızı: Kütü’l-kulûb*, c. I, s. 217; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 106.)

⁵³⁸ Himmet Konur, “Mesnevî’de Mürîd-Mürşid İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2005, c. VI, sayı: 14, s. 153.

⁵³⁹ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 138.

Salih Baba'ya göre mürid sadece tarikata intisap edip bir kenara çekilmekle kalmamalı, seyr ü sülûkuna başlayıp bu yolun gereklerini yerine getirmelidir. Tasavvuf yoluna adım atmak için bir tarikata girmek isteyeneye “tâlib”, yolun henüz başında olana “mübtedî”, seyr ü sülûka başlayıp, bu yolda mesafe kat' eden Hak yolcusuna “sâlik” yada “ehl-i sülûk”, yolun nihayetine ulaşana “müntehî” denmektedir. Sâlik, mübtedâ ile müntehâ arasındaki mertebede, ilmiyle değil, hâliyle yol alan kimsedir.⁵⁴⁰

Salih Baba'nın “*Mürid olan kamu müşküllerini sâil olmaktır*”⁵⁴¹ mısrasında ifade ettiği gibi, sâlik işlerini kendi iradesinden şeyhinin iradesine havale etmeli, müşküllerini şeyhine danışmalı, şeyhinin emri dışına çıkmamalıdır. Mürşid-i kâmilin, müridin samimiyetini ölçmek, nefsini terbiye etmek, hatasını gösterip ders vermek, tasavvufi kabiliyetlerini ortaya çıkarmak gibi amaçlarla yapabileceği imtihanlarda muvaffak olabilmenin yolu da budur.⁵⁴²

“*Dest-i kudret destini bil nûr-ı Ahmed zâtını*
Sıdk ile sâlik oluben arşa dek seyrân ara”⁵⁴³
“*Sıdk ile sâlik olan illâya giderler*
Âzâde olup vahdet-i kübrâya giderler”⁵⁴⁴

Salih Baba yukarıdaki beyitlerinde, sâlik için mürşidine sıdk ile bağlanmanın ehemmiyetine işaret etmektedir. *Sıdk* kelimesi; doğruluk, ahde vefa, sadakat ve dürüstlük anlamlarındadır.⁵⁴⁵ Salih Baba “*Sıdk ile sâlik oluben arşa dek seyrân ara*”⁵⁴⁶ derken bulunduğu yola sâdikâne bağlı olup yolunun gereklerini yerine getiren, “*Dest-i*

⁵⁴⁰ El-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 339; Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 607; Süleyman Uludağ, “SÜLÛK”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 127.

⁵⁴¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁴² Necdet Tosun, “Hacı Bayram Veli'nin Çadır Menkıbesi ve Tasavvufta Müridin İmtihan Edilmesi Meselesi”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2017, c. I, s. 174.

⁵⁴³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 284.

⁵⁴⁴ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 99.

⁵⁴⁵ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 627; Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 245; el-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofiyye*, s. 348; Serrac, *Lüma'*, s. 251; Cürçani, *Ta'rifat*, s. 138; Gümüşhanevi, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, ss. 194-195.

⁵⁴⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 284.

kudret destini bil nûr-ı Ahmed zâtını"⁵⁴⁷ mısrası ile şeyhinde kemal sıfatların toplandığı "veraset-i Nübüvvet" (s.a.v) nurunu görüp tam ittiba eden bir sâlik için müntehaya ulaşmak mümkün olabilmektedir. Salih Baba'ya göre bunlar nefislerine musahhar olmaktan azade olup ve Hak Teâla (c.c)'ya ulaşabilmektedirler.

2.3.5. Biat ve İntisab (الإنساب - البيعة)

Biat kelimesi Kur'an ve Sünnet kaynaklı bir kelime olup⁵⁴⁸, lügatte kabul ve tasdik etmek, itaat etmek üzere sözleşme yapmak anlamındadır.⁵⁴⁹

Biat iki türüdür. Bunlardan birincisi İslam halifesine biat etmektir, bu kısım biati fakihler "bey'atü'l-imameti'l-kübâ" olarak adlandırmaktadırlar. İbn Haldun (ö. 808/1406) bu biati İslam halifesine bağlılık üzere yapılan sözleşme olarak tanımlamaktadır.⁵⁵⁰

Biat kelimesinin ikinci türü olan ve tasavvuf çevrelerinde bilinen biat; bey'at, ahid, inabe, tevbe almak ve intisap etmek kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Tasavvufi bir terim olarak *biat*; bir mürşid-i kâmilin eğitim halkasına dâhil olmak isteyen ve tâlib veya muhib olarak da adlandırılan mürid adayının şeyhi ile yaptığı manevi sözleşme ile mürşidine bağlı ve sâdik kalarak emirlerini yerine getireceğine, günahlarından tevbe edeceğine, takva dairesinde yaşamaya dikkat edeceğine, tarikatın gereklerini yapacağına, kısacası rıza-i İlahi çerçevesinde hayatını

⁵⁴⁷ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 284.

⁵⁴⁸ Kur'an-ı Kerim'de biat kavramı muhkem ayetlerde açıkça anlatılmış, Allah'a ve Resulü'ne (s.a.v) biat edenler övülmüş, kadın-erkek her Müslümanın biat etmesi emredilmiştir. Bu husustaki ayetlerden biri olan Fetih Suresi'nin onuncu ayet-i kerimesi mealen şöyledir: "Resûlüm! Sana biat edenler şüphesiz Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim yaptığı ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile yaptığı ahdine vefa gösterirse, Allah ona büyük bir mükâfat verecektir." (Fetih 48/10) Hadis-i şerifte de "Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Bana isyan eden kimse Allah'a isyan etmiştir. Benim emirime (başınızdaki imama) itaat eden bana itaat etmiş olur. Ona isyan eden bana isyan etmiş olur." buyurulmuştur. (Buhari, Cihad, 109; Ahkâm, I. Bkz.: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c. IV, s. 73)

⁵⁴⁹ Cürcanî, *Ta'rifât*, s. 53; Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 63; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VIII, ss. 23-26.

⁵⁵⁰ İbn Haldun Abdurrahman b. Muhammed et-Tûnisî, *Mukaddime*, Thk. Ali Abdülvahid Vâfi, Kahire ts., c. II, ss. 607-609; Cengiz Kallek, "Biat", *DİA.*, İstanbul 1992, c. VI, s. 121.

tanzim edeceğine dair söz vermesidir.⁵⁵¹

“Tevbe kıldım sıdk ile sen şaha bîat eyledim

*Olmuşum her bir kusurun nadimi Allah için”*⁵⁵²

“Bir hakikat mürşidine eyledin mi biati

*Meclisinde sohbet-i cânâna oldun mu vukuf”*⁵⁵³

Salih Baba’ya göre biat tarikata girişin ilk adımdır. Nakşbendî usûlüne göre şeyh, intisap etmek için gelen talipten istihare yapmasını isteyebilir. Fakat talibin gönlünün mütmain olduğunu ve gönülden istekli olduğunu görürse, istihareye gerek kalmadan ona tevbe ile tarikat dersi verebilir. Biattan sonra tarikatın gereklerini yapmaya başlayan mürid için Nakşbendîyye’de en çok önem verilen noktalar sohbet, zikir ve rabita ve hatm-i hâcegandır. Salih Baba bu beytinde *gönül sohbeti* veya Sevgili’yi (Allah’ı) anlatan sohbet anlamlarında kullanılan bir lafız olan “*sohbet-i cânân*”⁵⁵⁴ esasını ele almış ve âriflerin sohbetlerinin Allah’ın tecelliyatından mürşidin gönlüne sâdır olan hakikatler olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵⁵

“Sıdk ile bîat kılıp oldun mu ümmet Ahmed'e

*Kuru lâf ile geçirip ömrü kaldın sufliyâ”*⁵⁵⁶

Salih Baba bu şiirinde mürşid-i kâmillerin uyguladığı biat sünnetinin kaynağının Hz.Muhammed (s.a.v)’e dayandığına işaret etmektedir. Zira Resûlullah (s.a.v) de Müslümanlardan gerek İslam’a girişleri esnasında, gerek Hudeybiye ve Mekke fethi gibi özel zamanlarda biat almıştır. Resûlullah (s.a.v) biat alırken erkeklere mübarek elini uzatmış, biat eden sahabe de O’nun elini tutmuştur. Kadınlara biat şekli ise bazen sözlü olarak, bazen eline bir bez sararak, bazen de elini bir kaptaki suya

⁵⁵¹ El-Cerrahi, *İstilahat-ı Sofiyye*, s. 50; Dilaver Selvi, “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2015, c. I, sayı: 1, s. 2; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 188.

⁵⁵² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 267.

⁵⁵³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 175.

⁵⁵⁴ **Cânân**: Sevgili, gönülden sevilen. (Bkz.: Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 175.)

⁵⁵⁵ Sağiroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, s. 348-349; El-Hani, *Adab*, s. 181.

⁵⁵⁶ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 59.

batırıp sonra da kadınların bu suya ellerini batırmaları suretiyle olmuştur. Bir ucu elinde, bir ucu da biat eden kadının elinde olmak üzere bir bez parçası uzatarak bayanlardan biat aldığı da rivayetler arasındadır.⁵⁵⁷

2.3.6. Sohbet (الصحة)

Sözlük anlamı itibariyle; kısa veya uzun süreli beraberlik, arkadaşlık etmek, bedenle ya da gönülle iletişim kurmak, bir mecliste dinî veya dünyevî konuların konuşulması anlamlarına gelmektedir.⁵⁵⁸ Tasavvufi ıstılahta birlikte oturup hakikat üzerine konuşmak, şeyhin müridlerle ya da âlimin taliplerle tertip ettikleri dinî-tasavvufi toplantı olarak ifade edilmiştir.⁵⁵⁹ Ayet-i kerimede “*Şayet sen, kaba ve katı kalpli olsaydın, onlar etrafından dağılıp giderlerdi.*”⁵⁶⁰ buyurularak konuşan kişinin yumuşak sözlü olması gerektiği îmâ edilmiştir. Resûlullah (s.a.v) meşhur hadis-i şerîflerinde “*Din nasihattir.*”⁵⁶¹ buyurarak sohbetin gerekliliğine işaret etmiştir.

Kuşeyrî sohbetin üç türlü olduğunu beyan etmiştir. Bunlardan ilki kişinin kendinden yaşça veya manevî rütbece üstün olan biriyle sohbetidir ki, müridin mürşidi tarafından yetiştirilmesi bu gruba girmektedir. İkincisi kişinin kendinden yaşça veya rütbece düşük olan biriyle sohbetidir ki, bu sohbette şefkat ve merhamet ön planda olmalıdır. Üçüncüsü ise kişinin kendisine yaşça veya rütbece benzer kişilerle sohbetidir ki, bunda da öncelik karşı tarafa verilmelidir.⁵⁶²

“Pîrimiz Şeyh-i Sâmî sohbetini

İşiten kalbe ermez mi telezzüz”⁵⁶³

⁵⁵⁷ Selvi, “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, ss. 7-13.

⁵⁵⁸ Yeğin, *Yeni Lugat*, s. 635; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul 2006, ss. 915-917; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 275.

⁵⁵⁹ Süleyman Uludağ, “Sohbet”, *DİA.*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 350-351.

⁵⁶⁰ Al-i İmran, 3/159.

⁵⁶¹ Müslim, İman, 95. (Bkz: Nevevi, *Riyâzü’s Salihîn*, c. II, s. 65-66)

⁵⁶² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 326.

⁵⁶³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 95.

Salih Baba Divanı'nda mürşidin sohbetine devam etmenin faziletlerine geniş yer verilmiş, sohbetin dinleyicilerin kalbinde manevi bir telezzüz ve tefeyyüz atmosferi oluşturduğu ifade edilmiştir. Nitekim Hâce Bahauddin Nakşbend, “Bizim tarikatımız sohbetir. Halvette şöhret, şöhrette afet vardır. Hayır, Hakk için olan cemiyettendir. Sohbeta devam ede ede hakiki iman nasib olur.” sözüyle Nakşbendî usulünde sohbetin önemini dile getirmiştir.⁵⁶⁴

“Bul Sâmî gibi şahı seyr et ulu dergâhı

Salih gibi yok yere eyleme kuru âhı

Sohbette müdavim ol nefsinden ol agâhı

Sen seni âşık sanma bir beyhude âh ile

Var etti özün anlar ol nûr-ı ilâh ile”⁵⁶⁵

Salih Baba'ya göre müridin nefsin hilelerinden uyanık hale gelmesi, hakiki Hak âşıklarından olabilmesi, özünü, batınını düzeltmesi şeyhinin dergâhına müdavim olup, sohbetiyle irşad olarak ilahi nurları celbetmesi sayesinde mümkündür. Zira bir kişi kiminle beraber olduğuna bakmalı, eğer arkadaşı güzel halli bir kimse ise, onunla birlikte kendi halinin de iyi olacağını, eğer fasık bir kimse ise, kendisinin de bundan olumsuz etkileneceğini bilmelidir. Dergâh ortamında salihlerle bir arada bulunmak insanın zahirî ve batınî yönünü kuvvetlendirir, basiret gözünü açar, ilim ve tecrübesi artar.⁵⁶⁶ Zalim ve fasıklarla ilişkileri sürdürmek, kişinin günah ve kötülüğü sürekli görerek kanıksamasını ve artık bunların kişi için normalleşmesini netice verir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Sağıroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, s. 221-222; Yıldırım, *Mektubat-ı Rabbani'de Şeriat ve Tasavvuf*, s. 413.

⁵⁶⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 289.

⁵⁶⁶ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avarifu'l Mearif*, s. 534.

⁵⁶⁷ Gazzâlî, *Mükaşefetu'l Kulûb*, s. 267; Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmid-dîn*, c. III, s. 272-273; Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l-mahcûb*, s. 399.

“Benlik berzahından âzâd olmuşuz

Her bir sohbetinden irşâd olmuşuz

Böyle bir sultâna evlâd olmuşuz

*Daha bundan büyük ne şânımız var”*⁵⁶⁸

Salih Baba'nın hayatı incelendiğinde, Pîr-i Sâmi Efendi'nin Kırtıloğlu dergâhına düzenli olarak devam eden sâdık müridlerinden olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁹ Salih Baba'ya göre mürid, mürşidinin her bir sohbetinde ayrı bir tefeyyüz ve irşada nail olur.

“Pîr-i Sâmi'nin kelâmı bizlere verir hayât

*Sohbeti candan mıdır yâ gizli canandan mıdır”*⁵⁷⁰

Salih Baba bu mısralarında mürşid-i kâmillerin kendi nefislerinden değil, gönüllerine gelen ilâhi manalardan konuştuklarına işaretle, bu kelâmın da dinleyicilerin kalplerindeki manevi latifeleri harekete geçirmesine işaret etmektedir. Zira Allah'ın kullarından istediği, kalplerin birbirine ülfet edip, Allah için muhabbet duymasıdır. Ayet-i kerîmede *“Ey Habibim, Sen yeryüzünde bulunan herşeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup, kaynaştırdı.”*⁵⁷¹ buyurulmaktadır. Yüce Allah (c.c), Resûlullah (s.a.v) ile ashabının kalplerini katından bir ihsan ile kaynaştırmıştır. Mürşid ile mürid arasında da böyle Rahmânî bir muhabbet ve kaynaşma husule gelir. Nakşbendî büyüklerinden İmam-ı Rabbani (ö. 1034/1624), sohbetin hiçbir şeye denk olamayacağını, bunun en kuvvetli delilinin ise, Sahabe-i Kiram'ın Resulullah (s.a.v) ile sohbetleri sayesinde peygamberler dışındaki herkesten üstün olduğunu, Üveys el-Karanî (ö. 37/657) ve

⁵⁶⁸ Yalçinkaya, a.g.e., s. 98.

⁵⁶⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, s. IV.

⁵⁷⁰ Yalçinkaya, a.g.e., s. 126.

⁵⁷¹ Enfal, 8/63.

Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) gibi kemâlât sahibi zatların dahi bu sohbetin dışında kaldıkları için, sahabelere erişmelerinin mümkün olmadığı beyan etmektedir.⁵⁷²

“Tez yol alan sohbet-durur

Derdliilere devlet-durur

Ariflere hikmet-durur

Açar gül-i gülzârını”⁵⁷³

Salih Baba bu şiirinde, sohbele katılmak ile sâlikin tez yol alabileceğini ifade etmekte, ayrıca sohbetin dertli olan gönüllere derman olduğunu, ârif olan uyanık kalplere hikmet parıltıları ile dolu olan gül bahçelerinin kapılarını açarak, dinleyicileri kalp safasına ve gönül huzuruna ulaştırdığını beyan etmektedir. Hak ehli insanların sohbetinden istifade edebilmek için ise müridlerin uyması gereken bazı kurallar vardır. Örneğin kalben ve hâlen edepli ve doğru olunması gerektiği bir tasavvuf düsturudur.⁵⁷⁴

“Ayağın kesme beyim sohbet-i irfana karış

Cân u dilden olasin rü'yet-i me'vâya harîs”⁵⁷⁵

Salih Baba'ya göre mürid için en önemli husus sohbetin hakkını vermektir, mürid için tek başına hareket etmek ise helak ve felakettir. Nakşbendî büyüklerine göre sohbeti terk eden, tarikatı terk etmiş sayılır.⁵⁷⁶

2.3.7 Rabîta (الرابطة)

Rabîta kelimesi asıl itibarıyla, iki şeyi birbirine bağlamak, bitişirmek anlamlarına gelen rabt kökünden türetilmiş bir kelimedir.⁵⁷⁷ Tasavvufî bir terim olarak

⁵⁷² Yıldırım, *Mektubat-ı Rabbani'de Şeriat ve Tasavvuf*, s. 191.

⁵⁷³ Gülzâr: Gül bahçesi. (Bkz.: Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 177); Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 352.

⁵⁷⁴ Mahmud Esad Erkaya, “Tasavvuf Klasiklerinde Sohbet ve Uhuvvetin Temel İlkeleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2017, c. XVII, sayı: 1, s. 254; Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf et-Taarruf*, s. 63.

⁵⁷⁵ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 162.

⁵⁷⁶ Bülent Akot, “Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Samsun 2014, c. VII, sayı: 31, s. 33; Sağiroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, s. 221.

⁵⁷⁷ El-Cerrahi, *İstılahat-ı Sofiyeye*, s. 317; Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 568; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 584; Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 788; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. V, s. 112-113.

müridin manevi terbiyesinin devamı için, kendi tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak hem huzurunda iken, hem de gıyabında iken şeyhine olan teveccühünü, Resûlullah (s.a.v)’e ve Allah-u Teâla (c.c)’ya kalben bağlanmasını ifade eder.⁵⁷⁸ Râbita kavramından ilk bahseden Muhammed Bahâüddin Nakşbend (ö. 791- 1388) olarak kabul edilmekte ve rabita konusunu ele alan ilk eser olarak İmâm-ı Rabbânî’nin (ö.1031/1621) “*Mektûbât*”ı bilinmektedir.⁵⁷⁹

“Târîh idüben Râbita-i Nakş-i Hayâlî

*İsmiyle müsemma oluben buldu kemâli”*⁵⁸⁰

Salih Baba Divanı’nın el yazması nüshalardaki adı Abdurrahman Efendi’ye ait nüshada “Rabita-i Nakşî Hayâlî”, Hacı Yahya Efendi’ye ait nüshada “Risale-i Rabita-i Nakşî Hayâlî”, Hamdi Efendi’ye ait nüshada ise “Hayâlî Nakşbendiyye-i Halidiyye” olarak geçmektedir. Bu beyitte Salih Baba’nın ifade ettiği mana da buna muvafık düşmekte, kitabına Salih Baba’nın bizzat “*Rabita-i Nakşî Hayâlî*” ismini verdiğini doğrulamaktadır.⁵⁸¹ Salih Baba’nın divanına bu ismi vermesindeki maksadını, eserinin içeriğine bakıldığında anlamak mümkündür. Zira Salih Baba bütün deyişlerinde daima şeyhiyle manen rabita ile gönülden irtibat halinde olduğunu ima etmekte, kendini aradan çıkarıp, sözlerini şeyhine isnad etmektedir: “*Zuhuratı pirimden söylerem ben, Bu yolda canı kurban eylerem ben*”⁵⁸²

Rabitamda Hazret-i Pîre dedim "ey Sâmiyâ

Geldiğim bilmem ne içindir bu dünyâdan garaz"

Hep zuhurat pîrimindir yazdığım aklâmiyâ

⁵⁷⁸ Tosun, “Nakşbendiyye”, s. 664; Abdulhakim Arvasi, *Rabita-i Şerife*, Çev.: Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul 1990, s. 15.

⁵⁷⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, Hakikat Yay., İstanbul 2009, s. 207; Sevim Arslan, “Muhabbet Rabitası”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir 2015, c. III, s. 49.

⁵⁸⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 372.

⁵⁸¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 34

⁵⁸² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 248.

Dedi "ikmâl-i merâtibdir bu süfladan garaz" 583

Salih Baba'nın yukarıdaki şiiri incelendiğinde, müridin rabîta esnasında şeyhi ile çok kuvvetli bir gönül bağı ile manen irtibat kurabildiğine işaret edilmiş, rabîtasında şeyhine soru sormuş ve bu sorunun cevabını almıştır. Zira Nakşbendî Âdâb kitaplarında anlatılan haliyle rabîta; müşahede makamına ulaşıp, zati sıfatların hakikatine ermiş bir kâmil şeyhe kalbini rabtedip, ondan ayrı yerde de olsa suretini hayal hazinesinde muhafaza ederek onunla manen irtibat kurmaktır. Bu irtibatı diğer beşeri gönül bağlantılarından ayıran en önemli fark, rabîta edilen zâtın kemâl sıfatlarına hâiz, fenâ ve bekâ mertebelerini aşmış, Resûlullah (s.a.v)'in vârisi konumunda olan velâyet sahibi kâmil mükemmil bir kişi olması gerektiğidir.⁵⁸⁴

"Mürşid-i kâmil güneş, sâlikler anın zerresi

Rabîta oldukça pîre cümle aza "Hû" çeker" 585

Salih Baba'ya göre rabîta, hem bir terbiye, hem de sâlik için kemâle ermek için faydalı bir ilerleme usûlüdür.⁵⁸⁶ Müridin ilahi cezbeyi elde etmesinde ve yüksek mertebelere çıkmasında üç esastan ikisi rabîta ve zikirdir. Üçüncü şart ise *iğlak-ı bab* denilen, gönlünü tefrikadan ve gafletten korumak için rabîta ve zikir esnasında zahirî ve batınî kapıları kapamaktır.⁵⁸⁷

"Bir anda eyledi irşad Salih'i

Edip benliğindin âzâd Salih'i

Kılıp rabîtayla mu'tad Salih'i

Dil şehrin ravza-i cinan eyledi" 588

⁵⁸³ Aklamiya: Kalem işi. (Bkz.: Yalçinkaya, a.g.e., s. 163).

⁵⁸⁴ el-Hani, *Adab*, s. 190; Arvasi, *Rabîta-i Şerîfe*, s. 17.

⁵⁸⁵ Yalçinkaya, a.g.e., s. 125.

⁵⁸⁶ Sağiroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, ss. 344-345.

⁵⁸⁷ Hani, *Hadaiku'l Verdiyye*, s. 949, 958.

⁵⁸⁸ Ravza-i cinan: Cennet bahçesi. (Bkz.: Yalçinkaya, a.g.e., s. 341).

Salih Baba Nakşbendîliğin üssü'1 esası olan rabîta kavramının müridin manevî tekâmülü açısından önemini anlattığı şiirinde, rabîtaya devam eden sâlikin gönül şehrinin cennet bahçesine çevireceği ifade edilmektedir. Zira rabîta tasavvufta her bakımdan kâmil insan olma şerefine yükselmiş yüksek ahlâk sahibi mürşid vasfına haiz kişilerle kurulan bir sevgi bağı ve gönül köprüsü olup, sevenle sevilenin bir olması halidir. Bu nedenle gönlü mürşidine rabt olan mürid, mürşidinin hâliyle hemhâl olmaya gayret ederek, gönlünü nefsanî afetlerden temizleyerek cennet bahçesine çevirebilir.⁵⁸⁹ Bu açıdan rabîta kavramı yalnız Nakşbendî tarikatına mahsus bir metot olarak görülse de “Halvetiyye, Kâdiriyye ve Çiştîyye” gibi bazı tarikatlarda bulunmaktadır.⁵⁹⁰ Hatta eğitim psikolojisinin temelinde yer alan empati kavramı ve insanda sevdiği kişiyi rol model alma durumu da buna örnek olarak verilebilir.⁵⁹¹ Tasavvufta rabîtanın özü ve en önemli sonucu olan “fenâ fi’ş-şeyh” kavramı müridin öğretmeni olan mürşidini sevmek ve model almak demektir.⁵⁹² İnsanın fitratında bulunan ve pedagojik bir gerçek olan bu model alma ihtiyacını kâmil şahsiyetlere yönlendirerek menfî temayüllere engel olmak, birçok psikolojik, sosyolojik ve ahlâkî sıkıntının en büyük çaresini teşkil etmektedir.⁵⁹³

2.3.8. Hatm-i Hâcegan (ختم الخواجان)

Hatm-i Hâcegan, Nakşbendî tarikatının bilhassa Halidiyye kolu mensupları tarafından önem verilerek uygulanan bir toplu zikir usulüdür.⁵⁹⁴ Kısaca “hatme” denilen bu zikrin Hatm-i Hâcegan olarak adlandırılmasının sebebi, başında ve sonunda okunan Fatîha sûrelerinin Kur’an-ı Kerîm’in özeti mahiyetinde olmasından⁵⁹⁵, ayrıca hatmede okunan İhlas sûrelerinin de, Resûlullah (s.a.v) ‘in buyurduğu üzere, Kur’an’ın

⁵⁸⁹ Rifat Okudan, “İnsânî Bir İnsiyak Olarak Rabîta”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2003, c. IV, sayı: 10, ss. 206-207.

⁵⁹⁰ Necdet Tosun, “Rabîta”, *DİA.*, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 378.

⁵⁹¹ Ali Rıza Aydın, “Öğretmen – Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2009, c. IX, sayı: 4, s. 76.

⁵⁹² Tosun, “Rabîta”, s. 379.

⁵⁹³ İrfan Gündüz, “Tasavvufta Rabîta Kavramı”, *Altınoluk Dergisi*, İstanbul 1998, sayı: 150, s. 30.

⁵⁹⁴ Reşat Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, *DİA.*, İstanbul 1997, c. XVI, ss. 476-477.

⁵⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 26. (Bkz.: Nevevî, *Riyâzü’s Salihîn*, c. V, s. 112)

üçte birine denk olması nedeniyle⁵⁹⁶ Kur'an'ı Kerim'i hatim sevabına vesile olmasındandır.⁵⁹⁷ “Hacegan” kelimesi ise “hocalar, efendiler” anlamındadır. Abdülhalik-i Gucdüvâni'nin (ö. 575/1180) âlim ve hocaları ile meşhur olan Buhara çevresinde bu yolun temellerini attığı dönemde, tarikatın adı *Hacegan* olarak tanınmakta idi. Bundan yaklaşık iki asır sonra Bahaüddin Nakşbend (ö. 791/1389) bu yolu devam ettirerek Nakşbendiyye tarikatının esaslarını belirlemiştir.⁵⁹⁸

Salih Baba, divanında hatm-i hacegan'a üç yerde işaret etmiştir.⁵⁹⁹

“Kuralım halka-i zikri

Kamu bir edelim fikri

Kılalım hamd ile şükri

Bu meydân-ı muhabbettir

*Tarîk-i ehl-i iffettir”*⁶⁰⁰

Salih Baba'nın yukarıdaki şiirinde yer alan “halka-i zikir” kavramı Nakşbendiyye'de hatme halkaları için kullanılmaktadır. Zira hatmelerde müridan halka şeklinde oturup gözler kapalı bir şekilde sessizce zikrederler. Salih Baba “*Kamu bir edelim fikri*” ibaresiyle hatmede gözlerin kapalı vaziyette iken kalbin de sadece manevi âlemle meşgul olmasını, dünyalıkları gönülden çıkarmak gerektiğini ifade etmektedir. “*Kılalım hamd ile şükri*” mısrası hatmede yapılan evrad-ü ezkarlara, “*Bu meydân-ı muhabbettir*” mısrası ise hatme esnasında oluşan manevi atmosfer nedeniyle, müridlerin gönüllerinde tecelli eden muhabbet ve feyz hislerinin galip olmasına işaret edilmiştir.

“Nakşibendî'ler kurunca halka-i illâ-yı Hû

*Keşf olur arz u semâvât arş-ı alâ "Hû" çeker”*⁶⁰¹

⁵⁹⁶ Buhari, Fezailü'l Kur'an, 13. (Bkz.: Nevevi, *Riyâzü's Salihîn*, c. V, s. 159)

⁵⁹⁷ el-Cerrahi, *Istilahat-ı Sofîyye*, s. 147; Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, s. 476-477.

⁵⁹⁸ Tosun, “Nakşbendiyye”, ss. 611-612.

⁵⁹⁹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 125, 181, 341.

⁶⁰⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 341.

Salih Baba bu beyitte de Nakşbendiyye’de önem verilen bir zikir geleneği olan hatme halkalarının kurulmasıyla oluşan cezbe ve cûş-u hurûş ile gökler ve yerlerin de zikre iştirak ettiği anlatılmaktadır. Bu beyit aynı zamanda Kur’an-ı Kerim’deki “Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah’ı tesbih eder.”⁶⁰² ayet-i kerimesine de işaret etmektedir.

“Kuruldu halkalar açıldı güller

Geldi cân kuşları Pîr-i Tâgî'nin

Görünce gülleri öttü bülbüller

*Mest-i medhûşları Pîr-i Tâgî'nin”*⁶⁰³

Bu şiirinde Salih Baba hatme halkaların kurulması ile oluşan manevi ortamı tasvir etmektedir. Aşk ehli olan müridler, hatme halkasında cereyan eden muhabbet ve feyz ile coşar, bazen de çeşitli hâller yaşayarak kendilerinden geçebilirler.⁶⁰⁴

Tarikatın bazı kollarında küçük farklılıklar olmakla birlikte genel uygulaması itibariyle Hatm-i Hâcegan’da bizzat mürşid-i kâmilin veya müritlerden bir görevlinin idaresinde istiğfar nidasıyla gözler yumularak zikre başlanır. Yirmi beş istiğfar okunarak rabıtaya geçilir ve kalbe nazar edilir. Toplam yüz adet hatme taşı, hatmeye oturan kişilere ortalama olarak eşit olacak şekilde dağıtılır. Ardından sağ taraftan yedi kişi Fatiha Suresi’ni okur. Sırasıyla yüz salavât-ı şerife, yetmiş dokuz İnşirâh Sûresi ve bin bir İhlâs-ı Şerif sûrelerinin hatmeye katılanlar tarafından taşlar adedince paylaşımlı olarak okunmasından sonra bu kez de hatmeyi idare eden kişinin sol tarafından yedi kişi Fatiha Sûresi okur. Sonunda tekrar yüz adet salavât-ı şerife okunarak hatme içerisinde yapılacak zikirler tamamlanır. Kible yönünde oturan ve hatmeyi idare eden kişi, *Silsile-i*

⁶⁰¹ Halka-i illâ-yu Hü: Zikir halkası. (Bkz.: Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 125, 416)

⁶⁰² Cuma, 62/1.

⁶⁰³ Mest-i medhûş: Şaşırıp hayretle kendinden geçmiş, sarhoş olmuş. (Bkz.: Yeğîn, *Yeni Lügat*, s. 394, 417); Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 181.

⁶⁰⁴ Hâl: Kişinin kasdı, kazanma isteği veya ihtiyarı olmadan Allah vergisi olarak kalbe gelen, anlık yaşanan, bazen de şimşek gibi çakan ve geçen manevi hissiyatlardır. Allah-u Teâla (c.c)’nın lütfü ve ikramı olarak cümertlik makamından verildikleri için vehbî özellik taşırlar. (Bkz.: Cürçani, *Tarifat*, s. 83; İbn Füre, *El-İbâne*, s. 345)

Şerîf olarak adlandırılan ve tarikatın birbirine icazet veren şeyhlerinin isimlerinin yer aldığı listeyi⁶⁰⁵ okurken diğer katılımcılar sessizce ve gözleri yumuk bir şekilde dinlerler. Nihayetinde hatmeye katılanlardan bir kişi sesli bir şekilde İnşirah Sûresi'ni okur. Hatmeyi idare eden kişinin nidasıyla hatme sona erdirilir. Hatme başlamadan evvel hazırlanıp halkanın ortasına yerleştirilen su, hatmeye katılanlara sağdan başlanarak sırayla ikram edilir.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Necdet Tosun, "Silsile", *DİA.*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 206-207.

⁶⁰⁶ Sağıroğlu, *Şah-ı Nakşibend*, s. 343; Adnan Tüzen, "Gümüşhaneli Dergâhında Hatm-i Hâcegân Yapılması Şartıyla Kurulan Bir Vakıf, Bu Vakfa Ait Vakfiye ve Teveh Belgeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2014, s. 898.

III. BÖLÜM

SALİH BABA DİVANI'NDAN EL YAZMASI ÖRNEKLER

Çalışmamızın üçüncü bölümünde *Salih Baba Divanı*'nın Osmanlıca el yazması nüshalarından örnekler ve bunlara ait transkribe edilmiş metinler yer almaktadır.

Salih Baba Divanı'nın günümüze ulaşan el yazması nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Erzincan ili Refahiye ilçesi Melikşerif köyü eski imamı Hacı Bahaddin Yalçınkaya (1903-1984) tarafından 1967 yılında yazılmış olan nüshadır. Bu nüshanın aslı Melikşerif köyünde mukim olan Raşid Yalçınkaya'nın kütüphanesinde bulunmaktadır. Diğer bir nüsha Refahiye ilçesi Laleli köyü eski imamı Hamdi Sağırlı (1912-1962)'nin 1959 yılında yazdığı nüshadır. Bu nüshanın aslı Melikşerif'te Hüseyin Bahar'ın kütüphanesinde yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise Hacı Yahya Efendi (1866-1916) tarafından 1903 ile 1905 yılları arasında yazılmıştır.⁶⁰⁷

Bu bölümde yer alan nüshalar çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız *Salih Baba Divanı*⁶⁰⁸ adlı eseri hazırlayan Şeyheddin Yalçınkaya'nın özel kütüphanesinde bulunmakta olup, dedesi Hacı Yahya Efendi'ye ait olan el yazması örneklerdir.

⁶⁰⁷ Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁰⁸ Yalçınkaya, *a.g.e.*.

رساله رابطة نفسی
حیالی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بدو اولسون بسمیله حمدیله اوستی

صلواتیله ختم اولسون بولجا نرغون

چوقه صلاوة ایله سلام اولسون رسول احمد

بو قدر عصیان ایله بزله دیمه انی

صدقه ان انی اصحابی اولادینی

فاتحیه یار ایله لم قیده چوقه حنفی

جول - یاری اول ابا بکر و عمر عثمان علی

سایه سزه آنلرک بولدی بو اسلام قونق

کلدی بو نجبه عالم فضل مشایخ کلمین

لهب مراتب اوزره در بو عالمک دورتی

صانعک صغنه جمده سن و حیران اولدیر

سیر ایدوب وحدت یوز ندن کور مدیر کونق

اهل دنیاکی کوروب بربر تماشا ایدیر

لهب اسیر ایتسه اولاری حبب دنیا علنی

محمد علی

“Risale-i Rabita-i Nakşî Hayalî”

“Bismillahirrahmanirrahîm”

“Bed' olunsun besmeyleyle hamdeyleyle evsati

Salavatullah hatm olunsun bula canlar izzeti

*Çok salât ile selam olsun Resulü Ahmed'e
Bu kadar isyan ile bizlere demiş ümmetî*

*Sadhezâran âlini evlâdını ashabını
Fatihayla yâd edelim kıla Hak çok rahmeti*

*Çâr-ı Yârı ol Ebû-Bekr ü Ömer Osman Ali
Sayesinde anların buldu bu İslam kuvveti*

*Geldi bunca âlim ü fâzıl meşâyih kâmilîn
Hep merâtib üzredir bu âlemin devriyyeti*

*Sâni'in sun'unda cümle mest ü hayran oldular
Seyr edip vahdet yüzünden görmediler kesreti*

*Ehl-i dünyâyı görüp bir bir temâşâ ettiler
Hep esîr etmiş oları hubb-ı dünyâ illeti”⁶⁰⁹*

⁶⁰⁹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 49.

همه عالم قبضه قدرنده در چون کور دید
 هر یکی بر آلت اولسه دونه بر بو فولکی
 کوردیر کیم ایچرینج بعضه در نبلد کوز
 ال حکوب اشوجلا نذن ایلد مشر غرتی
 جیفنه در بان بر افخاز جنده یوه طاقندی
 نانون اولسه جکر بوندر بلای مخنی
 هر طرف دوران ایدر مرستی زبانی
 آندی قورتار مو ایچوندر بولا بر خدنی
 واری احمد اولار جان در دینک در مانیدر
 هر مر یضک در دینه کوره ویر بر لر شربی
 اکثری نقشده خالدی بیلمدی نقاشنی
 اهل عرفانک بیاتمر اولدی قدر و ضعیفی
 حمد ولله کرمده کسه لهند و بغداد و سیه
 هو نصیب ایندی بزه بر قدر عالی همتی
 بر سلی حضرتی بزه ارسل ایلدی
 بلد فر قیلدی منور رفیع اولندی ظلمتی
 قوت قدسیه سیام همه ارشاد ایلدی
 کیمکی رستدن طوطوب صد قیلدی بیفتی

“Cümle âlem kabza-i kudrettedir çün gördüler

Her biri bir âlet olmuş dönderir bu fülketi

Gördüler kim içlerinde bazı derdliler gezer

El çekip işbu cihandan eylemişler uzleti

Çıkmağa derban bırakmaz cenge yok takatleri

Nâ-tüvan olmuş çeker bunlar belâ-yı mihneti

Her taraflı devrederler mürşid-i rabbaniler

Anları kurtarmak içindir onların hizmeti

Vâris-i Ahmed olar can derdinin dermanıdır

Her marîzin derdine göre verirler şerbeti

Ekseri nakşında kaldı görmedi Nakkâş'ını

Ehl-i irfanın bilinmez oldu kadri kıymeti

Hamdulillah gezmedikse Hind'i Bağdad'ı Yemen

Hak nasîb etdi bize zî-kadri âlî-himmeti

Pîr-i Sâmi Hazretini bize irsal eyledi

Beldemiz kıldı münevver ref olundu zulmeti

Kuvve-i kudsiyesiyle cümle irşad eyledi

Kim ki destinden tutup sıdk ile kıldı biati”⁶¹⁰

⁶¹⁰ Yalçinkaya, a.g.e., s. 50-51.

۱۶۶
کندی جهان بایی بن فالک غریب ایلک طمر نور و مبه بائلاری
بن فلکات چوره حکیمت قهرینگی بال یرینه چوره ییتم زهرینی
غم لشکری صاردی گونل شکرینی طرف طرف بور و مبه بائلاری
باغم او یا - بزرن چور مره بوزین قانی بیه در کرم کیچ لندرتین
هجران باوطدی کلدی آنسین هجر یا نم بور و مبه بائلاری
سامی کیچ زهکم وار دی، دی رحم اید باره می صا دیه دیه

صالحم جیرانک یا - دی، دی؛

عومر کونم چور و مبه بائلاری

۱۶۷

یز صالح غلام اولدک بوخته بوزنک دوندر کروهی عتقان
سخی صید ایسه نفه چیرسی یز اولدک بوزنیان و حوری
جیرانک دولته بوجه زاینت دونر حقدن کیچ قیاسه رایت
سخی بند ایکندر استورنیا که سن بوجه بره کها اوینا کها اوینا
اراده بنلکات اولدک اغیار انی محو اینت نقابده اجون اولبار
بو فرمغ اکلا یوب ایوب فرمغ اینت دونون برحالی سن سطر جم اینت
سخی سن فور تر فرمغ آ یوبل بور درک چاره سن بر دوا قبل
کیدر بواحنی تقویم بوز باور وار و بکعب یز لورینه دونر باور
بولارک جمده سن امانت کیدر بوندر جدر سن سن ندرت
نه خاندن پیله کلدی نه اولدی صوکنه احسن تقوی بولدی
نقرا بکقل حالنی انسان که سن بر غلم الاسما و ای جان
نقمت نیه من روحی خطای کیچ کلدی سوزیمه ویر جوی
بود کلو عاوه

"Gitti cân bülbülü ben kaldım garîb

İlik damar kurumaya başladı

Ben feleğin çok çekmişem kahrını

Bal yerine çok yemişem zehrini

Gam leşkeri sardı gönül şehrini

*Taraf taraf yürümeğe başladı
Bilmem o yâr bizden çevirmiş yüzün
Kanlı yaş dökerim gece gündüzün
Hicran bulutları geldi ansızın
Herbir yanım yürümeğe başladı
Sâmî gibi şahım var diye diye
Rahm eyle yâremi sar diye diye
Sâlih'em cihanda yâr diye diye
Ömrüm günüm yürümeğe başladı”⁶¹¹*

*“Yeter Salih gulâm oldun bu hana
Yüzün dönder gürûh-i âşikâna
Seni sayd eylemiş nefsin çerisi
Yeter oldun bu dünyânın harîsi
Cihanın devletine yok nihayet
Döner Hak'tan kime kılrsa sirayet
Seni bend eylemiştir işbu dünyâ
Ki sen yok yere ha oyna ha oyna
Arada benliğin olmuştur ağyar
Anı mahvet nikâbın açsın ol yâr
Bu rumzu anlayıp iyice fehm et
Düşün bir aslını sen sana rahm et
Seni sen kurtaramazsın iyi bil
Bu derdin çâresine bir deva kıl
Gider bu "Ahsen-i takvim" bozulur
Varıp hep yerli yerine dizilir*

⁶¹¹ Yalçınkaya, a.g.e., s. 365.

*Buların cümlesi sende emânet
Gider bunlar çekersin sen nedamet
Ne hâller başına geldi ne oldun
Sonunda "Ahsen-i takvîm" i buldun
Tefekkür eylegil hâlini insân
Ki sen bir "Alleme'l-esmâ"sın ey cân
"Nefahtü fîhi min ruh?" hitabı
Kime geldi sözüme ver cevâbı”⁶¹²*

⁶¹² Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 378.

۷
 هم شریفتم هم طریقت هم حقیقت کاملی
 حقیقه اجرا ایروب ایبر بو بولده غیری
 قابلیت بزده اظانسه متابعی بیسون
 ایستراپه مرشدی اولسون محمد حضرتی
 صالحم شیخ محمد پیر ساید بنیم
 ایستعم بوندن زیاده دولتیه فغنی

اکبر پیریم بقا ایبرسه همت ظهوره کنویم بر قاج معانی
 اودیر اصلیم بنیم فرعی مقید اودردل شهرینک نور اجمک
 کور بنور جبره سنده نور احمد اولاردره وارقی بیغیرانی
 اولار جان ایلمک بیللیدر بوتن اولسه اولار بن آشیانی
 اولار فاطمهی رضوی دره اولاردر شهر علمک یاسبانی
 اولارک روحزیه پوره قزای طولایرک زمین و آسمانی
 اولار بو عالمی دوران ایبرک آرا لیر درده دوشن نانونی
 بوتن بو عالمک هم برز جیدر اسیر انجمله دبرر هپوه بهلوانی
 کسی به درن چون سرمای دیل دوستور بر بوله آخر کار و بانی
 لهوانی نغمه ناب اولاندر بولار فانی بولور دار الامانی
 الامانلر اوز به نغمه الله بسر در دائم اول ایبر زبانی
 عمر جوهر در

“Hem şerî'at hem tarîkat hem hakikat kâmilî

Hakk ile icra edip eyler bu yolda gayreti

Kâbiliyyet bizde olmazsa meşâyih neylesin

İster ise mürşidi olsun Muhammed Hazreti

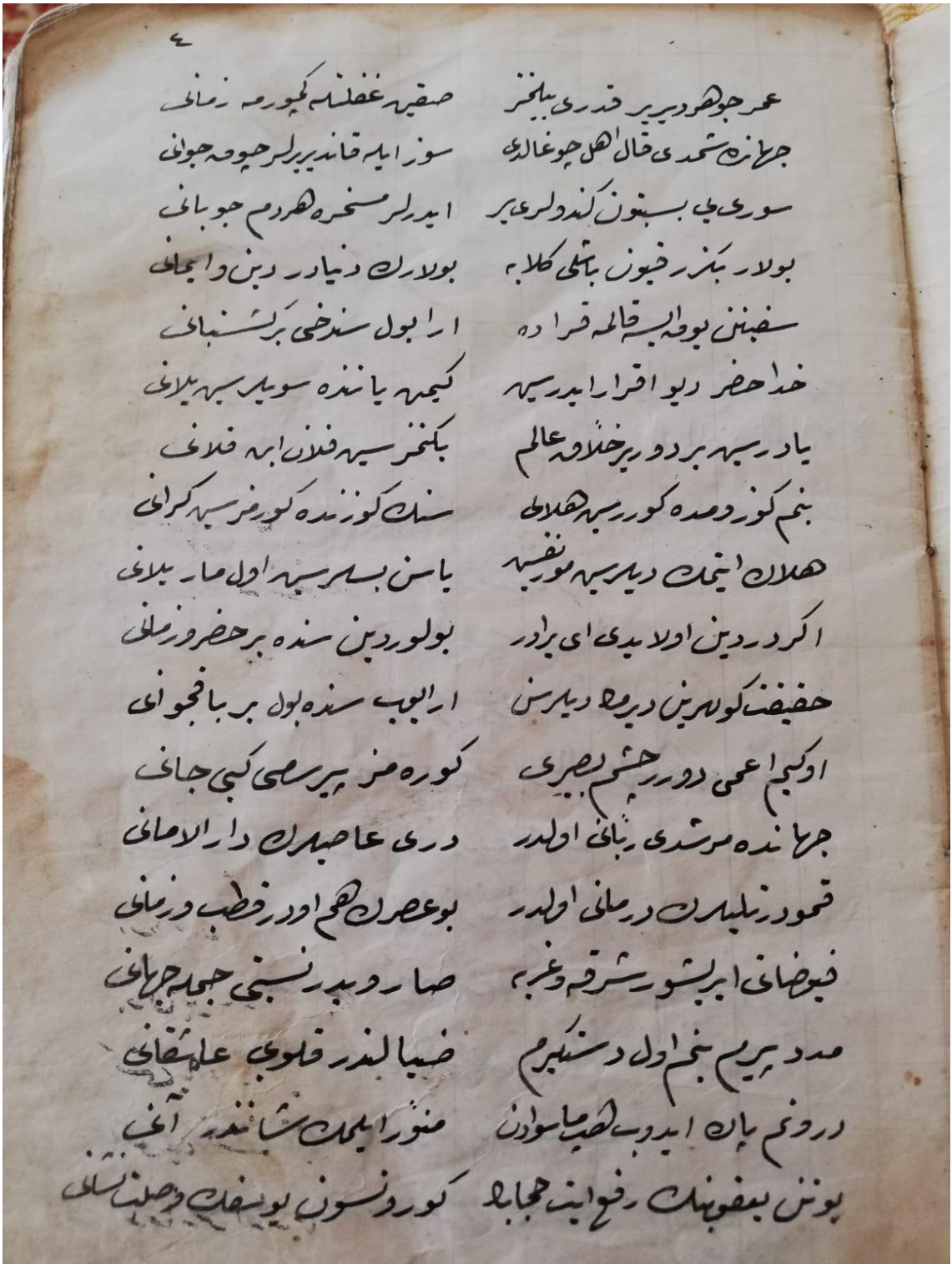
Sâlihem şeyhim Muhammed Pîr-i Sâmi'dir benim

İstemem bundan ziyâde devlet ile rifati”⁶¹³

*“Eğer pîrim bana eylerse himmet
Zuhura getirem birkaç meâni
O'dur aslım benim fer'i mukayyed
O'dur dil şehrinin nuru îmânı
Görünür cebhesinde nûr-u Ahmed
Olardır vâris-i peygamberâni
Olar kâim-makâm-ı Mustafâ'dır
Olardır şehir-i ilmin pâsubânı
Olar can ilinin bülbülleridir
Bütün olmuş oların âşiyânı
Oların ruhlarının yok karârı
Dolaşırlar zemîni asumanı
Olar bu âlemi devran ederler
Ararlar derde düşen nâ-tüvânı
Bular bu âlemin hem berzahında
Esîr etmiş durur çok pehlivanı
Kişiyeye derd büyük sermâyedir bil
Düşürür yola âhir kârübânı
Hevâ-yı nefesine tâbi olanlar
Bular kande bulur dârü'l-emânı
Alamazlar özün nefsin elinden
Beşerdir dâim ol eyler ziyani”⁶¹⁴*

⁶¹³ Yalçinkaya, a.g.e., s. 49.

⁶¹⁴ Yalçinkaya, a.g.e., s. 52-53.

“Ömür cevherdir kadri bilinmez

Sakın gafletle geçirme zamanı

Cihanda şimdi kâl ehli çoğaldı

Söz ile kandırırlar çok civanı

Sürüyü büsbütün kendileri yer

*Ederler maskara her dem çobanı
Bular benzer koyun başlı kilâba
Buların dünyadır dîni imâni
Sefînen yok ise kalma karada
Ara bul sen dahi bir keştibânı
Huda hâzır diye ikrar edersin
Kimin yânında söylersin yalanı
Ya dersin bir-durur Hallâk-ı âlem
Beğenmezsin filan oğlu filânı
Benim gözümde görürsün hilâli
Senin gözünde görmezsin girânı
Helak etmek dilersin mâr-ı nefsin
Ya sen beslersin ol ejder yılanı
Eğer derdin olaydı ey birader
Bulurdun sen de bir Hızr-ı zamanı
Hakikat güllerin görmek dilersen
Arayıp sen de bul bir bağçevânı
O kim âmâ-durur çeşm-i basîri
Göremez Pîr-i Sâmi gibi canı
Cihanda Mürşid-i Rabbani Ol'dur
Der'i âsîlerin dârü'l-emânı
Kamu derdlilerin dermanı Ol'dur
Bu asrın hem O'dur kutb-ı zamanı
Füyûzâtı erişir şarka garba
Sarıbdır nisbeti cümle cihâm
Meded pîrim benim ol dest-i gîrim
Ziyâlandır kulûb-ı âşıkânı*

*Seni Hak bilmeyen ol geçrevîler
Bulûğa ermez anların imânı
Kelâm-ı Hakk'a gûş olmayanlar
Alamaz himmeti feyz-i pirânı
Senin sayende Sâlihdir bu Salih
Ki senden gayrı yoktur mihribanı
Derûnum pâk edip hubb-ı sivâdan
Münevver eylemek sânındır ânı
Bu ten-i Ya'kûb'un ref et hicabın
Görünsün Yûsuf'un vuslat nişanı”⁶¹⁵*

⁶¹⁵ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 53-56.

سنی حویہ بایمان او لجره ویدر باوغه ایریز انلارک ایمانی
غلامی خلقی کوسه اولمایاندر الاماز هفتی فیصه ویزدانی
سندن ساینه صالحدربو صالح
کی سندن غیر یی بونه مهر و بانی

ایر سندی هفتی شیخ غایت ایلدی مولا اچوب لا پرده سین کوردوم ضوی نظر ایتدی
هو اولدول هو اآخر هو ایمن هو الظاهر هو الرقیب هو القاهر هو الفزد هو الامولا
وان من شیئی الادن صدکیم اولدول آگاه قوری دعوا ایدم قالدول چور و سندن
که سن اول نور احمد کن اهدون واحدین کن
دخی سز کونین که قاله سن عالم سفلا
یلا نجبی نفسی بیدم بیون دستمان ایمسه کوردوم
قنوی مطمن اولدم بو عالم اولدی لهیب ماوا
بلندی کنت تر سزی آچلدی برده ظلمت
کور یزم بو جهران خلفی کمی مجنون کمی لبلا
الذره وار اینه فرصت کچورم ایده کور غیرت
طونا کور برید قدرت اولونون مزلک بالا
تنعم ایچره جتدن جلالی فرینه دو سندن
یدی طاموب بند اولدوم دوستون مبد این حاله
سندن طوره

“Seni Hak bilmeyen ol geçrevîler

Bulûğa ermez anların imânı

Kelâm-ı Hakk'a gûş olmayanlar

Alamaz himmeti feyz-i pirânı

Senin sayende Sâlihdır bu Salih

Ki senden gayrı yoktur mihribanı”⁶¹⁶

*“Erişti himmet-i şeyhim inayet eyledi Mevlâ
Açıp "lâ" perdesin gördüm kamusu "mazhar-ı illâ"
Hüve'l-Evvel Hüve'l-Âhir Hüve'l-Bâtın Hüve'z-Zâhir
Hüve'r-Rahim Hüve'l-Kâhir Hüve'l-Ferd ü Hüve'l-Mevlâ
"Ve in min şey'in illâ" dan meğer kim olmadın agâh
Kuru dava ile kaldın çürüttün ömrü vaveyla
Ki sen ol nûr-ı Ahmed'ken Ahad'den vâhidiyyetken
Dahi sırr-ı hüviyyetken kalasın âlem-i süflâ
Yalancı nefsimi bildim büyük düşman imiş gördüm
Kulûb-ı mutmain oldum bu âlem oldu hep me'vâ
Bilindi "küntü kenz" sırrı açıldı perde-i zulmet
Görürem bu cihan halkı kimi Mecnun kimi Leylâ
Elinde var iken fırsat geçirme idegör gayret
Tutagör bir yed-i kudret olunsun menzilin bâlâ
Tena'um içre cennetten celâli kahrına düştün
Yedi tamuya bend oldun düşün bir mebdein ara”⁶¹⁷*

⁶¹⁶ Yalçinkaya, a.g.e., s. 56-57.

⁶¹⁷ Yalçinkaya, a.g.e., s. 57.

آلہی پیری سہمی حرمیتینہ
 آلہی راضی ایدہ بزی سندن
 الکرخالقبجوز اولترہ راضی
 بیر بخوز مرشد بزرگ شیخی سہمی
 بو عہدک حضرتیدر ہم سروریدر
 خدا ارشادہ کوندردی بوزنی
 حقیقت دیکلی و کلمنی در
 حبیبہ احمدہ بغتہ بزی
 محیب اخوانموزی جمہلہ باب
 بزی زرع ایلینہ رحمت ایدہ
 دیرم سندن ای خدای عالم
 پیری سہمی بلو کدنی آیرم
 جمعی مؤمنینی مؤمنانی
 آیرمہ صالحی باب ضیادن
 غریبی رحمت اینت بابی عطارد

“İlâhî Pîr-i Sâmî hürmetine

Bizi ırgür cemâlin rü'yetine

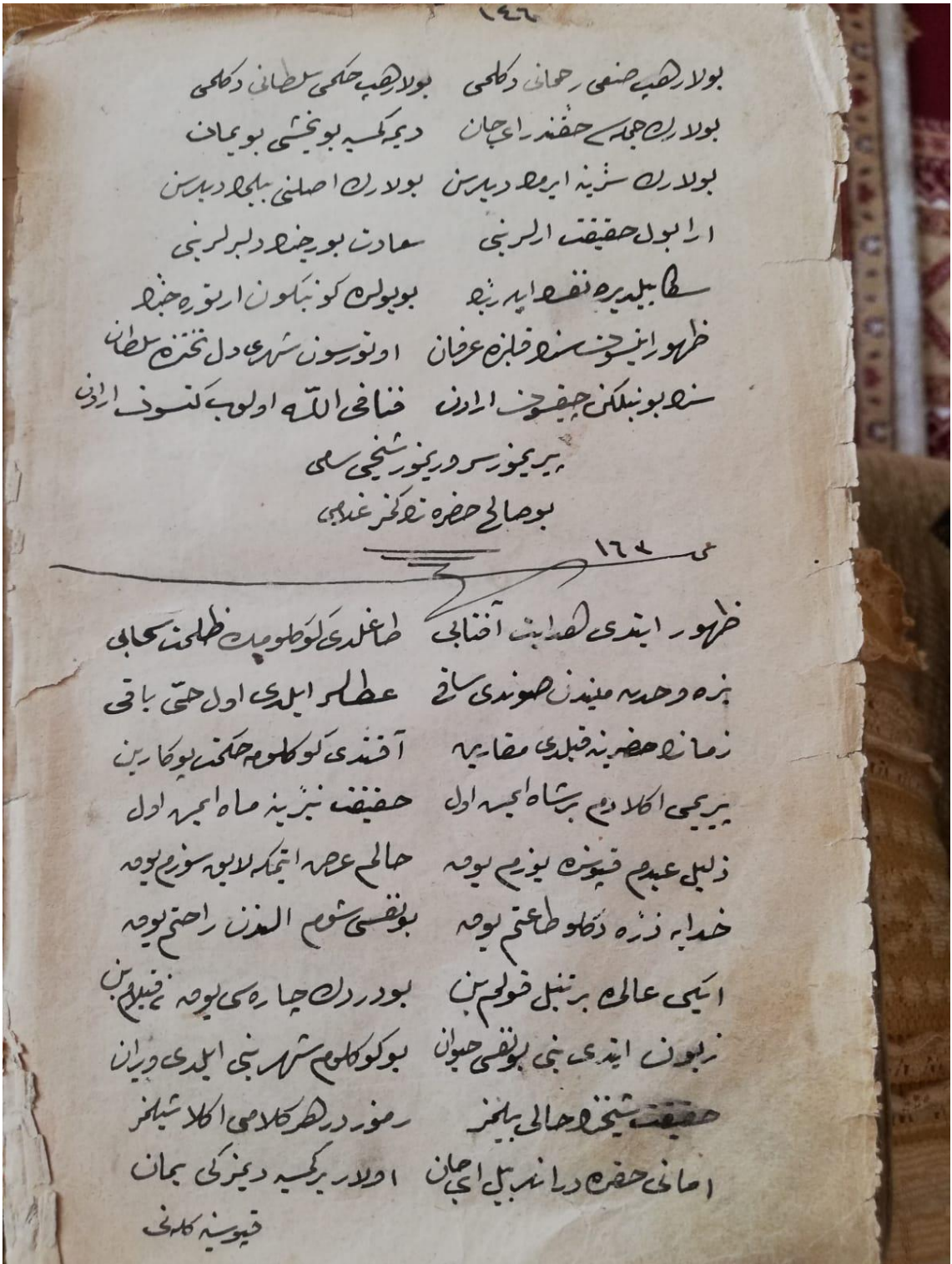
İlâhî razı eyle bizi senden

Firâk-ı derd ile cân-ı bedenden

Eğer Hâlık'ımız olmasa râzî

*Yaratmazdı cihanda birimizi
Pîrimiz mürşidimiz Şeyh-i Sâmi
Reşâdetle cihanı tuttu nâmi
Bu asrın Hızır'ıdır hem serveridir
Hakikat şehrinin hem rehberidir
Huda irşada gönderdi bu zâtı
İçirdi bizlere âb-ı hayâtı
Hakîkatte vekîl-i Mustafâ'dır
Muhabbetle derûnu pür-safâdır
Habîbin Ahmed'e bağışla bizi
Dü âlemde sevindir cümlemizi
Muhib ihvanımızı cümle yâ Rab
Saadet ehli kıl eyle mukarreb
Bizi zem eyleyene rahmet eyle
Habîbin Ahmed'e hâs ümmet eyle
Dilerim senden ey Hallâk-ı âlem
Azîz ismin için eyle mükerrem
Pîr-i Sâmi bölüğünden ayırma
Kusurum mahşer ehline duyurma
Cemî-i mü'minîn ü mü'minâtı
Bağışla cümleten ehl-i usâtı
Ayırma Salih'i yâ Rab rızâdan
Garîk-ı rahmet et bâb-ı atadan ”⁶¹⁸*

⁶¹⁸ Yalçinkaya, a.g.e., s. 390-392.

"Bular hep sun'-ı rahmânî değil mi

Bular hep hük-m-i sultanî değil mi

Buların cümlesi Hakk'ındır ey cân

Deme kimseye bu yahşi bu yaman

Buların sırrına ermek dilersen

*Buların aslını bilmek dilersen
Arayıp bul hakikat erlerini
Saadet burcunun dilberlerini
Sana bildire nefsin ile Rabbin
Bu yolda gün-be-gün artıra hubbin
Zuhur etsin senin kalbinde irfan
Otursun şehir-i dil tahtında sultân
Senin bu benliğin çıksın aradan
Fenâfillâh olup gitsin irâden
Pîrimiz serverimiz Şeyh-i Sâmî
Bu Salih Hazretin kem-ter gulâmı”⁶¹⁹
“Zuhur etti hidâyet âfitâbı
Dağıldı gönlümün zulmet sehâbı
Bize vahdet meyinden sundu sâkî
Atalar eyledi ol hubb-ı Bakî
Zamanın Hızırına kıldı mukârin
Akittü gönlüme hikmet pınarın
Pîrimi anladım bir şâh imiş Ol
Hakikat sırrına agâh imiş Ol
Zelîl abdim kapısında yüzüm yok
Hâlim arz etmeğe bile sözüm yok
Huda'ya zerre denli tâatim yok
Bu nefis-i şûm elinden rahatım yok
İki âlemde bir tenbel gulâm ben
Bu derdin çâresi yok ne kılâm ben
Zebûn etti beni bu nefis-i hayvan*

⁶¹⁹ Yalçinkaya, a.g.e., s. 382-383.

*Bu gönlüm şehri eyledi vîrân
Hakikat şeyhinin hâli bilinmez
Rumuzdur her kelâmı anlaşılmaz
Kubâb-ı Hak'tadır anlar bil ey cân
Olar bir kimseye demez ki yaman”⁶²⁰*

⁶²⁰ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 384-385.

تنک طویرانه جانله صور نفسک باد لھوادند
ایوبی ناریدر روحک مدد ایرله دینه نورا
شریف بابنه بند اول حقیقت لطف غم ایت
بولوب بر موشد کمال بودر دل حیاره سین آرا
پیر سہمی کبی شہی بولوب صدقہ فیل آھی
آچار اول مستقیم آھی ایرشد بر سنی بار
آبرو صالحی بار محمد شہی سید
آغاردی طبعه فرسہم ولان قانبر قارا

سن سکا کل ای کوکل قیام حد کبر و ریاء
بو صفا تدره تخنوق ایدن اولدی اتقا
صدقہ بیعت قیام اولدی ایت اھو
قوری لاف اید کجور و ب عوی قاندر خلبا
اول ما خلقو اللہ روحی دیدی رسول
لھم صحیح اخبار لہ بوددی حدیث قدسیا
اشم الارواح اولدنیچون زانی شتر ابدی
لھم فل الروح من امر ربی کلدی قاضیا
عقل اولد محمد عقل طلق نظری
اول ما خلقو اللہ العقل صعب حیا

“Tenin toprak canın sudur nefis bâd-ı hevâdandır

İyi bil nâridir ruhun meded ermek dile nura

Şerî'at pâyine bend ol hakikat râhına azm et

Bulup bir mürşid-i kâmil bu derdin çâresin ara

Pir-î Sâmi gibi şahı bulup sıdk ile kıl âhi

*Açar ol müstakim râhı eriştirir seni yâra
Ayırma Salih'i yâ Rab Muhammed şeyh-i Sâmî'den
Ağardı lihyemiz şahım velâkin kalbimiz kara”⁶²¹*

4

*“Sen sana gel ey gönül kılma hased kibr ü riya
Bu sıfatlarla tahalluk eden oldu eşkiya
Sıdk ile bîat kılıp oldun mu ümmet Ahmed'e
Kuru lâf ile geçirip ömrü kaldın sufliyâ
"Evvelü mâ halakallahu rûhî"dedi Resul
Hem sahîh ahbarla buyurdu hadîs-i kudsiyâ
Ümmü'l-ervah olduğıçün zâtını setr eyledi
Hem "Kuli'r-rûhu min emr-i Rabbî"geldi kâfiyâ
Akl-ı Evvel'dir Muhammed Akl-ı Küll'ün mazharı
"Evvelü ma halakallahu lî akl" sâhib haya”⁶²²*

⁶²¹ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 58.

⁶²² Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 59.

بیان ایدم خروانی بر مدنی
 خیالی کو کلمی نقی دکلمی
 آنکه نوری محمد دن دکلمی
 جمال کوره فی حیران ایدر اول
 قیوسه کلندر اولور اولر ایشاد
 دهانی نقی فیضی خدا با
 او بانور بیللی جانز قرض
 سزینف بانز نقی اولدر
 بقا کلزار نیر صولتر کولدر
 قنواضالی اخلاق حمیده
 غنی اید فقیری بر طونار اول
 رمی انقاسی عیبی نوری احمد
 طریفی نقیبند بر پیر
 سادیه بو جلد هم کولیدر
 نه سوبدره لدنی در کلامی
 ولادین سزیند شاهی بولدر
 بولدر در محرمی اسرای حفره بولدر
 بولدر در قبضه قدریه بویای بولدر
 کمال اهلی دخی چوقدر مریدی اولوبدر
 لهربری عهرون فبردی
 آری بریمی

"Beyân edem zuhuratı pirimden
 Alın bûy-ı muhabbetler gülümden
 Hayâli gönlümün nakşı değil mi
 Hakikat tuhfe-i nakşı değil mi
 Anın nuru Muhammed'den değil mi

Zuhuratı muhabbetten değil mi
Cemâlin göreni hayran eder ol
Gönüller şehrinde seyrân eder ol
Kapısına gelenler olur irşâd
Bilir nefis ile Rabbini olur şâd
Dehânî nefha-i feyz-i Huda'ya
Nice bin mürde kalbler olur ihya
Uyanır bülbül-i canlar kafeste
Okurlar ism-i a'zam her nefeste
Şeriat babının miiftâhı Oldur
Hakikat ilminin fettanı Oldur
Beka gülzârının solmaz gülüdür
Hakikat cân ilinin bülbülüdür
Kamu ef'âli ahlâk-ı hamîde
Bular güç bulunur her âdemîde
Ganî ile fakîri bir tutar Ol
Fakîre dahi çok hürmet eder Ol
Demi enfâs'ı isâ nuru Ahmed
Pîr-i Sâmî durur ismi Muhammed
Tarîk-ı Nakşibendî'nin pîridir
Nüfuzu seng-i hârâyı eridir
Saadet burcunun hem kevkebidir
Ulûm-u enbiyânın akrebidir
Ne söylerse ledünnîdir kelâmı
Bu vaktin hem Odur kutb u imâmı

*Velâyet şehrinin şahı bulardır
Hakikat şemsinin mâhı bulardır
Bulardır mahrem-i esrâr-ı Hazret
Bulardır vâris-i Hatmü'n-nübüvvet
Bulardır kabza-i kudret boyası
Bular irşada gelmiştir bu nâsı
Kemâl ehli dahi çoktur mürîdi
Olubdur herbiri asrın ferîdi
Îlâhî Pîr-i Sâmî (hürmetine)”⁶²³*

⁶²³ Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 388-389.

SONUÇ

Erzincanlı Tüfekçizade Salih Baba, 1846-1906 yılları arasında Erzincan'da yaşamış, tasavvuf ve tekke edebiyatının önemli temsilcilerindendir. Yakın sayılabilecek bir zaman diliminde yaşamış olmasına rağmen, dönemin şartları gereği kendisi ile ilgili ulaşabildiğimiz bilgiler sınırlıdır. Zira yurdumuzda Kurtuluş Savaşı ile yaşanan siyasî ve içtimaî karmaşa ve ardından 1939 yılında Erzincan'da meydana gelen deprem nedeniyle pek çok kişi evinden, köyünden ayrılmış ve yakınlarını kaybetmiştir. Bu ortamda Salih Baba ile ilgili kişisel bilgiler, tanıklar ve divana ait bazı örnek nüshalarda da zayıflar meydana gelmiştir.

Salih Baba asıl mesleği demircilik olan, halk arasında “Salih Usta” olarak tanınan kendi halinde ümmî bir zât iken, 50'li yaşlarında intisap ettiği şeyhi Muhammed Sâmi Erzincânî (1848-1912) ile tanıştıktan sonra şeyhinin manevi işareti ile şiirler okumaya başlamıştır. Divanın yazıldığı tarihler 1899-1901 tarihleri arasındadır ki, müellifimiz bu sırada elli dört yaşları civarındadır.

Elimize ulaşan tek eseri Salih Baba Divanı'dır. Bu eser günümüzde aynı ismi ile tanınmış olsa da, yazma nüshalardaki adı “*Risale-i Rabıta-i Nakşî Hayalî*” şeklinde geçmektedir. Salih Baba, divandaki deyişleriyle insanın manevi terakkisinde ve Allah aşkına ulaşmasında Allah dostları olan mürşid-i kâmillerin rehberliğinin önemini ifade etmiştir.

Salih Baba Divanı incelendiğinde, şiirlerde pek çok tasavvufi hakikate temas edildiği görülür. Yolun başındaki sâlik tasavvufun edep, âdâp ve incelikleri konusunda bilgilendirilir. Müridin seyr ü sülûk esnasında geçirebileceği haller, karşılaşılabileceği durumlar anlatılır. Derviş olmanın gerekleri izah edilir. Fakat bütün bunların yanında en çok dikkat çeken husus, Salih Baba'nın şeyhi olan Muhammed Sâmi Efendi'ye olan hürmetinin, muhabbetinin ve bağlılığının yansımalarıdır. Zira Salih Baba, divanını

Şeyhinin manevi kemâlâtını anlatmak için yazmıŐtır. Şiirlerinde daima kendini geri planda bırakmıŐ, Şeyhinin velayetteki manevi büyüklüğünü her fırsatta dile getirmiştir.

Salih Baba Divanı, teşekkül ettiği tarihten günümüze kadar Nakşbendiyye Tarikatı'nın Muhammed Sâmi Erzincanî'den ayrılan kolları arasında bilinmekte ve meclislerinde düz veya ezgili Şekilde okunmaktadır. Edebî ve tasavvufi yönden güçlü bir içeriğe sahip olan bu kıymetli eserin tanınması ve üzerinde yapılacak çalıŐmalara katkıda bulunulması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

ACLÛNÎ, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed (ö. 1162/1749) , *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, el-Mektebetü'l-asriyye, thk. Abdülhamid Hendavi, 1420/2000 yy.

AKOT, Bülent, “Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Samsun 2014, c. 7, sayı: 31, ss. 30-39.

AKTEPE, Orhan, “Erzincanlı Tekke Şairi Salih Baba”, *Muştu Dergisi*, Erzincan 1977.

AKYÜZ, Hüseyin, “‘Âlimler Peygamberlerin Varisleridir.’ Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2012/2, c. XI, sayı: 22, ss. 159-190.

ALBAYRAK, Nurettin, “Bir Tasavvuf Şairi Tüfekçizade Salih Baba”, *Mavera Dergisi*, c. X , sayı: 109, İstanbul 1986, ss. 8-10.

ALGAR, Hamid, “Hacegan”, *DİA.*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 432.

_____, “Muhammed Pârsâ”, *DİA.*, İstanbul 2005, c. XXX, ss. 563-565.

_____, “Nakşibendiyye”, *DİA.*, İstanbul 2006, c. XXXII, ss. 335-342.

ANKARAVÎ, İsmail Rusûhî , *Minhac'ül Fukara*, Haz.: Dr. Safi Arpaguş, Vefa Yay., İstanbul 2008.

ARAZ, Nezihe, *Anadolu Evliyalari*, Atlas Kitabevi, İstanbul ts.

ARSLAN, Sevim, “Muhabbet Rabıtası”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eskişehir 2015, c. III, ss. 49-70.

ARVAS, Nimetullah, “İmâm-ı Rabbânî'nin Üzerinde Durduğu İki Önemli Husus: İhlâs ve Peygamber'e Tâbiyyet”, *Uluslararası İmam-ı Rabbani Sempozyumu Tebliğleri*, Azîz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yay., İstanbul 2018, ss. 129-142.

ARVASI, Esseyid Abdülhakim, *Rabıta-i Şerife*, Haz.: Necip Fazıl Kısakürek, B.D.Yay., İstanbul 2003.

ASLAN, Ömer, *Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşbendilik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Erzincan 2018.

AŞKUN, Vehbi Cem, *Terzi Baba ve Erzincan'ın Mutasavvıf Şairleri*, Türk Dili Matbaası, Balıkesir 1956.

ATEŞ, Süleyman, “İhlâs”, *DİA.*, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 535-537.

_____, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004.

ATILGAN, Yusuf Kenan, “Farklı Din ve Kültürlerde Hızır Tasavvurları, Kaynakları ve Günümüze Yansımaları”, *Bingöl Üniv.Yay.*, Bingöl 2014.

AYAR, Talip, “Velilik ile Delilik Arasında; İbnu's-Serrâc'ın Gözünden Muvelleh Dervişler”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bolu 2014, c. II, sayı: 3, ss. 89-95.

AYDIN, Ali Rıza, “Öğretmen – Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2009, c. IX, sayı: 4, ss. 75-83.

AZAMAT, Nihat, “Aşçı İbrâhim Dede Mecmuası”, *DİA.*, İstanbul 1991, c. III, s. 546.

BAĞDÂDÎ, Mevlânâ Hâlid, *Risale-i Halidiyye Tercümesi*, Çev.: İsmail Fakirullah, Yasin Yay., İstanbul 2007.

BALTACI, Halil, “Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde 19.Yüzyıl Erzincan’ında Dini ve Tasavvufî Hayat”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan 2015, sayı: 1, ss. 47-64.

_____, “Erzincan’da Nakşî-Hâlidî Gelenek”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, Batman 2017, c. I, sayı: 2, ss. 80-95.

_____, “Erzincan’da Ârif-i Ümmî İki Şâir: Lelebici ve Tüfekçizâde Sâlih Baba Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce”, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan 2016, c. I, ss. 867-877.

BARDAKCI, Mehmet Necmettin, “Sûfîlerin Zikir Yöntemlerinin Adab-Erkan Bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları, Arayışlar” , *İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2007, c. IX, sayı: 17, ss. 15-38.

BAYAK, Cemal, “Aziz Mahmud Hüdâyî: Fâtîha Ve İhlâs Sûreleri Tercümelere ve Tevhîd Manzûmeleri”, *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, Ankara 2016, c. XI, sayı: 10, ss. 89-136.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1066) , *Kitabü’z Zühhd*, Semerkand Yay., İstanbul 2013.

BİLGİZ, Musa, “Kur’an’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2006, sayı: 25, ss. 209-236.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim (ö. 256/870) , *el-Câmiu’s-Sahîh*, Haz. Sâlih b. Abdülazîz, Dâru’s-Selâm, Riyad 1421/2000.

BUHÂRÎ, Salahuddin b.Mübarek, *Enîsü’t-Talibin ve Uddetü’s Salikin Makamât-ı Nakşibendiyye*, Çev.: Süleyman İzzi Teşrifatî, Haz.: Gülser Keçeci, Buhara Yay., İstanbul 2010.

CEBECİOĞLU, Ethem, “Hacı Bayram-ı Velî’de ‘Mürîd’ Kavramının Amelî Eğitim Açısından Değeri”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, Ankara 2017, c. I, ss. 159-172.

_____, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009.

CERRAHÎ, Safer el-Muhibbi, *Istilahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye*, Kırkkandil Yay., İstanbul 2013.

CEYHAN, Semih, “Vakit”, *DİA.*, İstanbul 2012, c. XLII, ss. 491-492.

_____, “Zühd”, *DİA.*, İstanbul 2013, c. XLIV, ss. 530-533.

CEVZİYYE, Muhammed İbn Kayyim, *Medâricü’s-sâlikîn fi şerhi Menâzili’s-sâirîn*, thk. ed-Dânî b. Münîr Âli Zehvî, el-Mektebetü’l-Asriyye, Lübnan 1433/2012.

CÜRCÂNÎ, Ebü’l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/1413), *Ta’rifat*, Çev.: Arif Erkan, Bahar Yay., İstanbul 1997.

_____, Ebü’l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Mu’cemü’t-ta’rifât*, thk. Muhammed Siddîk el-Münşâvî, Dâru’l-fâzilet, Kahire, ts.

ÇAĞRICI, Mustafa, “İslam Ahlâkı ve Temel Değerleri (Adalet, Doğruluk, Emanet, Kanaat ve Hayâ)”, *TDV. 2006 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler*, Ankara 2007, ss. 49-54.

_____, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, *DİA.*, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 305-311.

_____, “Kanaat”, *DİA.*, İstanbul 2001, c. XXIV, ss. 289-290.

_____, “Sabır”, *DİA.*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 337.

DAMAR, Abdullah, “Tasavvuf Klasikleri - XVIII: Abdullah Herevî ve Menâzilü’s-Sâirîn”, *Tasavvuf ilmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2007, sayı: 18, ss. 321-335.

DEMİRCİ, Mehmet, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, Vefa Yay., İstanbul, 2009.

DEMİRDAŞ, Öncel, “Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî’ye Göre Mürid-Mürşid İlişkisinin Boyutları”, *1.Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2013, ss. 323-330.

_____, *Kösec Ahmed Trabzonî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İlahiyât Yay., Ankara 2017.

DENİZ, Mustafa, *Salih Baba Divanı'nda Dini- Tasavvufî Şahsiyetler, Ayet ve Hadisler*, Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Lefkoşa 2002.

DİHLEVİ, Şeyh Abdullah, *Dürrü’l Maârif Marifet Deryasından İnciler*, Semerkand Yay., İstanbul 2015.

DİLÇİN, Cem, “Mantikut-Tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1993, sayı: 1-2, c. XXXVI, ss. 35-52.

DOĞAN, Ahmet, *Salih Baba Hayatı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

_____, “Salih Baba”, *DİA.*, İstanbul 2009, c. XXXVI, ss. 36-37.

EL-HAKİM, Suâd, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yay, İstanbul 2005.

EKİN, Yunus, “İhlas Kavramının Semantik Analizi”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara 2002, sayı: 9, ss. 147-160.

ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1994.

_____, “Hoca Bahaeddin Nakşebend”, *İslam Medeniyeti Dergisi*, İstanbul 1973, sayı: 27, ss. 13-20.

ERBİLÎ, Muhammed Es’ad, *Mektubat*, Haz.: Hasan Kamil Yılmaz vd., Erkam Yay., İstanbul 1983.

ERDOĞAN, Abdülkerim, “Erzincanlı Salih Baba”, *Eskişehir Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Gönül Sultanları Buluşması Bildiriler*, Eskişehir 2014, c. II, ss. 441-459.

ERGİNLİ, Zafer (Edit.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul 2006.

ERGÜL, Adem, *İbn Arabi Fütûhât-ı Mekkiyye’den Öğütler Pınarı*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2005.

ERKAYA, Mahmud Esad, “Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Diyarbakır 2017, c. IX, sayı: 2, ss. 839-861.

_____, *Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2015.

_____, “Tasavvuf Klasiklerinde Sohbet ve Uhuvvetin Temel İlkeleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2017, c. XVII, sayı:1, ss. 249-276.

FERÂHÎDÎ, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm (el-Fürhûdî) (ö. 175/791), *Kitâbü'l-ayn*, Thk. Abdülhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Hucetülislâm Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *İhyâu 'ulûmid-dîn*, Çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

_____, *Arifler Yolu- Minhacül' Arifin*, Elifbe Yay., İstanbul 1980.

_____, *Mükaşefetu'l Kulûb*, Çev.: Abdülhalık Duran, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2005.

GEYLANÎ, Abdülkadir (ö. 561/1165), *Fütuhu'l Gayb (Âlemlerin Kapısı)*, Çev: İlyas Aslan, Gelenek Yay., İstanbul 2015.

_____, *el-Feth'ur Rabbani*, Çev.: Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul 2014.

GÖKALP, Murat, “Salih Baba Divanı'nda Lafzî Hadis İktibasları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2017, c. XXII, sayı: 2, ss. 105-124.

GÖKBULUT, Süleyman, “Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn Es-Sühreverdî ve Âdâbü'lmürîdîn Adlı Eseri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2008, sayı: 28, ss. 135-152.

GÖKTAŞ, Vahit, vd. “Tasavvufî Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşâsına Etkisi”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Elazığ 2014, sayı:8, ss.263-286.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul ts.

GÜL, Ahmet, “Lokman Hekim ve Öğütleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1985, sayı: 2, ss. 387-406.

GÜL, Halim, “Mevlânâ'nın Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Karabük 2007, sayı: 6, ss. 697-716.

_____, “Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *1.Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2013, ss. 225-234.

GÜLEÇ, Hasan, “Takva”, *DİB. Dergisi*, Ankara 1974, c. XIII, sayı: 3, ss. 223-225.

GÜMÜŞHANEVİ, Ahmed Ziyaüddin, *Cami'ul Usûl- Veliler ve Tarikatlarda Usul*, Çev.: Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul ts.

_____, *Râmûz-ul Ehâdis Tercümesi*, Çev.: Naim Erdoğan, Pamuk Yayınları, İstanbul 1980.

GÜZEL, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.

HANBELİ, İbn Receb, “Kelime-i Tevhîd'i Yaşamak”, Çev.: Fetullah Yılmaz, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Gümüşhane 2012, c. I, sayı: 2, ss. 308-335.

HANİ, Abdülmecid, *Hadaiku'l Verdiyye*, Çev.: Mehmet Emin Fidan, Semerkand Yay., İstanbul 2011.

HANİ, Muhammed b.Abdullah, *Âdâb*, Erkam Yay., İstanbul 2012.

HARMAN, Ömer Faruk, “Lokman”, *DİA.*, İstanbul 2003, c. XXVII, ss. 205-206.

HEREVÎ, Ebû İsmâil Pîr-i Herat Hâce Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî (ö. 481/1089), *Kitâb-u Menâzili's-sâirîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988.

_____, *Menâzilü's-sâirîn*, Çev.: Abdurrezzak Tek, Emin Yay., Bursa 2017.

HÜCVİRÎ, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2016.

ILDIRAR, Mehmet, *Mürşid ve Mürid Hukuku*, Semerkand Yay., İstanbul 2014.

_____, *Tasavvuf ve Nefis Terbiyesi*, Semerkand Yay., İstanbul 2014.

İBN ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240), *Mişkât'ul Envar Nurlar Menbaı*, Çev.: Vahdettin İnce, Kitsan Yay., İstanbul ts.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ (ö. 395/1004), *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, c.I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979.

İBN FÜREK, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-İsfahânî en-Nisâbü'rî (ö. 406/1015), *el-İbâne an turuki'l-kâsıdîn (Tasavvuf İstılâhları)*, Çev.: Ahmet Yıldırım, Abdülgaffar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed et-Tûnisî, *Mukaddime*, thk. Ali Abdülvahid Vâfi, Kahire ts.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî (ö. 273/886), *es-Sünen, el-Kütübü's-Sitte*, Haz.: Sâlih b. Abdülazîz, Dâru's-Selâm, Riyad 1421/2000.

İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir - Muhammed Ahmed Hasbullah - Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-maârif, Kahire ts.

İMAM-I RABBANİ, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî (ö. 1034/1624), *Mektubat*, Çev.: H.Hilmi Işık, Sönmez Yay., İstanbul 1968.

İSFAHÂNÎ, er-Râgıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991.

İZ, Mahir, "İhsan", *İslam Düşüncesi*, İstanbul 1969, c. II, sayı: 8, ss. 483-486.

KARA, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., İstanbul 2014.

_____, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2017.

_____, "Müridin Gönlündeki Mürşid Mürşidin Gönlündeki Mürid", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yay., Bursa 2002, ss. 48-59.

_____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2014.

_____, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yay., İstanbul ts.

KARAGÖZ, İsmail, "İhsan ve Muhsin Kavramları Özelinde Çok Anlamlı Kur'an Kavramlarının Çeviri Sorunu", *Kur'an Mealleri Sempozyumu*, İzmir 2007, c. II, ss. 271-294.

KARAMAN, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu*, DİB., Ankara, 2006.

KARTAL, Alparslan, "Tüfekçizade Salih Baba (1846-1906) ve Divanında Ayet ve Hadislere Yaptığı Atıflar", *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan 2016, c. I, s. 821-838.

KÂŞÂNÎ, Kemaleddîn Abdürrezzak, *Istulâhâtü's Süfiyye*, Thk.: Muhammed Kemal İbrahim, Kahire 1981.

KAYA, Mahmut, “İslam’da Kanaat Kültürü”, *Tüketim ve Değerler*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2010, ss. 67-71.

KAYA, Turhan, “Salih Baba Hayatı ve Eserleri”, *İslami Kültür Dergisi*, İstanbul 1989, sayı: 4, ss. 44-45.

KELÂBÂZÎ, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya’küb el-Buhârî (ö. 380/990) , *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2016.

_____ , *et-Taarruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf*, Haz.: Ahmed Şemsüddin, Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1413/1993.

KILIÇ, Hamza, *Zikir ve Tevhid Eğitimi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *İmam-ı Rabbani Mektubat*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1999.

KONUR, Himmet, “Mesnevî’de Mürîd-Mürşid İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2005, c.VI, sayı: 14, ss.149-158.

KUŞEYRÎ, Ebû’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin (ö. 465/1072) , *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Thk. Halil el-Mansûr, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

_____ , *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2017.

_____ , *Letâifü’l-işârât*, Thk.: Seyyid Abdülganî Zâyid, c. I-III, Dâru’l-Ğad el-Cedîd, Mısır 1434/2013.

KUYUMCU, Fehmi, *Salih Baba Divanı*, Reyhan Yay., Ankara 1992.

KÜBRA, Necmüddin, *Tasavvufi Hayat*, Çev.: Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul 2013.

MEKKİ, Ebû Tâlib, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârisî (ö. 386/996), *Kalplerin Azığı: Kütü'l-kulüb*, Çev.: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2003.

_____, *Kütü'l-kulüb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tariki'l-mürîd ilâ makami't-tevhid*, Haz.: Asım İbrâhim el-Keyyâlî el-Hüseynî eş-Şâzelî ed-Derkâvî, c.I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2009.

MUHÂSİBÎ, Ebû Abdullah Hâris b. Esed (ö. 243/857), *Er-Riaye Kalb Hayatı*, Çev.: Abdülhakim Yüce, Çağlayan Yayıncılık, İzmir 2000.

_____, *er-Riâye li-hukûkillah*, Şeriketü'l-Kuds, Kahire, 1429/2008.

NESEFÎ, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, Çev.: Mehmet Kanar, Dergah Yay., İstanbul 2013.

NEVEVÎ , Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277) , *Riyâzü's Salihîn*, Çev.: Yaşar Kandemir, İsmail Lütke Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay., İstanbul 2017.

NEVŞAHÎ, Arif , “Ya'kûb-ı Çerhî”, *DİA.*, İstanbul 2013, c. 43, ss. 281-282.

OKUDAN, Rifat, “İnsânî Bir İnsiyak Olarak Rabîta”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2003, c.IV, sayı: 10, ss. 201-218.

_____, “Kur'an'da Lokman (a.s) ve Çocuk Eğitimi”, *Mehir Dergisi*, İstanbul 1999, sayı: 3, ss. 63-67.

OLGUN, Tahir (Tahiru'l Mevlevi), *Mesnevi Şerhi*, Şamil Yayınları, İstanbul 2014.

ÖĞÜTÇÜ, Mahmud, “İslam’da Takva ve Önemi”, *DİB. Dergisi*, Ankara 1963,
c. II, sayı: 6-7, ss. 15-17.

ÖNGÖREN, Reşat, “Şeyh”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. XXXIX, ss. 50-52.

_____, “Hatm-i Hâcegân”, *DİA.*, İstanbul 1997, c. XVI, ss. 476-477.

ÖZTÜRK, Eyüp, “Muvelleh Kavramı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi*, Ankara 2012, sayı: 53, c.I, ss. 35-50.

PARSA, Hâce Muhammed Ebü'l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b.
Muhammed el-Hâfızî el-Buhârî (ö. 822/1420), *Risale-i Kudsiyye Terceme ve Şerhi*,
İslâmi Neşriyat, Çev.: Şeyh Abdullah Salahi-i Uşşaki, Haz.: Ahmet Oğuz - M. Sadık
Aydın, Konya 1969.

PUSMAZ, Durak, “Kur’an’da Şükür Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara
1999, c. XXXV, sayı: 3, ss. 65-78.

REİS, Bedriye, “Tasavvuf Klasiklerinde Rıza Kavramı”, *Uluslararası Sosyal
Araştırmalar Dergisi*, Samsun 2017, c. X, sayı: 53, ss. 891-913.

RUMÎ, Eşrefoğlu, *Müzekki'n Nüfûs*, Haz.: Mehmet Günyüzlü, Semerkand
Yay., İstanbul 2013.

SAFÎYÜDDİN, Mevlana Ali bin Hüseyin, *Reşahat*, Çev.: Necip Fazıl
Kısakürek, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1995.

SAİDOVA, Gülnaz, “Yâkub Çerhî’ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine
Yapılan Tercümelere”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2013, c.
XIV, sayı: 32, s. 183.

SAĞIROĞLU, Ekrem, *Şah-ı Nakşibend Muhammed Bahaeddin Buhari Hayatı,
Sözleri, Halifeleri*, Yasin Yay., İstanbul 2012.

SELVİ, Dilaver, “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası”, *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2015, c. I, sayı: 1, s. 1-28.

SEMERKANDÎ, Ebu'l Leys , *Tenbihu'l Gafilin ve Bustanu'l Arifin*, Bedir Yay., İstanbul 1977.

SERRÂC, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî (ö. 378/988) , *el-Lüma' fî târihi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Haz.: Kamil Mustafa el-Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

_____, *el-Lüma' İslam Tasavvufu* , Çev.: H.Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

SEVGİ, Ahmet, “Mevlânâ'nın Bir Beyti Işığında Kanaat Zenginliği Üzerine Düşünceler”, *Selçuk Üniv. III. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğleri*, Konya 1989, ss. 163-166.

SOYSALDI, İhsan, “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 1997, sayı:2, s.103-111.

SUNAR, Cavit, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1978.

SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed (ö. 632/1234), *Avârifü'l-maârif*, el-Mektebetü'l-allâmiyye, Mısır 1358/1939.

_____, *Gerçek Tasavvuf Avarifu'l Mearif*, Çev.: Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2016.

ŞİMŞEK, Halil İbrahim, vd., *Altın Silsile'den Altın Halkalar*, Nasihat Yay., İstanbul 2017.

TATÇI, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Kapı Yay., İstanbul 2008.

TEK, Abdurrezzak, “Azîz Mahmud Hüdâyi’nin Seyr ü Sülûk Anlayışı”, *Aziz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2005, c. I, s. 179-191.

TEMREN, Belkıs, *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara 1994.

TOPALOĞLU, Bekir, “Tevbe”, *DİA.*, İstanbul 2012, c. XLI, s. 279.

TOPRAK, Burhan, *Yunus Emre Divanı*, Odunpazarı Belediyesi Yay., İstanbul 2006.

TOSUN, Necdet, “Hacı Bayram Velî’nin Çadır Menkıbesi ve Tasavvufta Müridin İmtihan Edilmesi Meselesi”, *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2017, c.I, ss. 173-180.

_____, “Nakşendiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Edit.: Semih Ceyhan, İSAM Yay., İstanbul 2015, ss. 611-681.

_____, “Orta Asya’da Tasavvuf”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay.*, Ankara-Türkistan 2012, c. I, ss. 514-520.

_____, “Rabıta”, *DİA.*, İstanbul 2007, c. XXXIV, ss. 378-379.

_____, “Silsile”, *DİA.*, İstanbul 2009, c.XXXVII, ss. 206-207.

TUYGUN, Ünal, *Abdürrahim Reyhan Erzincani*, Kervan Yay., İstanbul 2006.

TÜZEN, Adnan , “Gümüşhaneli Dergâhında Hatm-i Hâcegân Yapılması Şartıyla Kurulan Bir Vakıf, Bu Vakfa Ait Vakfiye ve Tevcih Belgeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2014, ss. 895-904.

ULUDAĞ, Süleyman , “Fakr”, *DİA.*, İstanbul 1995, c. XII, ss.132-134.

_____, “Rızâ”, *DİA.*, İstanbul 2008, c. XXXV, s.56.

_____, “Sohbet”, *DİA.*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 350-351.

_____, “Sülûk”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, ss. 127-128.

_____, “Takva”, *DİA.*, İstanbul 2010, c. XXXIX, ss. 484-486.

_____, “Tevbe”, *DİA.*, İstanbul 2011, c. XLI, s.285.

VERGİ, Abdülmelik, “Ahmet Cahid Haksever, Ya‘kûb-ı Çerhî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı”, *Akademiar Dergisi*, Ankara 2017, sayı:3, ss.250-262.

YALÇINKAYA, Şeyheddin, *Salih Baba Divanı*, Semerkant Yay., İstanbul 2015.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Hidayet”, *DİA.*, İstanbul 1998, c.XVII, ss. 473-477.

YAZICIOĞLU, Ahmed Bîcan, *Envârü'l Âşıkîn*, Haz.: Yakup Sevimli, Semerkand Yay., İstanbul 2017.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971.

YEĞİN, Abdullah, *Yeni Lugat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

YETİK, Erhan, “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Zühd ve Takvası”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1993, sayı: 7, ss. 127-135.

YILDIRIM, Ahmet Hamdi, *Mektubat-ı Rabbani’de Şeriat ve Tasavvuf*, Altınoluk Yayınları, İstanbul 2014.

YILMAZ, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2004.

YILMAZ, Serpil, *Mesnevî’de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufî Yorumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜSBETAS, Konya 2011.

YÜCE, Mustafa, “İnanç-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır 2013, c. XV, sayı: 2, ss. 111-148.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Thk. Mustafa Hicâzî/Abdülhalîm et-Tahâvî/Abdülkerîm Azbâvî vd., Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1965/2001.

ZEBÎDÎ , Zeynü'd-din Ahmed b.Ahmed b.Abdi'l Latif (ö. 893/1488), *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Çev.: Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Başbakanlık Basımevi, Ankara 1979.

ÖZET

TEKİN, Nagehan, Salih Baba Divanı'nda Tasavvufi Kavramlar, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ. VIII + 155 s.

Tezimizde, Türk tasavvuf ve tekke edebiyatının önemli temsilcilerinden Salih Baba'nın elimize ulaşan tek eseri olan *Salih Baba Divanı* incelenmiş, muhtevastındaki tasavvufi kavramlara yer verilmiştir. Bu çalışmada amacımız, 19. asrın ikinci yarısı ile 20. asrın başları arasındaki bir zaman diliminde yaşamış önemli şair ve mutasavvıflardan olan Salih Baba ve divanının tanınmasını sağlamaktır. Erzincan kökenli olan Salih Baba, Nakşbendî tarikatının Halidî kolu meşâyihlerinden olan Muhammed Sâmi Erzincanî (1847-1912) ile tanışmış ve kendisine intisap etmiştir. Salih Baba şiirlerinde şeyhinin ve Nakşbendilik yolunun kemâlât ve faziletlerini anlatmakla birlikte, bir müride seyr ü sülûku esnasında gereken tasavvufun ince sırlarından bahsetmiş ve pek çok tasavvufi hakikate yer vermiştir. Salih Baba Divanı, teşekkül ettiği tarihten günümüze kadar Nakşbendiyye Tarikatı'nın Muhammed Sâmi Erzincanî'den ayrılan kolları arasında bilinmekte ve meclislerinde düz veya ezgili şekilde okunmaktadır. Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Salih Baba'nın yaşadığı dönemde Erzincan'daki tasavvufi hayat hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Salih Baba'nın hayatı, tasavvufi şahsiyeti ve divanının teşekkül süreci anlatılmıştır. Çalışmamızın ana kısmını oluşturan ikinci bölümde *Salih Baba Divanı*'ndaki tasavvufi kavramlara ve Salih Baba'nın bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Salih Baba Divanı*'ndan el yazması örnekler ve bunların transkripsiyonları yer almaktadır.

ABSTRACT

TEKİN, Nagehan, *Sufistic Concepts in the Divan of Salih Baba*, Masters Thesis, Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ. VIII + 155 p.

In our thesis, the Divan of Salih Baba (Salih Baba Divan) which is the only work of Salih Baba, an important representative of the Turkish Sufism (mystic) and Tekke (lodge) literature has been examined and the mystical (sufistic) concepts in the content are included. The aim of this study is to ensure that Salih Baba, one of the important poets and sufis who lived in a period between the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, and his divan are deservedly known. Erzincan-origin Salih Baba met Muhammed Sami Erzincani, sheikh of Khalidi branch of the Naqshbandi Sufi Order and submitted to him. In his poems, while telling the perfection and virtues of his sheikh and Naqshbandi way, Salih Baba mentioned about the subtle secrets needed during spiritual journey of a disciple (murid) and included lots of mystical (sufi) truths. The Divan of Salih Baba has been known among the branches of the Naqshbandi order separated from Muhammed Sami Erzincani from the date of the formation to the present day and read in a tuneless or melodious manner in their dervish convents. Our thesis consists of introduction and three parts. In the introduction section, it is given information about the sufistic life of Erzincan at the term Salih Baba lived. In the first chapter, the life and sufi (mystic) personality of Salih Baba and the formation process of the divan are explained. In the second chapter, which constitutes the main part of our study, mystic concepts in the Divan of Salih Baba and the views of Salih Baba about this subject are included. In the third chapter, it is given original hand writing samples from the Divan of Salih Baba and their transcriptions.